

*Genoeg om van te leven*



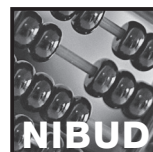
# Genoeg om van te leven

Focusgroepen in discussie over de minimale kosten  
van levensonderhoud

Stella Hoff      Corinne van Gaalen  
Arjan Soede     Albert Luten  
Cok Vrooman    Sanne Lamers



Sociaal en Cultureel Planbureau  
Den Haag, augustus 2009



Het Sociaal en Cultureel Planbureau is ingesteld bij Koninklijk Besluit van 30 maart 1973.

Het Bureau heeft tot taak:

- a wetenschappelijke verkenningen te verrichten met het doel te komen tot een samenhangende beschrijving van de situatie van het sociaal en cultureel welzijn hier te lande en van de op dit gebied te verwachten ontwikkelingen;
- b bij te dragen tot een verantwoorde keuze van beleidsdoelen, benevens het aangeven van voor- en nadelen van de verschillende wegen om deze doeleinden te bereiken;
- c informatie te verwerven met betrekking tot de uitvoering van interdepartementaal beleid op het gebied van sociaal en cultureel welzijn, teneinde de evaluatie van deze uitvoering mogelijk te maken.

Het Bureau verricht zijn taak in het bijzonder waar problemen in het geding zijn die het beleid van meer dan één departement raken. De minister van Volksgezondheid, Welzijn en Sport is als coördinerend minister voor het sociaal en cultureel welzijn verantwoordelijk voor het door het Bureau te voeren beleid. Omtrent de hoofdzaken van dit beleid treedt de minister in overleg met de minister van Algemene Zaken, van Justitie, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap, van Financiën, van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer, van Economische Zaken, van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2009

SCP-special 35

Zet- en binnenwerk: Textcetera, Den Haag

Figuren: Mantext, Moerkapelle

Omslagsjabloon: Bureau Stijlzoorg, Utrecht

ISBN 978-90-377-0407-5

NUR 740

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.repro-recht.nl](http://www.repro-recht.nl)). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, [www.cedar.nl/pro](http://www.cedar.nl/pro)).

Sociaal en Cultureel Planbureau

Parnassusplein 5

2511 vx Den Haag

Telefoon (070) 340 70 00

Fax (070) 340 70 44

Website: [www.scp.nl](http://www.scp.nl)

E-mail: [info@scp.nl](mailto:info@scp.nl)

De auteur(s) van deze uitgave zijn per e-mail te benaderen via de websites.

# Inhoud

1	Inleiding	7
	Noten	11
2	<i>De consensuele budgetmethode</i>	12
2.1	Eerder consensueel onderzoek	12
2.2	Belangrijke eerdere toepassingen van de consensuele budgetmethode	14
2.3	De methode in het huidige onderzoek	16
2.4	Het verloop van de sessies	23
	Noten	29
3	<i>Armoededefinities en levensstijlen</i>	30
3.1	Bezittingen en bestedingen van de onderzoeksdeelnemers	30
3.2	Definities van het begrip ‘armoede’	35
3.3	Levensstijlen van net niet arme huishoudens	46
3.4	Conclusies	60
	Noten	61
4	<i>De deelbudgetten</i>	62
4.1	Wonen	64
4.2	Verzekeringen en sparen	66
4.3	Voeding	70
4.4	Persoonlijke verzorging	76
4.5	Kleding volwassenen	78
4.6	Kinderkleding	81
4.7	Specifieke kosten voor kinderen	84
4.8	Inventaris	89
4.9	Kabel, tv en computer	91
4.10	Vakantie en uitgaan	93
4.11	Ontspanning	99
4.12	Conclusies	102
	Noten	104
5	<i>De totaalbudgetten</i>	105
5.1	Totaalbudgetten	105
5.2	Equivalentiefactoren	113
5.3	Inkomsten	116
5.4	Correspondentieanalyse over budgetposten en casussen	118
5.5	Conclusies	123
	Noten	125

6	Samenvatting en conclusies	127
6.1	Het verloop en de bevindingen van het onderzoek	127
6.2	Evaluatie van de methode	133
6.3	Enkele implicaties van het onderzoek	135
	Noten	144
	Literatuur	146
	Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau	149

# 1 Inleiding

Wat is er in Nederland nodig is voor een minimaal acceptabele levensstandaard? Deze vraag is lastig te beantwoorden. Allereerst dient te worden vastgesteld welke goederen en voorzieningen minimaal noodzakelijk zijn; daarnaast moet worden bepaald hoeveel ervan nodig is en hoeveel ze mogen kosten.

Over veel uitgavenposten kan men discussiëren of zij wel of niet noodzakelijk zijn. Zo blijkt uit een studie van het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) dat tweederde deel van de bevolking het lid zijn van een sport- of hobbyclub als noodzaak beschouwt; onder mensen die zichzelf als ‘arm’ kwalificeren, ligt dit aandeel iets lager, op 59%. Tegelijkertijd echter blijkt men aan het lidmaatschap van verenigingen en clubs geen prioriteit te geven: men zou er niet voor beknibbelen op andere posten. Van degenen die zich arm voelen, meldt slechts 6% feitelijk lid te zijn van een club. Soortgelijke resultaten zijn er ook voor andere recreatieve bezigheden, zoals uitgaan en op vakantie gaan (Nibud/EénVandaag 2007). Een ander voorbeeld vormen de individuele verzekeringen, zoals de brand- en inboedelverzekering, de aansprakelijkheidsverzekering en de begrafenisverzekering. Terwijl het Nibud deze posten als noodzakelijk en onvermijdbaar ziet, blijkt uit onderzoek dat 17% van de bijstandsge-rechtigden geen van deze verzekeringen heeft (Libregts en Moors 2007: 59). Zelfs de wettelijk verplichte ziektekostenverzekering heeft geen volledige landelijke dekking: medio 2008 waren in Nederland ruim 170.000 mensen onverzekerd tegen ziektekosten (CBS 2009a). Overigens hoeft dit niet te betekenen dat de betrokkenen de verzekeringen als overbodig beschouwen. In veel gevallen zal gebrek aan geld hier een rol spelen, gecombineerd met de inschatting – terecht of onterecht – dat de risico’s gering zijn.

Een discussiepunt is tevens in welke mate rekening moet worden gehouden met de omstandigheden waarin iemand verkeert. Wat een huishouden minimaal nodig heeft om rond te komen, hangt deels af van zaken als gezondheid, leeftijd en de aanwezigheid van kinderen. Gehandicapten hebben wellicht extra uitgaven aan vervoer of hulpmiddelen, terwijl veel ouderen hogere verwarmingskosten zullen hebben en ouders van minderjarige kinderen zich geconfronteerd zien met uitgaven in verband met school en kinderopvang. Een andere omstandigheid voor veel huishoudens is de aanwezigheid van schulden. Begin 2009 stonden er aan niet-hypothecaire leningen bijna 4 miljoen contracten uit (CBS 2009b) en was er sprake van ruim 4,2 miljoen ingeschreven hypotheekakten (informatie verkregen van het Kadaster).<sup>1</sup> De aflossing van deze schulden zal door de betrokken huishoudens ongetwijfeld als een belangrijke uitgavenpost worden gezien, waarvoor ruimte dient te worden gezocht in het budget. Hier staat tegenover dat zij de lening destijds vrijwillig zijn aangegaan. Het is dan ook maar de vraag of schuldaflossing – zeker de aflossing van niet-hypothecaire kredieten – een uitgavenpost betreft waarmee rekening gehouden moet worden bij het definiëren van een minimaal acceptabele levensstandaard.

Over de noodzaak en onontkoombaarheid van uitgaven aan wonen, voeding en kleding bestaat in het algemeen wel overeenstemming (zie Moors en Libregts 2006: 34). Ook ten aanzien van deze posten is er echter nog discussie mogelijk over de hoeveelheden en bedragen die ermee gemoeid mogen zijn.

#### *Bijstandsnormen*

Ook de bijstandsnormen bieden geen uitsluitsel over wat er in Nederland minimaal nodig is om rond te komen. Weliswaar beoogt de algemene bijstand te voorzien in de 'noodzakelijke kosten van het bestaan' (Wet werk en bijstand, art. 11), maar in de praktijk is de uitkeringshoogte niet gebaseerd op een gedetailleerde analyse van de uitgaven die voor huishoudens onvermijdelijk of zeer wenselijk zijn. Bovendien spelen bij het vaststellen van de bijstandsnormen ook andere, beleidsmatige overwegingen een rol, zoals de betaalbaarheid van de sociale zekerheid en de prikkel tot werken die zou uitgaan van een bepaalde verhouding tussen uitkeringsbedragen en lonen.

#### *Voorbeeldbegrotingen*

De minimumvoorbeeldbegrotingen van het Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting (Nibud) bieden een mogelijk antwoord op de vraag hoeveel er minimaal nodig is om te kunnen rondkomen. In deze begrotingen is voor verschillende typen huishoudens weergegeven welke uitgaven zij hebben aan een basispakket van onvermijdbare, noodzakelijke goederen en voorzieningen. Hiertoe behoren volgens het Nibud onder meer voeding, kleding, huisvesting, verzekeringen, en informatie en communicatie. De pakketten van goederen en voorzieningen en de bijbehorende prijzen zijn samengesteld om meer inzicht en onderbouwing te krijgen bij het samenstellen van de minimumvoorbeeldbegrotingen. Deze voorbeeldbegrotingen zijn gemaakt om te worden gebruikt in de budgetvoorlichting. Ze laten zien hoe een huishouden met een minimuminkomen zou kunnen rondkomen. In de voorlichting heeft het Nibud altijd benadrukt dat het basispakket zeker niet een soort minimumgrens om te overleven is of een maatstaf voor armoede. Naast het basispakket kunnen er immers nog andere noodzakelijke uitgaven zijn waar echter niet ieder huishouden mee te maken heeft. Te denken valt aan posten als extra medische kosten bij een handicap, dieetkosten of hogere energiekosten vanwege slechte woningisolatie.

Bij de samenstelling en toetsing van het basispakket zijn diverse organisaties betrokken, zoals het Voedingscentrum Nederland, de Sociale Alliantie en de ouderenbonden. Bovendien wordt de inhoud van het pakket regelmatig aangepast aan nieuwe ontwikkelingen. Zo maakt sinds 2006 een computer met internetaansluiting deel uit van het basispakket, terwijl het krantenabonnement eruit is gehaald. Ook is in 2007 de vaste telefoonverbinding vervangen door een pre-paid mobiele telefoon.

De raadpleging van deskundigen en de inhoudelijke aanpassingen vormen echter geen garantie dat het basispakket overeenstemt met de prioriteiten die huishoudens binnen hun budget stellen. Uit het eerdergenoemde onderzoek van het Nibud zelf is bijvoorbeeld gebleken dat 70% van de bevolking een vaste telefoonaansluiting nood-

zakelijk vindt, terwijl slechts 20% dat vindt van een mobiele telefoon. Daarbij verschillen mensen die zichzelf arm noemen nauwelijks van mensen die zich niet arm voelen – zeker in het geval van de vaste aansluiting (Nibud/EénVandaag 2007).<sup>2</sup> Dit voorbeeld geeft aan dat de mening van de bevolking over de noodzaak van bepaalde artikelen en voorzieningen kan afwijken van die van experts. Een doelstelling van het huidige onderzoek is dan ook na te gaan welke goederen en voorzieningen de Nederlandse burger vindt passen bij een minimaal acceptabele levensstandaard. Het Nibud kan de resultaten van dit onderzoek gebruiken om zijn voorbeeldbegrotingen te toetsen aan de mening van de Nederlandse burger en (op basis daarvan) de voorlichting verbeteren.

#### *Armoedegrenzen*

De vraag wat er nodig is om rond te kunnen komen, raakt vanzelfsprekend nauw aan de vraag wanneer er sprake is van armoede. Enkele jaren geleden heeft het SCP aan de hand van bedragen van het Nibud de budgetgerelateerde grens ontwikkeld (Soede 2006; Soede en Vrooman 2007 en 2008). Deze grens kent twee varianten: de basisbehoeftevariant en de niet-veel-maar-toereikendvariant. De lage basisbehoeftevariant betreft de uitgaven voor goederen die als onvermijdelijk gelden voor het voeren van een zelfstandig huishouden (wonen, kleding, voeding, verzekeringen); de hogere niet-veel-maar-toereikendvariant omvat daarnaast bescheiden uitgaven voor sociale participatie en recreatie. In 2006 waren er volgens deze twee criteria 233.000 respectievelijk 382.000 arme huishoudens in Nederland (3,5% en 5,7% van alle huishoudens) (CBS/SCP 2008: 15).

Het feit dat er volgens de niet-veel-maar-toereikendvariant bijna 150.000 arme huishoudens méér zijn dan volgens de basisbehoeftevariant, geeft aan dat de hoogte van de gehanteerde grens sterk bepalend is voor het resulterende armoedecijfer. Het is daarom van belang te bepalen in hoeverre de twee niveaus aansluiten bij de perceptie die de bevolking van armoede heeft. Een tweede doelstelling van dit onderzoek is derhalve te achterhalen welk budget volgens burgers vereist is om een pakket van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen te kunnen bekostigen.

#### *Validering van pakketten en budgetten*

Dit samenwerkingsproject van het SCP en het Nibud is erop gericht de minimumpakketten en armoedecriteria te toetsen aan het oordeel van groepen Nederlandse burgers. Hierbij zijn de volgende vier onderzoeksvragen geformuleerd.

- 1 Wat verstaan doorsneeburgers onder armoede?
- 2 Welk pakket van goederen en voorzieningen acht men noodzakelijk, gegeven deze definitie?
- 3 Hoeveel mogen die goederen en voorzieningen kosten?
- 4 In welk minimumtotaalbedrag resulteert dat?

Om deze vragen te beantwoorden wordt gebruik gemaakt van de zogenoemde consensuele budgetmethode, waarbij groepen burgers met elkaar discussiëren over de definitie van armoede, over de goederen en voorzieningen die in Nederland noodzakelijk zijn voor een minimaal acceptabele levensstandaard, en over het budget dat een huishouden nodig heeft om deze te kunnen betalen. Het is daarbij de bedoeling dat de groepsleden zoveel mogelijk tot gezamenlijke standpunten komen.

De consensuele budgetmethode is wereldwijd nog vrij beperkt toegepast, en in Nederland – naar ons weten – nog helemaal niet. Daarom beogen we middels dit onderzoek tevens antwoord te krijgen op de vraag hoe bruikbaar de methode is voor het valideren van de minimumpakketten en armoedecriteria.

Dit rapport doet verslag van de resultaten van het project. In hoofdstuk 2 komt de consensuele budgetmethode uitgebreid aan de orde, evenals de opzet van het onderzoek. Hoofdstuk 3 beschrijft vervolgens de resultaten van de discussies over de definitie van armoede en over de levensstijl van huishoudens die net niet arm zijn, waarna hoofdstuk 4 ingaat op de door de focusgroepen gewenste samenstelling en kosten van een groot aantal budgetposten (bv. wonen, voeding, kleding). In hoofdstuk 5 komen de totale maandbedragen aan bod, die we onder meer afzetten tegen het sociaal minimum en het wettelijk minimumloon. Hoofdstuk 6, tot slot, vat de bevindingen samen en bespreekt de implicaties van het onderzoek voor de budgetgerelateerde armoedegrens en voor de inhoud van de Nibud-begrotingen.

## Noten

- 1 Het aantal ingeschreven hypotheekakten is inclusief hypotheeken die inmiddels zijn afgelost, maar waarvan de akte nog niet is doorgehaald bij het Kadaster. Hoe groot dit aantal is, is niet bekend.
- 2 Het aandeel dat feitelijk in het bezit is van een mobiele telefoon ligt overigens wel hoger dan het aandeel met een vaste telefoon. In de totale groep gaat het om 92% versus 86%; binnen de categorie die zich arm voelt, is dat 85% versus 66%.

## 2 De consensuele budgetmethode

Waar de discussie over armoede en een minimale levensstandaard gewoonlijk door experts wordt gevoerd, richt dit onderzoek zich op de mening van de doorsnee-burger. Middels focusgroepen beogen we antwoord te krijgen op de volgende vier vragen.

- 1 Wat verstaan mensen onder armoede?
- 2 Welk pakket van goederen en voorzieningen acht men, uitgaande van die definitie, noodzakelijk?
- 3 Hoeveel mogen die goederen en voorzieningen kosten?
- 4 In welk minimumtotaalbedrag resulteert dit?

Om deze vragen te beantwoorden is gebruik gemaakt van de *consensuele budgetmethode*. Bij deze benadering wordt voor uiteenlopende typen huishoudens een gedetailleerd budget voor noodzakelijke goederen en voorzieningen ontwikkeld. Een belangrijk kenmerk van de methode is de doorslaggevendheid van het oordeel van 'doorsneeburgers': de antwoorden op de onderzoeksvragen komen voort uit discussies tussen leden van focusgroepen, terwijl de invloed van experts tot een minimum wordt beperkt. Daarnaast is typerend voor de methode dat er telkens gestreefd wordt naar consensus tussen de deelnemers.

De consensuele budgetmethode is in het buitenland nog vrij beperkt toegepast en in Nederland nog helemaal niet. Onze interesse gaat daarom verder dan de inhoudelijke resultaten; met dit onderzoek trachten we tevens antwoord te krijgen op de methodologische vraag of de consensuele budgetmethode bruikbaar is voor het vaststellen van een armoedegrens c.q. het valideren van de minimumvoorbeeldbudgetten van het Nibud.

### 2.1 Eerder consensueel onderzoek

De consensuele budgetmethode is eind jaren tachtig geïntroduceerd door de Britse onderzoeker Walker (1987). Ook vóór die tijd bestonden er echter al methoden voor het vaststellen van een acceptabele minimumlevensstandaard, waarbij de mening van burgers werd betrokken (zie Fisher 2001 en 2007).<sup>1</sup> Een voorbeeld is de *consensuele deprivatie-indicator*, waarbij respondenten een lijst van goederen en activiteiten kregen voorgelegd en van elk daarvan moesten aangeven of zij die als een noodzakelijkheid beschouwden. Voor elk artikel dat als noodzakelijk was beoordeeld, werd vervolgens gevraagd of de respondent het zelf had en zo niet, of dit om financiële redenen was. De deprivatiescore betreft het aantal items dat een respondent moet ontberen omdat hij of zij die zich niet kan veroorloven. Van armoede wordt gesproken bij een deprivatiescore van drie of hoger. Hoewel dit een consensuele methode wordt genoemd, is

er alleen sprake van consensus in de zin dat een artikel als noodzakelijk werd geclas-  
sificeerd indien meer dan 50% van de respondenten het als zodanig identificeerde.

Ook bij de *subjectieve armoedegrens*-benadering vormt de mening van de respon-  
denten de basis voor de definitie van armoede. Bij deze studies wordt gewoonlijk  
gevraagd welk netto-inkomen men als absoluut minimum beschouwt om van rond  
te komen (de *minimum income question*), of welke bedragen men associeert met een  
(zeer) slecht, voldoende of (zeer) goed inkomen (de *income evaluation question*). Het  
vaststellen van de armoedegrens verschilt per methode. In het eerste geval, waarin  
wordt gevraagd naar het minimaal noodzakelijke inkomen, kan het feitelijke inko-  
men van een respondent eenvoudigweg worden vergeleken met het door hem of haar  
genoemde bedrag. Andere mogelijkheden zijn om per type huishouden het gemid-  
delde van de opgegeven bedragen als armoedegrens te hanteren, of om de armoede-  
grens te schatten op basis van een regressieanalyse, waarbij de opgegeven bedragen  
zijn gerelateerd aan het feitelijke inkomen en de samenstelling van het huishouden.  
In het geval van de Leidse armoedegrens, waarbij het gaat om de bedragen die men  
associeert met een zeer slecht, slecht, voldoende, goed of zeer goed inkomen, wordt  
voor iedere respondent de zogenoemde welvaartsfunctie van het inkomen berekend,  
die het verband weergeeft tussen de genoemde bedragen en de verbale kwalificaties  
(zie ook Vrooman 2009).

De *budgetmethode*, tot slot, betreft een lijst van goederen en voorzieningen die,  
van prijzen voorzien, een bepaalde levensstandaard weergeeft. Normbudgetten  
worden al meer dan een eeuw samengesteld, zowel in de Verenigde Staten als in  
andere Angelsaksische landen zoals Groot-Brittannië, Canada en Australië. Na de  
Tweede Wereldoorlog raakten zij enigszins uit de gratie, maar sinds de jaren negen-  
tig staan ze weer in de aandacht. In 1993 ontwikkelde de Britse organisatie Family  
Budget Unit (FBU) voor zes typen huishoudens in Groot-Brittannië normbudgetten  
op twee verschillende niveaus: *modest but adequate*, en *low cost*. Het eerste niveau werd  
omschreven als 'voldoet aan de heersende normen voor gezondheid, de opvoeding  
van kinderen en deelname aan het gemeenschapsleven'. De *low cost*-norm geeft de  
drempel aan waaronder een goede gezondheid, sociale integratie en de ontwikkeling  
van kinderen echt in gevaar dreigen te komen (Bradshaw 1993). Voor de vaststel-  
ling van deze budgetten zijn experts geraadpleegd, evenals bestaande onderzoeken  
en rapporten over consumentengedrag, en bestaande normen over bijvoorbeeld  
huisvesting en voeding. Daarnaast heeft de FBU expliciet stappen ondernomen om  
burgers te betrekken bij het samenstellen van de normbudgetten, door feedback te  
vragen aan focusgroepen van consumenten en door gegevens van een bestedingson-  
derzoek onder de totale bevolking te raadplegen.

Walker (1987) bekritiseerde de toen bestaande consensuele benaderingen om  
armoede te definiëren. Zijn belangrijkste kanttekening betrof het gebruik van sur-  
veyonderzoek als methode van dataverzameling. Het feit dat respondenten worden  
geacht direct antwoord te geven op vragen over complexe onderwerpen, waarover zij  
mogelijk nog nooit hebben nagedacht, zou volgens hem leiden tot onbetrouwbare  
en sociaal wenselijke antwoorden. Bovendien is er bij surveys geen sprake van een

interactief proces met consensus als eindresultaat. Walker stelde daarom een andere werkwijze voor, waarbij leden van burgerpanels met elkaar onderhandelen en voor verschillende typen huishoudens overeenstemming bereiken over een pakket van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen. De groepen zouden daarbij feedback van experts krijgen over de kosten van het pakket, over de voedingswaarde van de samengestelde menu's en over de implicaties voor de nationale uitgaven aan sociale uitkeringen. Vervolgens zouden nieuwe groepen burgers verder discussiëren en tot uiteindelijk budgetten komen.

## 2.2 *Belangrijke eerdere toepassingen van de consensuele budgetmethode*

De consensuele budgetmethode is in de daaropvolgende jaren verder uitgewerkt door Walker en zijn collega's van het Centre for Research in Social Policy (CRSP). Op verzoek van het ministerie van Werkgelegenheid en Sociale Zekerheid van het Kanaaleiland Jersey ontwikkelde het CRSP in de tweede helft van de jaren negentig een minimumnormbudget voor alle typen huishoudens op het eiland (Middleton et al. 1998). Vanuit de gedachte dat mensen die zelf leven in het type huishouden waarvoor zij een normbudget moeten ontwikkelen, het best tot consensus kunnen komen over de minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen voor een acceptabele levensstandaard, werden voor dit project focusgroepen samengesteld die elk een ander huishoudtype vertegenwoordigden. Tijdens de eerste fase van het onderzoek dienden de deelnemers tot een gezamenlijke omschrijving van het begrip 'essentieel minimum' te komen en de leefomstandigheden te bedenken van een hypothetisch persoon die als representatief kon worden beschouwd voor 'hun' type huishouden. Nieuwe groepen moesten vervolgens voor die hypothetische personen een pakket aan goederen, voorzieningen en activiteiten samenstellen dat volgens hen noodzakelijk was om een minimale levensstandaard te bereiken. Iedere groep stelde een pakket samen voor een voorbeeldpersoon van hetzelfde geslacht en uit hetzelfde type huishouden als zijzelf. De resulterende pakketten werden door de onderzoekers van prijzen voorzien, uitgaand van de bedragen in de winkels die de deelnemers hadden aanbevolen. Nog weer nieuwe groepen burgers bekeken de pakketten daarna kritisch, mede in het licht van de financiële implicaties voor de samenleving; zij discussieerden over eventuele schaalvoordelen en pasten de lijsten waar nodig aan.

Circa tien jaar later heeft de Britse Family Budget Unit de consensuele benadering van het CRSP toegepast in een studie die beoogde tot minimumnormbudgetten voor Groot-Brittannië te komen (Bradshaw et al. 2008). De opzet van het onderzoek bleef gehandhaafd, al was er nu meer ruimte voor het raadplegen van deskundigen en experts.

Beide onderzoeksteams benadrukken dat de resulterende minimumbudgetten geen verlanglijstjes zijn, maar 'het absolute minimum dat volgens burgers noodzakelijk is voor een menswaardige levensstijl in de huidige samenleving' (zie ook Fisher 2007). Desondanks blijkt uit beide studies dat voor vrijwel alle casussen het over-

eengekomen budget hoger lag dan de maximale bijstandsuitkering voor dat type huishouden. Alleen de budgetten voor gepensioneerden, die zijn vergeleken met de pensioenen, bleken vrijwel geen inkomensstekort te vertonen. Bradshaw et al. (2008) becijferden, rekening houdend met subsidies en toeslagen waarop een bijstandsontvanger recht heeft, dat de maximale bijstandsuitkering 42% dekte van de overeengekomen inkomensnorm voor alleenstaanden jonger dan 65 jaar. Voor paren met kinderen en eenoudergezinnen bedroeg de dekkingsgraad circa 66%. Hierbij dient men wel te bedenken dat in Groot-Brittannië de uitkeringsniveaus lager liggen dan in Nederland, zodat de overeengekomen budgetten er al snel bovenuit komen.

De huur en – voor gezinnen met kinderen – de kinderopvang vormden de grootste uitgavenposten. Overigens waren deze twee posten niet meegenomen in de discussies over de minimumbudgetten. De sterke variatie naar regio (huisvesting) en naar arbeidspatronen en persoonlijke voorkeuren (kinderopvang) maakten het voor de deelnemers onmogelijk om tot realistische schattingen van de minimale kosten te komen. De onderzoekers hebben de kosten afzonderlijk vastgesteld op grond van administratieve gegevens en achteraf aan de budgetten toegevoegd. In het geval van de woonkosten is wel rekening gehouden met het type woning dat door de focusgroep als minimaal noodzakelijk was aangemerkt. Voeding vormde de derde grootste kostenpost, op korte afstand gevolgd door sociale activiteiten.

Middleton et al. (1998) laten zien dat mannen voor de post ‘sociale activiteiten’ een aanzienlijk hoger budget toegekend kregen dan vrouwen, ongeacht het type huishouden waartoe zij behoorden (alleenstaand, paar zonder kinderen, paar met kinderen) en ongeacht hun leeftijd (jonger dan 65 jaar vs. 65 jaar of ouder). Mede hierdoor viel ook het totale budget voor mannen hoger uit dan voor vrouwen.<sup>2</sup>

Bradshaw et al. (2008) hebben de ontwikkelde inkomensnorm gebruikt om een aantal bestaande equivalentieschalen,<sup>3</sup> waaronder de gemodificeerde OECD-schaal, te valideren. Zij concluderen dat de OECD-schaal de relatieve behoeften van zowel alleenstaanden jonger dan 65 jaar als gezinnen met kinderen onderschat, en daardoor ook het armoedepercentage onder deze typen huishoudens. Daarentegen leidt de schaal volgens hen juist tot een overschatting van het aandeel armen onder de paren zonder kinderen en onder de gepensioneerden.

In navolging van de studies door het CRSP en de FBU is de consensuele methode tevens toegepast in Ierland (MacMahon et al. 2006). Uitvoerende organisatie was the Vincentian Partnership for Social Justice, waaraan kerkelijke (katholieke) en liefdadigheidsinstellingen zijn verbonden. Ook de circa 160 deelnemers aan het onderzoek, geworven binnen het netwerk van contacten van de organisatie, hadden een katholieke achtergrond. De studie resulteerde in minimumnormbudgetten voor zes verschillende voorbeeldhuishoudens. Net als bij het Britse onderzoek wezen de resultaten erop dat het berekende budget in de meeste gevallen boven het feitelijke inkomen uitkwam.

In Canada en Nieuw-Zeeland zijn soortgelijke studies verricht, hoewel beperkter van opzet en met focusgroepen die geheel bestonden uit mensen met een laag

inkomen. Bij het Canadese onderzoek waren 14 (ex-)cliënten van voedselbanken betrokken. Zij dienden eerst een maand lang hun uitgaven bij te houden en kwamen vervolgens enige malen bijeen. Tijdens de bijeenkomsten bepaalden zij, op grond van hun persoonlijke ideeën en ervaringen, de inhoud en kosten van een pakket aan minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen. Voor vier typen huishoudens – een studente, een alleenstaande man, een paar met twee kinderen, en een alleenstaande moeder met twee kinderen – is vervolgens het bijbehorende budget berekend (Winnipeg 2003). Het Nieuw-Zeelandse onderzoek was vooral bedoeld om te komen tot een breed geaccepteerde armoedegrens, iets waaraan het – althans volgens de onderzoekers – tot op dat moment ontbrak. In de loop van de jaren negentig zijn enkele tientallen focusgroepen, met in totaal ruim 400 deelnemers, georganiseerd. De respondenten kwamen (eenmalig) bijeen om vanuit hun eigen ervaringen te discussiëren over de minimaal noodzakelijke uitgaven voor twee typen huishoudens: een alleenstaande ouder met twee kinderen, en een paar met drie kinderen. Elke focusgroep vertegenwoordigde een andere culturele achtergrond en regio, waardoor het mogelijk was culturele en/of regionale verschillen te achterhalen. Gemiddeld bleken de overeengekomen minimumbudgetten gelijk te zijn aan 60% van het mediane besteedbare huishoudeninkomen in Nieuw-Zeeland. Toepassing van dit percentage als armoedegrens leverde iets meer dan 15% arme huishoudens op (Waldegrave et al. 1996; Stephens 2000).

### 2.3 De methode in het huidige onderzoek

Net als in de eerdere Britse studies die van de consensuele budgetmethode gebruik maakten, zijn in het huidige onderzoek focusgroepen samengesteld van 'doorsnee'-burgers, die met elkaar dienden te discussiëren over de definitie van armoede en over de minimale levensstandaard in Nederland. Iedere groep kwam driemaal bijeen voor een sessie van vier uur. De groepsgesprekken zijn gehouden in de periode maart–juni 2008, onder leiding van moderatoren van Intomart GfK Beleidsonderzoek. Ter voorbereiding was twee maanden eerder, in januari, een testfocusgroep georganiseerd.<sup>4</sup> Naar aanleiding van de bevindingen van die testgroep is de opzet voor de gesprekken op een aantal punten aangepast. Van alle groepsgesprekken zijn dvd-opnames gemaakt, terwijl vanuit een andere kamer vertegenwoordigers van de opdrachtgevers meekeken. Tevens was bij iedere bijeenkomst een notulist aanwezig. De notulen zijn naderhand door Intomart GfK uitgewerkt tot gespreksverslagen.

#### *Overeenkomsten en verschillen met het eerdere onderzoek*

De studies van het CRSP en de FBU vormden de leidraad voor het huidige onderzoek. Op een aantal punten verschilt onze aanpak echter van die van Middleton et al. (1998) en Bradshaw et al. (2008).

In overeenstemming met de eerdere studies zijn in ons onderzoek de kosten voor kinderopvang niet meegenomen in de discussies over de budgetten. Daaraan lag de (stilzwijgende) veronderstelling ten grondslag dat voor gezinnen met een laag inko-

men de vergoeding krachtens de kinderopvangtoeslag kostendekkend is en dat deze post derhalve niet op de begroting drukt.

Net als in het onderzoek van het CRSP en de FBU mochten de groepsleden zich uitspreken over het type woning dat minimaal vereist is voor een bepaald huishouden. De woonkosten zijn vervolgens door de onderzoekers berekend op basis van de voorbeeldbegrotingen van het Nibud. Echter, anders dan bij de Britse studies kregen de huidige onderzoeksdeelnemers daarna nog de gelegenheid om die berekende woonkosten naar eigen inzicht bij te stellen.

Een tweede verschil met de methode in het Britse onderzoek betreft de casusomschrijvingen. Zowel Middleton et al. als Bradshaw et al. lieten de groepsleden bepalen wat de leefomstandigheden waren van degene voor wie zij een budget samenstelden. De deelnemers onderhandelden onder meer over de arbeidsmarktpositie (wel of niet werkzaam, het beroep), het type woning, de woonplaats van zowel de persoon zelf als de nabije familie, het al dan niet bezitten van een auto, en – in het geval dat de casus een (alleenstaande) ouder betrof – het aantal kinderen en hun geslacht en leeftijd. Zoals hierna is beschreven, hebben wij daarentegen vooraf een aantal aannames gedaan over de situatie van de voorbeeldpersoon, vanuit de gedachte dat zaken als inkomenssituatie, gezinssamenstelling en bereikbaarheid van vrienden en familie zo min mogelijk dienden te variëren tussen de verschillende focusgroepen (zie kader 2.1).

Een ander belangrijk verschil met de studies van het CRSP en de FBU heeft betrekking op de samenstelling van de focusgroepen. In het eerdere onderzoek bestond elke focusgroep uit personen die tot hetzelfde geslacht, type huishouden en leeftijdscategorie behoorden als degene voor wie zij een goederenpakket moesten samenstellen. Het budget voor de casus ‘alleenstaande man jonger dan 65 jaar’ werd derhalve vastgesteld door een groep bestaande uit alleenstaande mannen jonger dan 65 jaar. Voor het huidige onderzoek hebben we echter besloten tot gemengde groepen. Hieraan lag enerzijds de wens ten grondslag om voor elke te bespreken casus consensus te verkrijgen onder een dwarsdoorsnede van de bevolking. Anderzijds was ervoor gekozen om elke groep meerdere casussen voor te leggen, waarbij alle (hoofd)personen uit de casussen vertegenwoordigd waren in de focusgroepen. Het besluit om per groep meerdere typen huishoudens te laten bespreken, had tot doel ambiguïteit te voorkomen. Immers, indien elke groep slechts één casus zou behandelen en vervolgens zou blijken dat de resulterende budgetten van elkaar verschilden, zou niet duidelijk zijn of dit laatste voortkwam uit het feit dat het om verschillende huishoudtypen ging of dat het een gevolg was van een verschil in ruimhartigheid tussen de groepen.

Wel vertegenwoordigden de deelnemers aan ons onderzoek, net als die aan de eerdere studies, verschillende inkomensniveaus. De achterliggende gedachte daarbij was dat het consulteren van uitsluitend mensen met een laag inkomen mogelijk zou leiden tot een kunstmatige beperking van de inhoud van het pakket van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen. Een ander argument was dat het voor een

brede acceptatie van een norm voor een minimale levensstandaard juist nodig is een dwarsdoorsnede van de bevolking bij het onderzoek te betrekken.

Een vierde verschil heeft betrekking op de wijze waarop de focusgroepen zijn ingezet. Middleton et al. en Bradshaw et al. lieten aan elke fase van het onderzoek nieuwe groepen deelnemen. Zo discussieerden de zogenoemde *orientation groups* over de te hanteren armoededefinitie en casusomschrijvingen, waarna de *task groups* voor de desbetreffende casus een conceptpakket van goederen en voorzieningen samenstelden. Nadat de onderzoekers dit pakket van prijzen hadden voorzien, gingen *checkbox groups* vervolgens nog eens minutieus door de lijsten heen, om – waar zij dat nodig achtten – wijzigingen in het pakket aan te brengen. Daarentegen heeft in de huidige studie iedere focusgroep alle onderzoeksfasen doorlopen. Hoewel dit een zwaardere belasting van de deelnemers betekende, vonden wij de praktische voordelen zwaarder wegen: er hoefden minder groepsleden te worden geworven, het was niet nodig telkens opnieuw uitleg te geven over de bedoeling van het onderzoek en het voorkwam dat men eerdere discussies zou gaan herhalen.

Een verschil tussen onze aanpak en die van Middleton et al. (1998) betreft de goederen die men incidenteel aanschaft, zoals meubilair en huishoudelijke apparatuur. In het onderzoek van Middleton et al. werd de groepsleden voorgehouden dat de persoon voor wie zij een budget samenstelden, met helemaal niets begon, bijvoorbeeld als gevolg van een grote brand. In het huidige onderzoek zijn de deelnemers daarentegen geïnstrueerd dat de persoon geen starter is, maar dat zij moeten uitgaan van vragen als: ‘Wat heeft die persoon minimaal nodig, wat moet er minimaal in zijn of haar woning staan?’ en ‘Stel dat er iets kapot is, waar mag of moet de persoon dan een andere kopen?’ Deze aanpak komt overeen met die van Bradshaw et al. (2008), waarbij de groepsleden in gedachten moesten rondlopen in het huis van de casuspersoon en noteren welke artikelen daarin allemaal benodigd zouden zijn.

#### *Werving en samenstelling van de focusgroepen*

In het onderzoek zijn in eerste instantie drie focusgroepen van elk tien personen plus twee reserves georganiseerd. De werving van de deelnemers is verricht door de afdeling Werving en selectie van Intomart GfK, die daartoe gebruik maakte van het eigen onderzoekspanel bestaande uit ongeveer 5000 personen. Om te voorkomen dat er sprake zou zijn van zogenoemde beroepsrespondenten, zijn alleen panelleden benaderd die in het voorgaande halfjaar niet aan kwalitatief onderzoek hadden deelgenomen. Ter beperking van de reistijd en -kosten is besloten de werving te richten op personen die binnen een straal van 60 kilometer rond Hilversum woonden, waarbij zowel stedelijke als plattelandsgebieden vertegenwoordigd dienden te zijn. Naast een reiskostenvergoeding ontvingen de panelleden als dank voor hun deelname aan het onderzoek cadeaubonnen met een totale waarde van 200 euro.<sup>5</sup>

Bij de werving is geselecteerd op de samenstelling van het huishouden, het geslacht en het inkomen. Zoals eerder aangegeven hebben wij, in tegenstelling tot Middleton et al. (1998) en Bradshaw et al. (2008), gekozen voor gemengde groepen. Per focusgroep zijn twee alleenstaanden jonger dan 65 jaar geworven, twee alleen-

staanden van 65 jaar of ouder, twee alleenstaande ouders, twee personen behorend tot een paar zonder kinderen en twee personen behorend tot een paar met kinderen. Voor elk type huishouden, met uitzondering van de alleenstaande ouders, is gezocht naar een mannelijke en een vrouwelijke representant. Omdat het weinig voorkomt dat eventuele armoede bij eenoudergezinnen een alleenstaande vader betreft, is besloten de alleenstaande ouders uitsluitend door vrouwen te laten vertegenwoordigen. Bij de reservedeelnemers is geen selectie op geslacht of type huishouden toegepast.

Het laatste criterium betreft het nettomaandinkomen van het huishouden. Net als in de eerdere studies op Jersey en in Groot-Brittannië werden de groepen zodanig samengesteld dat zij verschillende inkomensniveaus vertegenwoordigden. De grens voor een laag, midden- en hoog inkomen werd gesteld op respectievelijk maximaal 130%, 150% à 180% en minimaal 200% van de relevante bijstandsnorm. In afwijking van de Wet werk en bijstand werd hierbij rekening gehouden met het aantal kinderen, door per kind een bedrag van 300 euro bij de bijstandsnorm op te tellen.<sup>6</sup> Overigens gold deze bijtelling bij eenoudergezinnen pas vanaf het tweede kind.<sup>7</sup> Per focusgroep diende elk van de drie inkomenscategorieën door vier personen te zijn vertegenwoordigd.

In deze heterogene groepen waren de echt lage inkomens niet sterk vertegenwoordigd. Bovendien bleken zij niet erg representatief voor de huishoudens aan de onderkant van de inkomensverdeling: de groepsleden in de laagste inkomenscategorie betroffen vooral middelbaar of hoger opgeleide gepensioneerden. Uitkeringsgerechtigden waren daarentegen nauwelijks vertegenwoordigd, terwijl bijstandsontvangers zelfs geheel ontbraken. Besloten is daarom ter controle nog een vierde focusgroep te organiseren, uitsluitend bestaand uit personen met ofwel een bijstandsuitkering ofwel een arbeidsinkomen tot maximaal 105% van het sociaal minimum, jonger dan 65 jaar en met een opleiding op hooguit havo- of mbo-niveau. Omdat in het eigen panel van Intomart betrekkelijk weinig personen aan deze selectiecriteria voldeden, zijn de deelnemers aan de vierde focusgroep deels via externe bureaus geworven. Voor deze groep zijn twaalf personen plus drie reserves geworven.

Tijdens het onderzoek heeft er geen uitval van groepsleden plaatsgevonden. Vijf personen hebben voorafgaand aan de eerste sessie afgebeeld. Vier van hen (drie vrouwen en een man) behoorden tot de categorie met een inkomen tot 130% van het sociaal minimum, de vijfde was een vrouw met een inkomen tussen 150% en 180% van het sociaal minimum. Tabel 2.1 geeft informatie over de uiteindelijke samenstelling van de vier focusgroepen.<sup>8</sup>

Met een totaal van 46 deelnemers is er geen sprake van een representatieve steekproef in statistische zin. De bevindingen kunnen derhalve niet zomaar worden geëxtrapoleerd naar de totale Nederlandse populatie. De variaties in samenstelling van het huishouden, geslacht en inkomensniveau maken wel dat bij dit kwalitatieve onderzoek een dwarsdoorsnede van de bevolking is betrokken.

Tabel 2.1

Samenstelling van de vier focusgroepen, naar enkele achtergrondkenmerken (in absolute aantallen)

	groep A	groep B	groep C	groep D
<b>type huishouden</b>				
alleenstaand < 65 jaar	1	4	3	5
alleenstaand ≥ 65 jaar	2	2	2	0
alleenstaande ouder	2	1	0	5
lid van paar zonder kinderen	3	1	3	2
lid van paar met kinderen	3	2	3	2
<b>geslacht</b>				
man	4	5	5	5
vrouw	7	5	6	9
<b>inkomen</b>				
laag <sup>a</sup>	3	3	3	14
midden	4	3	4	0
hoog	4	4	4	0
<b>opleidingsniveau</b>				
bo, vmbo	1	1	1	7
havo, vwo, mbo	6	5	6	6
wo, hbo	4	4	4	1
<b>arbeidsmarktpositie</b>				
werkzaam	7	5	6	3
bijstandsontvanger	0	0	0	11
werkloos	0	0	0	0
arbeidsongeschikt	0	1	0	0
vut, pensioen	3	4	3	0
niet-participerend	1	0	2	0
<b>totaal aantal groepsleden</b>	<b>11</b>	<b>10</b>	<b>11</b>	<b>14</b>

a Focusgroep A t/m C: tot 130% van bijstandsnorm, met bijtelling van 300 euro per kind; focusgroep D: tot 105% van bijstandsnorm, zonder bijtelling.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

### De casussen

Elke focusgroep diende voor verschillende typen huishoudens een pakket van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen samen te stellen. Vooraf zijn door de onderzoekers casussen ontwikkeld voor vijf veelvoorkomende typen huishoudens:

- een alleenstaande man van 35 jaar;
- een alleenstaande man van 75 jaar;
- een paar (beide partners 35 jaar) zonder kinderen;
- een alleenstaande moeder (35 jaar) met twee kinderen, van 8 en 13 jaar;
- een paar (beide partners 35 jaar) met drie kinderen, van 3, 8 en 13 jaar.

Vanwege de beperkte tijd die beschikbaar was voor het veldwerk en om de deelnemers niet te veel te belasten, kreeg elke focusgroep slechts drie van de vijf typen huishoudens voorgelegd. Alle vier focusgroepen kregen de alleenstaande man van 35 jaar en het paar met drie kinderen als casus voorgelegd. Deze twee casussen zijn te beschouwen als ijkpunt voor het laagste, respectievelijk hoogste budget. Daarnaast moest elke groep een minimumpakket samenstellen voor een van de drie overige casussen. Tabel 2.2 laat zien hoe de casussen over de groepen waren verdeeld.

Tabel 2.2

Verdeling van de casussen over de focusgroepen

	groep A	groep B	groep C	groep D
alleenstaande man, 35 jaar	1	1	1	1
alleenstaande man, 75 jaar		2		
paar zonder kinderen	2			
alleenstaande moeder, 2 kinderen			2	2
paar met 3 kinderen	3	3	3	3

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Om te vermijden dat de onderzoeksdeelnemers bij het samenstellen van het minimale pakket aan goederen en voorzieningen te veel zouden uitgaan van een bepaald beschikbaar inkomen, zoals een bijstandsuitkering, is bij alle casussen (met uitzondering van de alleenstaande gepensioneerde) verondersteld dat er sprake is van inkomen uit werk. De inkomenssituatie is aan de groepsleden als volgt voorgelegd.

- De alleenstaande man van 35 jaar werkt vier dagen per week als magazijnbediende, tegen een laag salaris.
- De alleenstaande gepensioneerde ontvangt AOW zonder aanvullend pensioen.
- De alleenstaande moeder werkt vier dagen per week als schoonmaakster, tegen een laag salaris.
- Van het paar zonder kinderen werkt de man vier dagen per week als productiemedewerker in een fabriek, tegen een laag salaris; de vrouw is werkzoekend zonder uitkering.

- Van het paar met kinderen werkt de man vijf dagen per week als postbezorger, tegen een laag salaris; de vrouw is huisvrouw.

Om te voorkomen dat de deelnemers toch zouden berekenen hoeveel inkomen de personen van een casus te besteden hadden, herhaalde de gespreksleider tijdens de sessies regelmatig dat de hoogte van het inkomen niet van belang was voor de discussie over minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen. Tevens werd benadrukt dat men de gepresenteerde inkomenssituatie als een vast gegeven diende te zien; verbetering van die situatie, bijvoorbeeld door een uitbreiding van het aantal gewerkte uren binnen het huishouden, vormde geen optie. Voor alle casussen gold daarnaast een aantal gelijke aannames met betrekking tot onder meer de woon-situatie, de gezondheid en de nabijheid en bereikbaarheid van vrienden en familie (kader 2.1). Het doel hiervan was de omstandigheden van de voorbeeldpersonen zoveel mogelijk vergelijkbaar te maken, zodat alle focusgroepen zouden uitgaan van een identieke situatie.

#### **Kader 2.1 De omstandigheden van de voorbeeldpersonen**

##### Woning en woonomgeving

- De woning wordt gehuurd.
- Het huishouden woont in een plaats met ca. 50.000 inwoners in het midden van het land.

##### Vervoer

- Er is een treinstation in de woonplaats.
- Alle transport kan geschieden met lokaal vervoer of fiets, behalve eventueel de uitjes.
- Er zijn geen onvergoede reiskosten voor het woon-werkverkeer of reiskosten voor de school van de kinderen.

##### Sociale contacten

- De familie en vriendenkring wonen binnen een straal van 50 kilometer dan wel binnen de provincie.
- Het huishouden is van autochtone herkomst, er zijn dus geen kosten in verband met sociale verplichtingen in het buitenland.
- Eenoudergezin: er is geen familie beschikbaar die bereid is de kinderen gratis op te vangen voor of na schooltijd en in de middagpauze.

##### Onderwijs

- De volwassen huishoudensleden hebben geen onderwijsverplichtingen meer.

##### Gezondheid

- Alle huishoudensleden zijn gezond, er zijn dus geen bijzondere medische kosten.
- Er is geen sprake van speciale diëten.

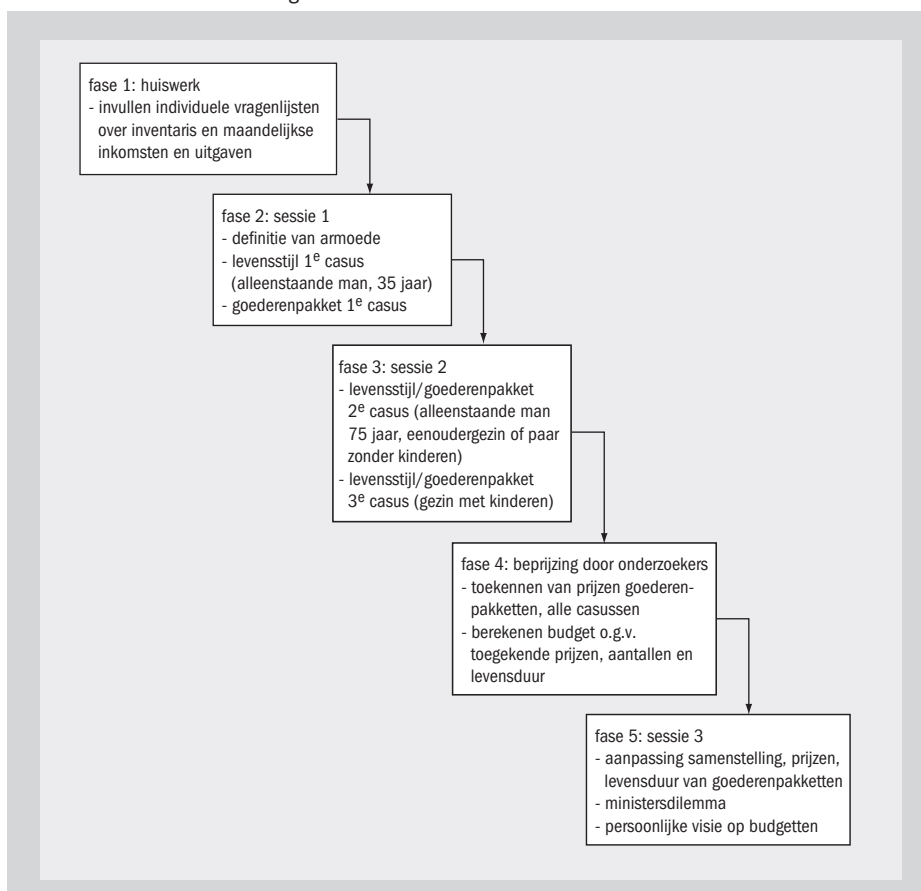
##### Financiën

- Geen van de leden van het huishouden heeft schulden.
- Er is geen sprake van giften van of goederenruil met familie en vrienden.

## 2.4 Het verloop van de sessies

Figuur 2.1 geeft schematisch de verschillende fasen van het onderzoek weer. Fase 1 ging vooraf aan de groepsbijeenkomsten en betrof het invullen van een vragenlijst over de eigen bezittingen, inkomsten en uitgaven. Tijdens fase 2 en 3 vonden de eerste twee sessies plaats, uitmondend in een door de deelnemers overeengekomen armoededefinitie en in pakketten van goederen en voorzieningen die volgens hen minimaal noodzakelijk waren voor diverse typen huishoudens. De onderzoekers voorzagen deze pakketten vervolgens van prijzen (fase 4), waarna de panelleden opnieuw bijeenkwamen om de resulterende budgetten te bespreken en zo nodig de goederenpakketten aan te passen (fase 5). De fasen worden hieronder uitgebreider besproken.

Figuur 2.1  
Fasen in het consensuele budgetonderzoek



### *Fase 1 – Huiswerkvragenlijsten*

Voorafgaand aan de eerste sessie kregen de groepsleden een zogenoemde huiswerkvragenlijst toegestuurd. Deze vragenlijst fungeerde vooral als prikkel om na te denken over het eigen budget en de persoonlijke bestedingen. Allereerst werd van bijna 30 producten en voorzieningen, variërend van ‘centrale verwarming’ tot ‘ten minste een keer per jaar een week op vakantie gaan’, gevraagd of de deelnemers dit hadden en of zij het noodzakelijk vonden voor hun huishouden. Aan degenen met kinderen tot 14 jaar werden daarnaast nog enkele andere zaken voorgelegd, waaronder ‘ieder kind een eigen kamer’ en ‘feestje met vrienden en vriendinnen op de verjaardag van uw kind’. Ook hiervan kon men aangeven of men dit had en of men het noodzakelijk vond. In de huiswerklijst waren verder enkele vragen opgenomen over onder meer vakanties en lidmaatschappen van clubs en verenigingen, en diende men voor de volwassenen (mannen en vrouwen apart) en de kinderen tot 14 jaar (jongens en meisjes apart) aan te geven hoeveel stuks men van bepaalde kledingstukken bezat. Tot slot is de groepsleden gevraagd een schatting te maken van de gemiddelde maandelijkse inkomsten en uitgaven van het huishouden. Wat de inkomsten betreft, werd gevraagd naar het netto-inkomen uit werk of uitkering, en naar de eventueel ontvangen toeslagen, kinderbijslag en tegemoetkoming schoolkosten. Wat de uitgaven betreft, werd gevraagd naar de woonlasten en de uitgaven aan onder meer de telefoon, verzekeringen, kinderopvang en boodschappen.

De deelnemers dienden de vragenlijst nog voor aanvang van de eerste sessie in te vullen en naar Intomart GfK terug te sturen. Dit gebeurde anoniem; in de lijst is niet gevraagd naar geslacht, leeftijd of andere persoonskenmerken. Bovendien was nadrukkelijk gesteld dat de gegevens niet zouden worden besproken tijdens de bijeenkomsten van de focusgroep. In hoofdstuk 3 volgt een globale bespreking van de antwoorden op de huiswerkvragenlijst.

### *Fase 2 – Eerste sessie*

Alle vier focusgroepen zijn driemaal bijeengekomen voor een sessie van vier uur. De sessies volgden een vrij strak draaiboek, dat door de onderzoekers van SCP en Nibud was opgesteld. De sfeer in de groepen was positief en over het algemeen deed iedereen actief aan de bijeenkomsten mee.

De eerste sessie begon met een discussie over het begrip ‘armoede’, met als doel te komen tot een definitie waarin alle groepsleden zich konden vinden. Ter validatie van deze definitie werd vervolgens nagegaan in welke situaties de deelnemers een persoon wel of niet als arm beschouwden. Samen vormden de voorgelegde omstandigheden een min of meer glijdende schaal van financiële armslag, variërend van ‘onvoldoende geld om huur te betalen en daarom verblijvend bij vrienden en familie’ tot ‘voldoende geld om leuke dingen te doen zonder na te hoeven denken over de kosten’ (zie kader 2.2). Het punt op deze schaal waarop de groepsleden een persoon net niet meer als arm typeerden, zou in overeenstemming moeten zijn met de eerder door hen overeengekomen armoededefinitie.

### **Kader 2.2    Schaal ter validatie van de armoedefinitie**

Is iemand arm als hij of zij ...

- ... niet genoeg geld heeft om een eigen woonruimte te huren en daarom telkens voor een korte periode bij vrienden of familie logeert?
- ... gas en licht niet kan betalen?
- ... precies huur, gas en elektra, en eten kan betalen, maar niets extra's?
- ... precies huur, gas en elektra, en eten kan betalen, en de noodzakelijke reserveringen voor inventaris en kleding kan doen, maar niets extra's?
- ... alle noodzakelijke rekeningen kan betalen, plus af en toe iets extra's (bv. extra kleding kopen, uitgaan)?
- ... niet alle extra's kan doen die voor veel mensen vanzelfsprekend zijn (bv. een tweede (korte) vakantie, impulsaankopen)?
- ... genoeg geld heeft voor leuke dingen en niet na hoeft te denken over wat hij/zij uitgeeft?

Het derde onderdeel van de sessie bestond uit de introductie van de casus 'alleenstaande man van 35 jaar', gevolgd door een algemene discussie over de levensstijl die deze man zich minimaal zou moeten kunnen veroorloven. Aan de orde kwamen onder meer de minimale kwaliteit van zijn woning, de eisen die hij mag stellen aan de kwaliteit van voedsel, en of hij op vakantie moet kunnen gaan (zie kader 2.3). De antwoorden geven een beeld van het leefpatroon dat de groepsleden minimaal aanvaardbaar vinden voor een betrekkelijk jonge alleenstaande man.

### **Kader 2.3    Vragen met betrekking tot de leefstijl van de casus 'alleenstaande man van 35 jaar'**

Wat voor leven moet de persoon kunnen leiden om net niet arm te zijn?

- Zou hij altijd een goede woning moeten hebben, of moet iemand op het minimale niveau ook genoeg nemen met een slechte woning of een woning in een slechte buurt?
- Zou hij alleen het allergeedkoopste voedsel moeten kopen, zelfs als dit op lange termijn ongezond is?
- Hoe zit het met genotsmiddelen zoals tabak of alcohol? Zou hij dit gewoon moeten kunnen kopen of moet hij het maar zonder doen?
- Zou hij kleding altijd nieuw mogen kopen of moet hij het met tweedehands kleding doen?
- Mag hij op vakantie gaan? Of uitgaan? En zo ja, waarnaartoe en hoe vaak?
- Moet hij lid kunnen zijn van verenigingen of clubs waarvoor contributie betaald moet worden? Of meer algemeen: mag hij hobby's hebben die geld kosten?
- Moet hij altijd op bezoek kunnen gaan bij familie en vrienden, ook als die ver weg wonen, of moet hij dit vanwege de hoge vervoerskosten maar achterwege laten?
- Moet hij altijd een cadeautje kunnen kopen voor zijn jarige familieleden en vrienden, of moet hij maar helemaal wegblijven bij verjaardagen?
- Stel dat hij zijn rijbewijs heeft: mag hij een auto hebben? Zo ja, ook wanneer je rekening houdt met de kosten in verband met APK, onderhoudsbeurten, autoverzekering enz.?

### Vervolg kader 2.3

- Moet hij altijd alles kunnen kopen wat hij zou willen (impulsaankopen)? Zo ja, tot hoe ver mag dat gaan: een ijsje, een nieuw kostuum, een nieuwe auto? Zo nee, mag hij helemaal geen impulsaankopen doen, of alleen tot een bepaald maximum? En tot welk maximum dan?

Tot slot van dit deel van de sessie werd de deelnemers gevraagd wat er volgens hen in dit leefpatroon zou veranderen als de casus geen man maar een vrouw betrof, en wat er zou veranderen als de casuspersoon 75 jaar in plaats van 35 jaar zou zijn. Hierbij ging het erom een algemene indruk te krijgen van het effect van het geslacht respectievelijk de leeftijd op de levensstijl.

Als vierde en laatste onderdeel van de eerste sessie diende de groep een pakket van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen voor de alleenstaande man van 35 jaar samen te stellen, met als uitgangspunt dat hij net niet arm zou moeten zijn. Via een scherm kregen de panelleden een vooraf door de onderzoekers opgestelde lijst te zien, die was onderverdeeld in elf categorieën. Deze betroffen onder andere de woning en huishoudelijke apparaten, het meubilair en de stoffering van woon- en slaapkamers, de keukeninventaris, kleding, voeding en ontspanning. Van alle goederen die bij de categorieën waren vermeld, dienden de groepsleden aan te geven of zij die noodzakelijk vonden, hoeveel stuks daarvan de casuspersoon minimaal zou moeten hebben, hoe lang hij ermee zou moeten doen en, voor een inschatting van het prijsniveau, bij welk type winkel het artikel moest worden aangeschaft. Zo werd bij de categorie ‘meubilair’ onderscheid gemaakt tussen Leen Bakker als vertegenwoordiger van het laagste segment, en Ikea en ‘een meubelspeciaalzaak’ als die van respectievelijk het midden- en hoogste segment. Op dezelfde wijze kon men bij de voeding kiezen tussen Aldi, Albert Heijn en de warme bakker of keurslager. Bij elke categorie konden de groepsleden aanvullingen doen op de vooraf opgestelde lijst van artikelen. Deze aanvullende artikelen werden meegenomen bij de verdere discussies over de inhoud en kosten van het goederenpakket. Alle antwoorden werden door een notulist ter plekke vastgelegd in een Excel-bestand.

#### Fase 3 – Tweede sessie

Ook de tweede sessie betrof de algemene discussie over de levensstijl die men zich zou moeten kunnen veroorloven, en het samenstellen van het minimale goederen- en voorzieningenpakket. Nu hadden deze onderdelen echter betrekking op de twee overige casussen die de focusgroep werden voorgelegd. Hierbij vormden de Excel-gegevens over de voorgaande casus de basis en werd met name ingegaan op de eventuele verschillen ten opzichte van die casus. Voor focusgroep A, die het paar zonder kinderen als tweede casus voorgelegd kreeg, betekende dit dat de nadruk kwam te liggen op de mate waarin de aanwezigheid van een partner uitmaakt voor het leefpatroon en de minimaal noodzakelijke goederen. De introductie van de derde

casus, het paar met kinderen, verlegde vervolgens de aandacht naar de invloed van drie minderjarige kinderen op de minimaal aanvaardbare levensstandaard. Ook voor de tweede en derde casus werden alle gegevens direct vastgelegd in Excel-bestanden.

#### *Fase 4 – Beprijzing*

Per focusgroep was er na afloop van de tweede sessie voor elk van de drie besproken typen huishoudens een lijst van noodzakelijke goederen en voorzieningen beschikbaar. Deze lijsten werden vervolgens door de onderzoekers van het Nibud van prijzen voorzien, met behulp van de Prijzengids en het Budgethandboek (Nibud 2008a en 2008b). Daarbij werd uitgegaan van het prijsniveau in de winkels die de groep had aanbevolen en werd rekening gehouden met de afschrijvingsperiode die men had opgegeven. Tevens hielden de onderzoekers bij de beprijzing rekening met de schaalvoordelen voor huishoudens die uit meerdere personen bestonden. Dit alles leidde tot een maandbedrag per afzonderlijk artikel, een maandbedrag per categorie van goederen en het budget dat maandelijks nodig zou zijn om het totale pakket aan goederen en voorzieningen te bekostigen.

#### *Fase 5 – Derde sessie*

Tijdens de derde sessie kregen de deelnemers de beprijsde lijsten voorgelegd, met de vraag of zij hierin nog veranderingen wilden aanbrengen. Omdat het Excel-bestanden waren, was het mogelijk om de gevolgen van een wijziging ter plekke door te rekenen. Zo leidde het toevoegen van goederen tot een hoger maandbudget, terwijl het verlengen van de gebruiksduur van een bepaald artikel een (iets) lager budget opleverde. Bovendien werd iedere wijziging die de groepsleden aanbrachten in de lijst voor de eerste casus (de alleenstaande man van 35 jaar), automatisch verwerkt in de lijst voor de twee casussen die zij daarna bespraken (in het geval van groep A: het paar zonder kinderen en het paar met drie kinderen).

Nadat voor alle drie casussen de uitgavenposten opnieuw waren vastgesteld, kregen de deelnemers het zogenoemde ministersdilemma voorgelegd. Naar aanleiding van de laatste casus, het paar met kinderen, vertelde de discussieleider dat het volgens de minister van Financiën te duur zou worden als het door hen goedgekeurde maandbudget algemeen als minimum zou gaan gelden. De groep diende derhalve nog wat van het budget af te halen, echter zonder het casushuishouden tot armoede te laten vervallen. Op deze manier trachtten we te komen tot een nog strengere invulling van wat minimaal nodig is om net niet arm te zijn. Ter afsluiting is aan de groep gevraagd om vanuit hun persoonlijke situatie hun visie te geven op de uiteindelijke budgetten: zouden de groepsleden er zelf van kunnen rondkomen, zien zij het als 'bittere armoede' of is het budget 'redelijk te doen'?

Tot slot van de derde sessie kregen de deelnemers te horen wat het doel van het onderzoek was en wie de opdrachtgevers waren. De keuze dit pas op het laatst te onthullen, was ingegeven door de wens de oordeelsvorming in de focusgroep zo min mogelijk te beïnvloeden. Met name de naam van het SCP kan associaties oproepen met 'de overheid', hetgeen in dit verband negatief of zelfs bedreigend zou kunnen

overkomen. Indien deelnemers er tijdens een eerdere sessie naar vroegen, werd hun de bedoeling van het onderzoek in algemene termen uitgelegd en kregen zij de toezegging dat tijdens de laatste bijeenkomst meer zou worden verteld over de opdrachtgevers.

Na afloop van de onderzoeksperiode controleerden Nibud en SCP aan de hand van de dvd-opnames en de uitgewerkte gespreksverslagen of de Excel-bestanden een goede weergave waren van wat er tijdens de sessies was gezegd. Daarnaast werd nagegaan of er sprake was van inconsistenties, bijvoorbeeld doordat een wijziging in het pakket voor de derde casus niet was verwerkt bij een eerdere casus. Een bepaalde bestedingspost zou dan, tegen de logica in, kleiner kunnen uitvallen voor het gezin met kinderen dan voor het eenoudergezin of de alleenstaande man van 35 jaar. Waar nodig zijn de bestanden aangepast.

## Noten

- 1 Deze bespreking is mede gebaseerd op de analyse van operationele armoedegrenzen in Vrooman (2009).
- 2 Omdat verschillen naar geslacht onwenselijk werden geacht bij de berekening van een minimumnormbudget, zijn in een aanvullende studie (Kellard et al. 2001) nog eens vier discussiegroepen georganiseerd, ditmaal bestaande uit zowel mannen als vrouwen. Doel was middels nieuwe onderhandelingen te komen tot algemeen geldende minimumbedragen voor sociale activiteiten en enkele andere posten die in het eerdere onderzoek tot sekseverschillen leidden. Vrijwel alle nieuwe bedragen bleken ergens tussen de twee oorspronkelijke in te liggen.
- 3 Het voeren van een gemeenschappelijke huishouding leidt tot schaalvoordelen. Een huishouden bestaande uit twee volwassenen heeft daarom niet een tweemaal zo hoog inkomen nodig als een alleenstaande om een vergelijkbare koopkracht te hebben. Om het inkomen van verschillende typen huishoudens vergelijkbaar te maken, wordt het inkomen gedeeld door een equivalentiefactor. Volgens de CBS-equivalentieschaal, die in de Armoedemonitor wordt gebruikt, is deze factor voor een eenpersoonshuishouden gelijk aan 1. Voor elke extra volwassene wordt hier 0,19 tot 0,37 aan toegevoegd, en voor elk minderjarig kind 0,15 tot 0,33 (SCP/CBS 2007: 20). Ook volgens de gemodificeerde OECD-schaal heeft de eerste volwassene een gewicht gelijk aan 1, maar komt er voor elke extra volwassene 0,50 bij en voor elk kind 0,30 (Hagenaars et al. 1994).
- 4 De testfocusgroep heeft alleen de eerste sessie doorlopen. Tijdens dit groepsgesprek is gediscussieerd over de definitie van armoede en over de levensstijl die iemand die volgens deze definitie net niet arm is, zich zou moeten kunnen veroorloven. Tevens diende de groep een pakket samen te stellen van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen voor een alleenstaande man van 35 jaar (zie verder § 2.4).
- 5 De deelnemers aan de testfocusgroep, die alleen de eerste sessie bijwoonden, ontvingen een cadeaubon ter waarde van 70 euro.
- 6 De hoogte van de bijtelling per kind (300 euro) is op vrij grove wijze berekend door de gemiddelde bestedingen per kind per maand te verminderen met de gemiddelde kinderbijslag per kind per maand, en het resulterende bedrag vervolgens naar beneden af te ronden. In de Armoedemonitor 2007 is vastgesteld dat in Nederland in 2004 gemiddeld 390 euro per kind per maand werd uitgegeven (SCP/CBS 2007: 135-136), terwijl volgens gegevens van de Sociale Verzekeringsbank gemiddeld circa 80 euro per kind per maand aan kinderbijslag wordt uitgekeerd (SVB 2008: 43, 49).
- 7 De bijstandsnorm voor eenoudergezinnen ligt bijna 250 euro hoger dan die voor alleenstaanden. Men kan ervan uitgaan dat dit extra bedrag bedoeld is voor het eerste kind. Voor de eenoudergezinnen is daarom pas vanaf het tweede kind een bedrag bijgeteld. De bijstandsnorm voor paren ligt circa 350 euro hoger dan die voor alleenstaanden, maar dit bedrag wordt in principe verbruikt door de partner. Bij de paren wordt daarom wel al vanaf het eerste kind 300 euro per kind bijgeteld.
- 8 Bij de werving van de deelnemers is geen rekening gehouden met de etnische herkomst. De drie 'heterogene' groepen bleken geen (westerse of niet-westerse) allochtonen te bevatten; aan de vierde focusgroep namen vijf personen met een Surinaamse of Antilliaanse achtergrond deel, en één persoon van Turkse afkomst.

### 3 Armoededefinities en levensstijlen

In dit hoofdstuk staat de eerste onderzoeksvraag centraal, naar wat men onder armoede verstaat. Zoals in hoofdstuk 2 is beschreven, werd een belangrijk deel van de eerste groepsbijeenkomst besteed aan de definitie van het begrip ‘armoede’ en aan de levensstijl die een alleenstaande man van 35 jaar zich, gegeven die definitie, minimaal zou moeten kunnen veroorloven. Voor beide onderwerpen werd daarbij gestreefd naar consensus tussen de deelnemers; de uitkomsten van de discussies zouden zoveel mogelijk de mening van *alle* groepsleden moeten weerspiegelen. Ook tijdens de tweede sessie werd gediscussieerd over de levensstijl van net niet arme huishoudens. Hierbij ging het eerst om de levensstijl van een paar zonder kinderen (focusgroep A), van een alleenstaande man van 75 jaar (focusgroep B) dan wel van een alleenstaande moeder met twee kinderen (focusgroepen C en D) (zie ook tabel 2.2). Vervolgens kwam in alle vier focusgroepen de levensstijl van een paar met drie kinderen aan de orde.

Dit hoofdstuk beschrijft de resultaten van de verschillende discussies. In de hiernavolgende paragrafen komt aan de orde tot welke armoededefinities de vier focusgroepen zijn gekomen, en welk leefpatroon zij minimaal aanvaardbaar vinden voor huishoudens die net niet arm zijn. We beginnen echter met een overzicht van de gegevens van de huiswerkvragenlijsten, die de groepsleden thuis, voorafgaand aan de eerste sessie, hebben ingevuld.

#### 3.1 *Bezittingen en bestedingen van de onderzoeksdeelnemers*

Aan alle personen die hadden toegezegd te zullen deelnemen aan het onderzoek, is een korte lijst toegestuurd met vragen over hun bezittingen en hun inkomsten en uitgaven. In paragraaf 2.4 is al aangegeven dat deze lijst vooral fungeerde als prikkel om over het eigen budget en de persoonlijke bestedingen na te denken. Tevens bieden de gegevens enig inzicht in de persoonlijke situatie van de deelnemers aan het onderzoek. Vanwege het anonieme karakter kunnen de resultaten echter niet worden gerelateerd aan meningen die tijdens de groepsdiscussies zijn geuit.

Niet alle vragenlijsten bleken te zijn geretourneerd of volledig ingevuld te zijn. De gepresenteerde bevindingen hebben daarom betrekking op een kleiner aantal personen dan er aan de focusgroepen heeft meegedaan. De lijsten van groep C zijn buiten beschouwing gelaten.

Tabel 3.1 laat voor iets meer dan twintig goederen en voorzieningen<sup>1</sup> zien in hoeverre deze aanwezig zijn in het huishouden c.q. in hoeverre de groepsleden ze voor zichzelf als noodzakelijk beschouwen.

Tabel 3.1

Bezittingen van de groepsleden, 2008 (in absolute aantallen en gemiddelden)<sup>a</sup>

	groep A (n = 10)		groep B (n = 11)		groep D (n = 9)	
	aan- wezig	nood- zaak	aan- wezig	nood- zaak	aan- wezig	nood- zaak
douche/zit- of ligbad	10	10	11	11	9	9
wasmachine	10	10	11	11	9	9
televisie (gewoon of breedbeeld-, lcd- of plasma- televisie)	10	10	11	5	9	9
centrale verwarming / gaskachel	10	9	11	9	9	9
telefoon (vaste aansluiting of mobiel)	10	9	11	9	9	9
viering van speciale dagen (bv. kerstmis)	10	9	10	8	9	9
koelkast met apart vriesgedeelte	10	9	8	7	8	9
iedere dag een volwaardige warme maaltijd	10	8	8	7	9	9
cadeautjes voor gezinsleden of mensen buiten het gezin (ten minste één keer per jaar)	10	8	10	8	8	9
een hobby	10	8	10	8	8	8
computer (al dan niet met internetaansluiting)	9	8	11	9	9	9
drie maaltijden per dag	9	8	10	9	8	9
ten minste één keer per jaar een week op vakantie gaan	8	8	10	8	4	7
vloerbedekking in woonkamer en alle slaapkamers	9	7	7	6	7	8
ten minste één keer per jaar nieuwe schoenen	8	7	8	7	8	9
ten minste één keer per maand een avond uitgaan (volwassenen)	6	6	7	3	3	5
een auto	10	5	7	5	5	6
feestkleding voor speciale gelegenheden	7	5	8	6	2	4
ten minste één keer per maand familie of vrienden thuis te eten uitnodigen	6	5	7	7	3	5
een tuin	10	4	5	2	4	5
afwasmachine	7	3	4	0	3	3
wasdroger	7	2	6	2	5	5
<b>totaal (gemiddeld aantal bezittingen per groepslid)</b>	<b>19,6</b>	<b>15,8</b>	<b>17,4</b>	<b>13,4</b>	<b>16,4</b>	<b>18,2</b>

a Gesorteerd op noodzaak volgens groep A.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Uit tabel 3.1 blijkt dat de goederen die als basisbehoeften kunnen worden bestempeld, over het algemeen aanwezig zijn bij de groepsleden. Zo hebben alle huishoudens een douche (eventueel in combinatie met zit- of ligbad), een wasmachine en een kachel of centrale verwarming. Ook de communicatiemiddelen zijn ruimschoots aanwezig: alle onderzoeksdeelnemers melden in het bezit te zijn van een televisie en van een vaste telefoonaansluiting en/of een mobiele telefoon. Bovendien geeft slechts

één persoon te kennen dat er geen computer in het huishouden is; alle anderen hebben een computer met internetaansluiting.

Ook veel andere goederen en voorzieningen die in de lijst zijn opgenomen, blijken in veruit de meeste huishoudens aanwezig te zijn. Dit geldt onder meer voor de koelkast met apart vriesgedeelte, de maaltijden (drie per dag, waarvan één een volwaardige warme maaltijd) en de viering van speciale dagen. Wanneer een goed of voorziening niet aanwezig is in het eigen huishouden, geeft men in vrijwel alle gevallen te kennen die ook niet noodzakelijk te vinden.

Zaken als een afwasmachine, een wasdroger, een week op vakantie gaan of mensen thuis te eten uitnodigen komen aanzienlijk minder vaak voor. Vooral in de groep met een inkomen op of rond het bijstandsniveau (focusgroep D) ontbreken zij nogal eens. Slechts een enkeling kwalificeert daarbij de afwasmachine of wasdroger als noodzakelijk, maar dat ligt anders bij de recreatieve activiteiten. Met name van degenen die niet minstens een keer per jaar een week op vakantie gaan, typeert een betrekkelijk groot deel dit wel als een noodzaak.

Tot slot laat tabel 3.1 zien dat de leden van groep D gemiddeld minder producten en voorzieningen in bezit hebben (16,4) dan die zij als noodzakelijk beschouwen (18,2). Voor de andere groepen geldt het omgekeerde: het aantal bezittingen is daar groter dan het aantal artikelen dat men noodzakelijk vindt.

Tabel 3.2 toont de resultaten met betrekking tot de goederen en voorzieningen voor de kinderen tot 14 jaar in het huishouden. In de twee focusgroepen waarin zowel lage als midden- of hoge inkomens zijn vertegenwoordigd, zitten kennelijk maar weinig mensen met kinderen in die leeftijdsklasse. In totaal hebben slechts vier groepsleden dit deel van de vragenlijst ingevuld. In groep D, de zogenoemde bijstandsgroep, gaat het om zes personen. Dit verschil met de eerste twee groepen zal mede te maken hebben met de samenstelling naar leeftijd: groep D bevat geen deelnemers van 65 jaar of ouder.

De gegevens in tabel 3.2 maken vooral duidelijk welke goederen, voorzieningen en activiteiten voor jonge kinderen als noodzakelijk worden beschouwd. Alle groepsleden noemen de regelmatige aanschaf van nieuwe schoenen; maar ook een fiets, het lidmaatschap van een sportclub, en het kunnen uitnodigen van vrienden en vriendinnen van het kind scoren zeer hoog. De eigen kamer en het geregeld bezoeken van een speeltuin of andere gelegenheid waar geen toegangskosten aan verbonden zijn, worden eveneens door een (kleinere) meerderheid genoemd.

Tabel 3.2

Bezittingen van de kinderen van de groepsleden, 2008 (in absolute aantallen en gemiddelden)

	groep A (n = 3)		groep B (n = 1)		groep D (n = 6)	
	aan- wezig	nood- zaak	aan- wezig	nood- zaak	aan- wezig	nood- zaak
ten minste één keer per jaar voor ieder kind nieuwe schoenen	3	3	1	1	6	6
voor ieder kind (6 jaar en ouder) een fiets	3	3	0	0	6	6
lid van een sportclub	3	3	0	0	4	6
ten minste één keer per maand vrienden of vriendinnen van uw kind(eren) bij u thuis uitnodigen	3	3	0	0	4	6
feestje met vrienden en vriendinnen op de verjaardag van uw kind	3	2	1	1	4	6
voor ieder kind een eigen kamer	3	2	1	0	4	5
ten minste één keer per maand een 'gratis' uitje (bv. speeltuin)	2	1	1	0	4	5
voor ieder kind een spelcomputer	2	0	0	0	1	1
voor ieder kind (6 jaar en ouder) een mobiele telefoon	2	0	0	0	2	2
ten minste één keer per maand een uitje waarvoor toegang betaald moet worden (bv. pretpark)	2	0	0	0	0	2
lid van een vereniging, anders dan sportclub	1	0	0	0	1	3
<b>totaal (gemiddeld aantal bezittingen per groepslid)</b>	<b>9,0</b>	<b>5,7</b>	<b>4,0</b>	<b>2,0</b>	<b>6,0</b>	<b>8,0</b>

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Aan de beoogde groepsleden is tevens een vijftal vragen gesteld over hun recreatieve activiteiten. Gevraagd is onder meer naar het aantal keren dat zij in het laatste jaar op vakantie zijn geweest, naar de totale duur van de vakantie en naar het aantal verenigingen of clubs waarvan zij lid zijn. Tabel 3.3 presenteert de gemiddelden van de antwoorden per focusgroep.

De gegevens in tabel 3.3 weerspiegelen het verschil in financiële positie tussen enerzijds focusgroepen A en B en anderzijds focusgroep D. De minder gunstige inkomensituatie van groep D komt vooral tot uiting in een lager aantal vakantiedagen, een geringere frequentie van uit eten gaan en een kleiner gemiddeld bedrag ter besteding aan cadeaus voor familieleden.

Tabel 3.3

Recreatieve activiteiten van de groepsleden, 2008 (in gemiddelde aantallen en euro's)

	<b>groep A (n = 10)</b>	<b>groep B (n = 11)</b>	<b>groep D (n = 9)</b>
vakantie in laatste jaar (aantal keren)	2,4	2,9	0,9
totale duur van de vakantie (aantal dagen)	21,9	34,2	5,3
uit eten gaan (aantal keren per jaar)	19,1	8,5	2,3
lidmaatschappen (aantal clubs)	2,7	1,3	0,8
uitgaven aan cadeau voor familielid (euro's)	25,7	17,9	10,6

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Aan de deelnemers is voor een aantal soorten kleding gevraagd hoeveel stuks zij daarvan (naar schatting) in bezit hebben. Zoals tabel 3.4 laat zien, is het opnieuw focusgroep D die er het minst gunstig van afkomt. Dit blijkt vooral bij de herenkleding: gemiddeld moeten de leden van groep D het doen met hooguit de helft van het aantal jassen, colberts, overhemden en schoenen dat de twee overige groepen bezitten. Bij de dameskleding zijn de verschillen minder groot. Maar ook daar ligt het gerapporteerde aantal broeken en schoenen in groep D duidelijk lager dan in de twee andere groepen, waarin ook de midden- en hogere inkomens zijn vertegenwoordigd.

Tabel 3.4

Kledingstukken in bezit van de groepsleden, 2008 (in gemiddelde aantallen)

	<b>groep A</b>	<b>groep B</b>	<b>groep D</b>
	(n = 8)	(n = 8)	(n = 5)
<b>herenkleding</b>			
jassen (zomer, winter)	4,4	4,4	2,0
kostuums	2,4	2,3	1,0
colberts	1,5	1,1	0,6
broeken	9,4	8,1	4,8
overhemden	22,3	14,6	8,6
paar schoenen	5,6	6,3	2,6
<b>dameskleding</b>	(n = 8)	(n = 8)	(n = 7)
jassen (zomer, winter)	5,2	5,4	4,4
jurken, rokken	10,8	6,6	7,1
colberts, jasjes	5,4	7,5	3,7
broeken	12,4	15,3	8,3
blouses	13,8	9,9	11,4
paar schoenen	13,3	14,3	5,6

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Tot slot is in de huiswerkvragenlijst gevraagd naar de maandelijkse netto-inkomsten en uitgaven van het huishouden. De gegevens blijken niet altijd volledig te zijn, waardoor er sprake kan zijn van een onderschatting van de inkomsten dan wel de uitgaven. De desbetreffende groepsleden zijn buiten de berekeningen gehouden. Tabel 3.5 presenteert de gemiddelde bedragen voor de overige deelnemers.

Tabel 3.5

Maandelijkse netto-inkomsten en uitgaven van de groepsleden, 2008 (gemiddelden in euro's, en in procenten)

	groep A (n = 6)	groep B (n = 9)	groep D (n = 6)
inkomsten	2620	1770	1200
uitgaven	2060	1700	1120
waarvan (% t.o.v. totale uitgaven)			
huur of hypotheek	30	30	33
dagelijkse boodschappen	18	16	16
verzekeringen (incl. ziektekosten)	8	12	8
recreatie (lidmaatschappen, vakantie enz.)	7	10	4
gas, elektriciteit, water	7	8	13

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

De cijfers in tabel 3.5 maken wederom duidelijk dat focusgroep D veel minder te besteden heeft dan de twee andere groepen, die wat betreft het inkomen een meer heterogene samenstelling hebben. Voor alle drie groepen vormt de huur of hypotheek de grootste kostenpost, op afstand gevolgd door de dagelijkse boodschappen.

### 3.2 Definities van het begrip 'armoede'

Tijdens de eerste bijeenkomst van de focusgroep dienden de deelnemers allereerst te discussiëren over het begrip 'armoede'. Nadat iedereen zich aan elkaar had voorgesteld, stelde de groepsleider de inleidende vraag of het met Nederland de goede of de verkeerde kant opgaat. In reactie hierop kwamen drie groepen spontaan op het thema 'armoede' uit, zodat er een direct aangrijpingspunt was voor nadere discussie over dit begrip. In de resterende focusgroep werd gevraagd naar de mening over de mate van welvaart in Nederland, waarna de discussie over armoede alsnog van start ging. Zoals de gespreksleider aangaf, was het doel te komen tot een gezamenlijke armoededefinitie, waarin alle groepsleden zich konden vinden.

De antwoorden van de groepsleden blijken in drie categorieën onder te verdelen, te weten:

- associaties bij het begrip 'armoede';
- oorzaken van armoede;
- psychosociale gevolgen van armoede.

Wat is armoede?

Bij het woord 'armoede' denken de deelnemers aan het onderzoek al snel aan de voedselbank, aan schulden en aan het niet kunnen voldoen aan basisbehoeften. Over dit laatste zegt men het volgende:

*Ik vind armoede ook dat er gewoon geen brood op de plank is, dat mensen niet kunnen eten. Dat mensen zoiets hebben op de helft van de maand: 'Wat moet ik nu eten, ik kijk in mijn portemonnee en er zit niets in.'* (vrouw uit groep A, 53 jaar, hoog inkomen)

*Je bent arm als je je geen drie volwaardige maaltijden per dag kunt veroorloven. Dat je denkt van, ik trek maar een pak pasta open en ik gooi er een blik tomaten doorheen. Dan heb ik ook gegeten, ja.* (man uit groep D, 45 jaar, laag inkomen)

*Dat mensen zonder stroom thuis zitten, geen groente en fruit voor hun kinderen kunnen kopen.* (vrouw uit groep B, 30 jaar, hoog inkomen)

*Kinderen die met lege flessen naar school komen omdat het water afgesloten is, en die dan stiekem daar water gaan aftappen voor thuis.* (vrouw uit groep B, 30 jaar, hoog inkomen)

*Iemand is arm als hij bij ons in het inloophuis [voor dak- en thuislozen] komt eten omdat hij geen geld heeft.* (man uit groep C, 67 jaar, laag inkomen)

Ook noemen de groepsleden in dit verband een aantal zaken die men moet nalaten als men arm is, zoals op vakantie gaan, lidmaatschappen van verenigingen of clubs aangaan, of merkkleding voor de kinderen kopen. Tegelijkertijd relativeert men de ernst van dit soort bezuinigingsmaatregelen.

*Als je echt de eindjes niet aan elkaar kunt knopen, dan word je niet geacht een auto te hebben.* (man uit groep B, 68 jaar, laag inkomen)

*Het is een bepaalde luxe die wij onszelf natuurlijk aangewend hebben. Ik bedoel, vroeger had mijn moeder geen televisie thuis. [...] Nou, ga nu in de meeste huishoudens kijken: maar één televisie, dan ben je al een uitzondering.* (vrouw uit groep A, 42 jaar, hoog inkomen)

*Ik vind het armoede als je je hond moet wegdoen omdat je hem niet meer kan betalen. Maar als je heel graag een hond wil en je kan hem niet betalen... dan vind ik het geen armoede. [...] Dan denk ik: dan ga je in een asiel helpen of zo.* (vrouw uit groep C, 32 jaar, hoog inkomen)

*We zijn nu drie jaar met de schuldsanering bezig, maar een aantal dingen zijn we nu zo gewend dat we denken: dat moeten we maar zo houden, daar blijven we gewoon mee*

doorgaan. [...] Een telefoon kan ik missen. Ik bedoel, ik hoef mijn vrouw helemaal niet uit de trein te bellen van, 'ik kom er over 10 minuten aan, zet de spruitjes maar vast op.' Of alle abonnementen die ik had en die ik op heb moeten zeggen. Nou ga je dus denken: waarom moet ik daar eigenlijk een abonnement op. En ik kan de krant meenemen van mijn werk. (man uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)

Je kan als armoede ervaren dat je niet twee keer per jaar in het buitenland op vakantie kan, maar dat vind ik geen armoede. (vrouw uit groep A, 51 jaar, middeninkomen)

De gevolgen van armoede voor de kinderen vindt men problematischer:

Als je nooit op vakantie kan, dan komen je kinderen op school de eerste dag. [...] Dat je na de schoolvakantie op school komt en iedereen zegt 'Ja, ik ben naar Spanje geweest' of naar Marokko of Turkije of weet ik wat, en je moet zeggen: 'Ik niet.' [...] Je gaat er niet dood aan, maar het is wel een gebrek en je sluit de kinderen wel uit. (vrouw uit groep C, 42 jaar, middeninkomen)

Als je kinderen op school hebt zitten en die kunnen niet naar een feestje of met een schoolreisje, want je kan het niet betalen. (man uit groep B, 68 jaar, laag inkomen)

Dat de kinderen door de armoede thuis niet meer naar een club kunnen. Dus die kinderen die komen ook in een sociaal isolement. En dan heb ik het niet over een dure sport, zoals bijvoorbeeld golf of tennis, maar gewoon een voetbalclub of een turnclub. (man uit groep C, 67 jaar, laag inkomen)

Kinderen die zonder eten naar school gaan. (man uit groep A, 53 jaar, middeninkomen)

Dat ik moet nadenken over fruit voor mijn kinderen, dat kan me soms heel pijn doen. Of met mooi weer, iedereen gaat zwemmen, dat ik dan moet zeggen: 'Nee liefje, laten we dat nu maar niet doen.' (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)

Ik heb het [als lerares] in de klas meegemaakt: kinderen die arme ouders hebben en die zeggen: 'Kijk mevrouw, daarom heb ik ook altijd dezelfde broek aan.' (vrouw uit groep A, 63 jaar, hoog inkomen)

Een aantal groepsleden, tot slot, beschouwt uitzichtloosheid als een belangrijk kenmerk van armoede. Zoals enkelen het omschrijven:

Twintig jaar geleden verdiende ik ook niet zoveel en moest ik rondkomen van 150 gulden in de maand. Dat was ook geen vetpot, maar ik voelde me niet arm. Omdat ik heel erg druk was met het gezin en ik wist ook dat als ik dit verstandig aanpak en ik ga later weer wat meer verdienen, dan kom ik daar vanzelf wel uit. (man uit groep B, 46 jaar, middeninkomen)

*Als je gewoon een jaartje werkloos bent, dan weet je dat je over een jaar wel weer een baan hebt en dan ga je zoeken. Maar bij mij is dat er gewoon niet. (man uit groep B, 38 jaar, laag inkomen)*

*Voor een tijdje gaat het wel, maar als je jaar in, jaar uit... Op een gegeven moment zijn al je buffers weg en je spullen gaan kapot. (man uit groep D, 45 jaar, laag inkomen)*

*Dat het niet tijdelijk is en ook alleen maar slechter wordt. Dat je niet zegt van, nou, over twee maanden kan ik aan de slag en dan betaal ik mijn rekeningen weer. Dat uitzichtloze, dat is echt heel erg. (vrouw uit groep A, 51 jaar, middeninkomen)*

#### Oorzaken van armoede

Tijdens de groepsdiscussies kwamen ook verschillende oorzaken van armoede, zoals gepercipieerd door de deelnemers, aan de orde. Een van die oorzaken betreft het aangaan van leningen. Verscheidene groepsleden menen dat mensen hier te gemakkelijk over denken en vervolgens niet meer uit de schuld raken. Overigens kwam dit onderwerp in focusgroep D niet aan de orde. Een verklaring hiervoor is wellicht dat de leden van deze groep zelf, vanwege hun geringe inkomen, niet snel in aanmerking komen voor een lening.

*Als ze eenmaal beginnen met schulden te maken, dan denk ik dat ze steeds verder achteruit tuimelen, steeds dieper zinken. Je komt er niet meer uit. (man uit groep A, 62 jaar, laag inkomen)*

*Het gevaarlijke is dat als je een vast inkomen hebt, ook al is het een heel laag inkomen, dat je dan wel kunt lenen. Je kunt wel een hypotheek krijgen, je kunt bij Wehkamp wel van alles kopen. Je koopt wel een koelkast en een wasmachine op afbetaling en die rentes zijn wel 15%. Dan kom je dus echt in de problemen. (man uit groep B, 61 jaar, hoog inkomen)*

*Dat mensen zo makkelijk geld kunnen lenen. Het gevolg is dat ze heel veel geld gaan lenen om dingen te kunnen kopen, een grote breedbeeldtelevisie, lcd-scherm en zo, en dan op een bepaald ogenblik kunnen ze het niet meer betalen en dan kunnen ze een vervolglening krijgen om dus die nood te lenigen. Maar uiteindelijk houdt het op en dan hebben ze niks meer en dan weten ze niet meer hoe ze verder moeten leven. (man uit groep C, 69 jaar, hoog inkomen)*

*Sommige mensen, die hebben niet veel en die gaan dan een lening afsluiten om op vakantie te gaan. Maar dan kom je er helemaal niet meer uit, want je moet dat wel maandelijks weer terug gaan betalen. (man uit groep B, 27 jaar, middeninkomen)*

De verantwoordelijkheid voor het gemak waarmee mensen schulden aangaan, ligt volgens veel groepsleden bij de radio- en tv-reclames voor leningen.

Mensen komen in de schulden doordat je zo makkelijk kan lenen... En dan suggereren ze dat je dan ook nog geld overhoudt. (vrouw uit groep A, 53 jaar, hoog inkomen)

Elke keer als er zo'n reclame voor een lening voorbijkomt op de televisie, zeg ik tegen mijn kinderen: 'Begin er niet aan. Je krijgt zoveel geld en zoveel moet je terugbetalen. Je komt er nooit.' Bij mij hebben geen van beide kinderen ook een mobieltje. Maar je hebt ook kinderen die met hun zesde een mobieltje moeten hebben en daar een abonnement bij. (vrouw uit groep A, 42 jaar, middeninkomen)

De gestegen kosten van levensonderhoud vormen een andere oorzaak waardoor mensen volgens de groepsleden in een armoedesituatie terechtkomen. Hierbij wordt de invoering van de euro nogal eens genoemd als veroorzaker van de problemen. De deelnemers beschrijven dit als volgt.

Mijn inkomen is duidelijk achteruitgegaan en dan krijg je de klap van de euro er nog overheen, en je krijgt wel ieder jaar huurverhoging. Ongeveer de helft van mijn inkomen besteed ik aan huur. (vrouw uit groep C, 59 jaar, laag inkomen)

Als ik vroeger 100 gulden in mijn zak deed, daar sprong ik heel Amsterdam van rond. Dan had ik nog geld om met de taxi naar huis te gaan en een pakje sigaretten te kopen. Als ik nou 50 euro in mijn zak doe, sta ik na anderhalf uur weer op de stoep, lopend! Dan is alles weg. (man uit groep A, 53 jaar, middeninkomen)

En als je dan op de markt loopt en je ziet een aubergine voor een euro, dan denk je: dat is goedkoop. Maar bereken je dat, het is 2 gulden 20, meer nog zelfs. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)

Ik weet nog dat je voor de ziektekostenverzekering 50 gulden betaalde en nu is het opeens 100 euro of nog wel meer dan 100 euro. (vrouw uit groep B, 27 jaar, hoog inkomen)

Verskillende groepsleden stellen dat armoede veroorzaakt kan worden door een inkomensterugval door scheiding, werkloosheid of arbeidsongeschiktheid. Tegelijkertijd meent een aantal personen dat de eigen verantwoordelijkheid van mensen niet mag worden onderschat.

Ik ben zelf op mijn 55ste in de WAO geraakt. Ik leverde 30% in. Nou, dan moet je dus gaan schrappen. [...] Dan moet je dus je huishoudboekje nemen en zeggen: 'Jongens, dit kan niet meer en dat kan niet meer'. En dan kan je zeggen: 'Dat is arm.' Nee, je kan ook zeggen: 'Wat ik had, was luxe.' (man uit groep A, 62 jaar, laag inkomen)

Als volwassen mens vind ik dat je heel veel aan je eigen situatie moet en kunt doen. Dan ga je maar kroketten bakken of de stoep vegen, maar je zorgt maar voor je inkomen, ook al is

dat helemaal niet leuk en wil niemand dat doen. Nou, je zoekt het maar uit in het leven, je bent verantwoordelijk voor jezelf. (vrouw uit groep D, 58 jaar, laag inkomen)

Het is soms ook een bepaalde houding van, oké, we hebben een huurschuld, maar dat wordt wel weer opgelost. Of, ik koop gewoon alles bij Wehkamp en geen verantwoordelijkheid. (vrouw uit groep A, 63 jaar, hoog inkomen)

Een moeder met vier kinderen van vier verschillende vaders, die van tevoren al zeiden dat het van hun niet hoefde. En ja, die komen in de problemen, want met vier kleine kinderen kan je helemaal niet werken natuurlijk, en dan roep je het over jezelf af. (vrouw uit groep A, 63 jaar, hoog inkomen)

Ik heb van een mevrouw gehoord, [...] haar kinderen liepen in merkkleding rond, maar ze kon het water niet betalen. (vrouw uit groep A, 42 jaar, middeninkomen)

Een aantal groepsleden verwijst naar inkomensondersteunende voorzieningen die de financiële nood kunnen lenigen, zoals huurtoeslag en bijzondere bijstand, of gemeentelijke kortingspassen.

De gemeente doet heel veel voor ouderen, voor de bijstandsgerechtigden, met een pas met kortingen voor sportverenigingen, met uitjes die gemaakt kunnen worden voor heel weinig geld. Het helpt ze natuurlijk niet over de armoede heen, maar ze kunnen wel wat meer dingen doen dan dat ze nou doen. (man uit groep B, 68 jaar, laag inkomen)

Ik werk veel met ouderen en wij maken elk jaar een gids waarin alle regelingen staan, alle adressen waar ouderen terecht kunnen. Het is toegespitst op mensen van 65 jaar en ouder. Alle regelingen, alle mogelijkheden, alle subsidies, al dat soort dingen. (man uit groep D, 45 jaar, laag inkomen)

Bij ons hebben ze een regeling, dat je iets minder ziekenfonds betaalt als je een uitkering hebt. [...] Maar het is niet zoveel, je betaalt 14 euro minder. (vrouw uit groep D, 59 jaar, laag inkomen)

Ik heb het een keer vergeleken met een vriendin van mij. Ik werk en zij had een bijstands-uitkering. Nou, ik verdien een redelijk goed salaris, maar aan de andere kant: met alle toeslagen die ze kreeg en kortingen, kwamen we bijna op hetzelfde uit. (vrouw uit groep C, 42 jaar, middeninkomen)

Anderen kijken daar anders tegenaan:

Ze hebben wel regeltjes dat je geld kan krijgen overal, maar als je net boven de norm zit krijg je dus gewoon niks. Als je 950 euro hebt, dan worden je woonlasten kwijtgescholden

en je krijgt bijstand voor dit en bijstand voor dat. En ik zit een paar euro te hoog en krijg helemaal niks. (man uit groep B, 38 jaar, laag inkomen)

Ik ken iemand, die had een bril en die bril viel stuk. Toen kon hij niet zien en moest meteen een andere bril en toen zei de bijstand: 'U had het eerst aan moeten vragen voordat u hem kocht.' Dus nou krijgt hij niets vergoed. (vrouw uit groep B, 69 jaar, hoog inkomen)

Ik val onder zo'n grensgeval. Had ik maar 40 euro minder, dan kreeg ik ook toeslagen, ontheffingen. Maar aan de andere kant, als ik in die categorie terechtkom, dan moet ik mijn hele ziel en zaligheid blootleggen. Nou, dat vind ik privacyschending. Daar voel ik me te trots voor, ook. (vrouw uit groep C, 59 jaar, laag inkomen)

Vorig jaar, de oudste ging naar de middelbare [school]. Dat krijg je wel terug van de IB-groep, maar dat krijg je in juli en januari, en dat moet je wel voorschieten. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)

Mijn dochtertje ging bijvoorbeeld naar het medisch kinderdagverblijf. Ze zit nu op een gewone school, maar bepaalde problemen zijn er nog steeds. Dan blijkt dat je een maandelijkse vergoeding kan krijgen voor zulke kinderen, maar niemand heeft mij daar ooit op geattendeerd. En doordat ze nu op een gewone school zit, kom ik niet in aanmerking voor die vergoeding. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)

#### *Gevolgen van armoede*

De laatste categorie waarin de antwoorden van de onderzoeksdeelnemers zijn in te delen, heeft betrekking op de psychosociale gevolgen van armoede. Hierbij noemt men onder meer gevoelens van eenzaamheid en sociaal isolement.

Je kunt niet je sociale contacten in stand houden, vervalt in eenzaamheid, omdat je je schaamt voor je situatie. (man uit groep A, 53 jaar, middeninkomen)

Sociale contacten onderhouden kost geld, of dat nou internet of een krant is of een huisdier, dat je met je hondje loopt. Als jij alleen maar thuis kan zitten met je trui aan omdat de verwarming laag moet, en je kan echt niks en je bent bang dat er iemand op je verjaardag komt, omdat je vindt dat je hem dan een koekje moet kunnen aanbieden... (vrouw uit groep C, 35 jaar, middeninkomen)

Omdat je arm bent en je komt je huis niet uit, spreek je gewoon helemaal niemand. Iedereen werkt, iedereen is druk. Ik probeer mensen te bellen en met mensen af te spreken, maar niemand heeft tijd. Overdag werken ze en 's avonds zijn ze moe. (man uit groep B, 38 jaar, laag inkomen)

Ook schaamtegevoelens zijn volgens de deelnemers veelvoorkomende reacties op armoede.

Het is gewoon niet leuk om te zeggen: 'Ja, ik heb geen baan.' Waar je ook komt. [...] Kijk, ik ben dan 38 en dan kom je in een situatie waarbij iemand van 22, die heeft een heel hoge studie en die staat dan boven jou, zeg maar. Dat vind ik dan onprettig, ik voel me daar niet gemakkelijk bij. (vrouw uit groep D, 38 jaar, laag inkomen)

In Amsterdam zitten er mensen zonder gas, zonder licht, in het donker, in de kou. En een keer per week krijgen ze dan een brood over de deurdrempel heen gegoooid. Die mensen durven niet meer op straat te komen omdat ze zich wild schamen. (man uit groep A, 53 jaar, middeninkomen)

Mensen vragen je wel eens te eten of nemen een keer boodschappen voor je mee, maar op een gegeven moment wil je toch ook wat terugdoen en dat kan dan dus niet. Het is heel lief bedoeld van die mensen, maar eigenlijk krijg je nog meer een schuldgevoel. (vrouw uit groep A, 42 jaar, hoog inkomen)

Ook al heb je het nog zo goed geregeld. Dan ga je met vrienden bijvoorbeeld wat doen, boodschappen of weet ik het, dan merk je toch opeens dat bij de ander de levensstandaard veel hoger ligt en dat vind ik altijd wel heel confronterend. (vrouw uit groep D, 30 jaar, laag inkomen)

Ben aantal groepsleden meent dat armoede leidt tot depressiviteit en terneergeslagenheid.

Je kan gewoon echt helemaal niks als je geen geld hebt en je zit thuis. En je kan wel ergens heen gaan, maar zelfs daar heb je geen geld voor. En dan is er wel een bus gratis, maar dan zit je daar weer. Je hebt helemaal geen vrijheid. [...] Je wordt er gewoon moedeloos van en depressief. (man uit groep B, 38 jaar, laag inkomen)

Het gevoel dat je jezelf niet kunt onderhouden, dat je het niet gered hebt op een of andere manier. (vrouw uit groep A, 42 jaar, hoog inkomen)

Je komt onder druk te staan. Er wordt aan je innerlijke kracht geknaagd. (vrouw uit groep D, 47 jaar, laag inkomen)

Je raakt je ideeën kwijt en je fantasie. Moedeloos, een beetje moedeloos. (vrouw uit groep A, 51 jaar, middeninkomen)

Armoede is in mijn denken ook... om jezelf te ontplooien, daar is ook geld voor nodig. En dan wordt dat gedeelte dus beperkt, dat gedeelte blijft als het ware arm. En je zit meer in huis, je bent minder sociaal bezig en al je rijkdom, al je ontplooiing als mens op zich... Als we praten over rijkdom is het niet alleen maar geld, maar het is alles eromheen wat de mens vormt. Dat wordt dus beetje bij beetje verzwakt. (vrouw uit groep D, 47 jaar, laag inkomen)

Volgens deelnemers aan zowel groep A als groep D is een ander belangrijk gevolg van armoede het gevoel verantwoording te moeten afleggen aan mensen in de omgeving. Over het algemeen ervaart men dit als vervelend; men voelt zich gecontroleerd en veroordeeld.

*Je voelt ook de hele dag dat ze in je nek staan te kijken, van, wat doe je. (man uit groep A, 53 jaar, middeninkomen)*

*Mensen staan gauw klaar om te zeggen: 'Ze is wel arm, maar ze rookt nog steeds.' Alles wordt je ontzegd; als je arm bent, moet je ook echt arm zijn. Dan mag je niet meer een auto hebben of een bromfiets, of een sigaret roken of op een terrasje een kop koffie gaan drinken. (man uit groep A, 62 jaar, laag inkomen)*

*Dan voel je je kwetsbaar. En dan ben je gevoelig voor mensen die dingen over je gaan zeggen. (vrouw uit groep A, 51 jaar, middeninkomen)*

*Je moet je verantwoorden, je doet niks de hele dag. Terwijl je het gewoon heel erg druk hebt in je hoofd, want je wil er toch uit komen. (vrouw uit groep D, 38 jaar, laag inkomen)*

Sommigen voelen zich niet zozeer vanwege het geringe inkomen veroordeeld, als wel om het feit dat ze laagbetaald werk verrichten of omdat ze zich dingen moeten ontzeggen die voor anderen normaal zijn.

*Zoals mijn man, die werkt bij [naam bedrijf] via begeleid werken. Hij heeft 1369 bruto, maar hij gaat wel iedere dag met plezier die karren duwen. En de kinderen zeggen: 'Mijn vader, die is hoofd van de karren', die zijn helemaal trots op hun vader. Maar dan zegt zo'n snotneus van 22, die zegt: 'Je denkt toch niet dat ik voor zo'n bedrag ga werken.' En dat vind ik zo lullig voor [mijn man]. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)*

*Je moet gaan verantwoorden in je familie waarom je niet met vakantie gaat of waarom je je auto weggedaan hebt. [...] Maar er zijn ook mensen die zullen zeggen: 'Ik laat me niet kennen. Ze zullen van mij niet merken dat ik het niet heb.' (man uit groep A, 62 jaar, laag inkomen)*

#### De definities

Groep A kwam naar aanleiding van de gevoerde discussie in eerste instantie tot een strenge definitie:

*Armoede is wanneer je structureel niet het einde van de maand kunt halen met je geld, waarbij je beschikbare geld echt al het minimum is en waarbij je het alleen uitgeeft aan de allernoodzakelijkste basisdingen: eten, gas, water en licht, dak boven je hoofd.*

Bij nader inzien werd deze definitie echter als te strikt beoordeeld. Een vrouw verwoordde dit als volgt:

*Stel dat je net genoeg geld hebt voor die basisdingen, dan heb je daarnaast nog steeds niks. Dus dan ben je eigenlijk nog steeds arm. [...] Als je er niets bij kan doen, je kinderen niets extra's kan geven... En dan heb ik het niet over heel materiële dingen, maar een schoolreisje een keer, zodat zij niet in een isolement zitten, een abonnement op een bibliotheek of een sportclubje. Dit is het mini-minimale. [...] Dit is niet wat wij in Nederland, vind ik, mogen zien als een redelijk leven. (vrouw uit groep A, 43 jaar, laag inkomen)*

De armoededefinitie is daarom bijgesteld tot:

*Armoede is dat je wel het einde van de maand kunt halen, maar dat dat telkens moeite kost en dat er verder dan ook niets extra's is. Je hebt geen keuzevrijheid, geen mogelijkheid om naast je basisdingen nog iets anders te doen.*

Groep B kende in haar definitie veel betekenis toe aan de psychosociale gevolgen van armoede:

*Armoede in Nederland is dat je de eindjes niet aan elkaar kunt knopen. Je hebt niet genoeg geld voor de basisbehoeften, geen reserves en geen perspectief. Een van de belangrijkste gevolgen is dat je in een sociaal isolement kan raken: mensen laten je vallen, je verliest de zin in het leven en door de uitzichtloosheid van de situatie loop je het gevaar depressief te raken.*

Groep C kon uiteindelijk geen consensus bereiken over de definitie van armoede. De groepsleden discussieerden langdurig over de noodzaak van dingen die niet tot de eerste levensbehoeften behoren. Met name over de krant en het internet waren de meningen verdeeld, maar – in mindere mate – ook over een sportclub voor de kinderen of het meenemen van een cadeautje voor een jarig familielid. Een meerderheid van de deelnemers (64%) vond dat de afwezigheid van deze zaken niet gelijkstaat aan armoede. Zij waren, en bleven, voorstander van de volgende, strikte definitie:

*Armoede is dat je de eerste levensbehoeften niet kan betalen, en dat is inclusief dingen die je niet elke maand nodig hebt: een wasmachine, een koelkast, kleding.*

De anderen meenden dat er sprake is van armoede wanneer

*...je precies genoeg hebt voor je eerste levensbehoeften, maar je verder echt niks extra's kan betalen.*

Groep D was, ondanks het feit dat de leden zelf een gering inkomen hadden, van mening dat in Nederland geen armoede voorkomt. Zoals enkele vrouwelijke deelnemers het stelden:

*Ze hebben het moeilijk, maar niemand is arm. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)*

*Iedereen heeft hier gewoon een huis en alle voorzieningen zijn er. [...] Niemand heeft honger. (vrouw uit groep D, 30 jaar, laag inkomen)*

Desondanks waren zij het uiteindelijk eens over de volgende definitie, met daarin expliciet aandacht voor persoonlijke groei en keuzemogelijkheden:

*Armoede is een beperking van de eerste levensbehoeften, het jezelf en je gezin ontnemen van persoonlijke ontwikkeling, jaar in jaar uit, en afhankelijk zijn, waardoor je jezelf ook minder waard voelt; minder kunnen kiezen met wie je omgaat, minder uitgenodigd worden of zelf kunnen uitnodigen.*

Getuige de overeengekomen definities hebben alle vier focusgroepen een absolute opvatting van armoede: er is onvoldoende geld om bepaalde behoeften te bevredigen. Om welke behoeften het daarbij gaat, kan variëren van de eerste levensbehoeften (onderdak, voedsel, kleding) tot aan hogere behoeften als keuzevrijheid en persoonlijke ontwikkeling. Geen van de vier groepen definieerde armoede in termen van relatieve achterstand ten opzichte van de rest van de bevolking.

Opmerkelijk is ook dat geen enkele groep refereerde aan het ontvangen van een bijstandsuitkering ('armoede is als je in de bijstand zit') of aan een bepaald inkomensniveau ('armoede is als je minder dan zoveel euro per maand hebt'). Dit is in overeenstemming met de bevindingen van een studie die in 2006 in opdracht van PCM Uitgevers is verricht. Van de ruim 700 respondenten aan wie destijds de open vraag 'Wat verstaat u onder armoede?' was voorgelegd, gaf slechts 10% een antwoord dat verwees naar officiële beleidsnormen of doelgroepen (zie CBS/SCP 2006: 58-61). Anderzijds was er in het huidige onderzoek geen sprake van spontane antwoorden op een enkele open vraag, maar van een situatie waarin het verloop en de uitkomst van de discussie in belangrijke mate afhingen van de door de gespreksleider gestelde vragen. De overeenkomsten met de reacties in het kader van de PCM-studie dienen dan ook vooral als indicatief te worden beschouwd.

#### *Validatie van de definities*

Zoals in paragraaf 2.4 is beschreven, zijn de overeengekomen definities van armoede gevalideerd aan de hand van zeven situaties, die samen een schaal van financiële armslag weergeven (zie kader 2.2). Volgens de leden van groepen A en B is er sprake van armoede wanneer iemand uitsluitend zijn huur, gas en elektra, en eten kan betalen. Wanneer diegene echter de middelen heeft om tevens de noodzakelijke

reserveringen voor inventaris en kleding te doen, vonden deze deelnemers niet meer dat men kan spreken van armoede.

In groep C tekende zich – net als bij de totstandkoming van de armoedefinitie – een tweedeling af. De voorstanders van de strikte definitie meenden dat iemand niet arm is wanneer hij voldoende geld heeft om huur, gas en elektra, en eten te betalen. De andere groepsleden meenden echter dat zelfs iemand die al deze zaken kan bekostigen en daarnaast noodzakelijke reserveringen kan doen, nog als arm valt te classificeren. Pas als een persoon genoeg financiële armslag heeft om af en toe iets extra's te betalen, is er volgens hen geen sprake meer van armoede.

Groep D, tot slot, blijkt eenzelfde 'milde' mening toegedaan: ook voor de leden van deze groep ligt de grens tussen arm en niet-arm bij de mogelijkheid om, naast de basisbehoeften en de noodzakelijke reserveringen, zo nu en dan iets extra's aan te schaffen.

### 3.3 Levensstijlen van net niet arme huishoudens

Nadat de deelnemers aan de focusgroepen, zo mogelijk, consensus hadden bereikt over de definitie van armoede, ging de gespreksleider over tot de introductie van de eerste casus. Verteld werd dat deze een alleenstaande man van 35 jaar betrof, die vier dagen per week tegen een laag salaris als magazijnbediende werkte. Verder golden voor hem, evenals voor de vier andere voorbeeldpersonen, de woon- en leefomstandigheden die in kader 2.1 zijn beschreven. Aan de hand van een aantal vooraf opgestelde vragen (zie kader 2.3) dienden de groepsleden in discussie te gaan over de levensstijl die de casuspersoon zich minimaal zou moeten kunnen veroorloven. Ook nu was het de bedoeling dat de deelnemers uiteindelijk tot consensus zouden komen.

#### *Levensstijl van alleenstaande man van 35 jaar*

De eerste vraag in verband met de levensstijl van een net niet arme alleenstaande man van 35 jaar, betrof de kwaliteit van de woning en woonomgeving. De leden van groepen A, B en D meenden niet dat iemand arm is als hij in een slechte buurt woont.

*Ik vind, als jij alleen bent en je bent 35 jaar en je hoeft voor niemand anders te zorgen dan jezelf, dan is het dus ook helemaal niet zo belangrijk of jij in een heel slechte buurt woont.  
(vrouw uit groep A, 43 jaar, laag inkomen)*

In groep C zijn geen uitspraken gedaan over de kwaliteit van de buurt waarin iemand zou moeten kunnen wonen. Ten aanzien van de woning zelf stelde deze groep dat zelfstandige woonruimte een minimumvereiste is.

*Als hij alleen een kamer kan betalen, dan is hij wel arm. (vrouw uit groep C, 59 jaar, laag inkomen)*

Met betrekking tot de woning was men in groep C verder van mening dat het om een sociale huurwoning moest gaan. Groep D stelde slechts dat de woning moest voldoen: er mocht geen sprake zijn van een lekkend dak of iets dergelijks.

Op de vraag of de alleenstaande man van 35 jaar alleen het allergeodkoopste voedsel mocht kopen, antwoordden alle vier focusgroepen dat gezond eten vooropstaat. Dit hoeft niet te betekenen dat het duur is; men kan de kosten drukken door producten te kopen die in de aanbieding zijn of die op of net over de datum zijn. Tevens hangt het af van de winkel:

*Als ik naar de Lidl ga: voor 50 euro haal ik een hele kar vol en dan stop ik de helft in de vriezer en dan heb ik voor een paar weken te eten. (vrouw uit groep B, 27 jaar, hoog inkomen)*

Een aantal deelnemers stelde dat het niet noodzakelijk is om iedere dag een warme maaltijd te eten. Van hen mocht de casuspersoon best een of meer dagen per week brood, een tosti of een kop soep nemen.

*Als hij wil besparen, dan eet hij drie dagen of vier dagen gewoon groenten, fruit en wat allemaal de eisen zijn, en dan denkt hij: nou, vandaag haal ik een patatje. Dan hoeft hij niet te koken en betaalt hij minder gas. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)*

*Ik denk dat 90% van Nederland op zaterdag brood eet. (man uit groep B, 26 jaar, middeninkomen)*

*Ik heb twaalf jaar alleen gewoond en ik maakte vaak zat een broodje met een gebakken eitje. Als je alleen woont, dan doe je dat zo. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)*

Ten aanzien van genotsmiddelen als alcohol en tabak waren de vier focusgroepen vrijwel unaniem van mening dat dit luxeartikelen zijn. Volgens de deelnemers is het een kwestie van keuzes maken; een net niet arm persoon die wil drinken of roken, zal daar iets anders voor moeten laten staan.

*Hij kan wel zeggen: 'Ik heb trek in een biertje', maar dan eet hij bijvoorbeeld vanavond een boterham in plaats van biefstuk. (man uit groep B, 26 jaar, middeninkomen)*

*Als je zoveel kan drinken en roken als je wil, dan ben je niet arm, natuurlijk. (man uit groep A, 66 jaar, hoog inkomen)*

In antwoord op de vraag of de alleenstaande man van 35 jaar altijd nieuwe kleding moet kunnen kopen, dan wel het met tweedehands kleren moet doen, stelde groep C zich strenger op dan de overige drie focusgroepen. De meeste leden van groep C

vonden tweedehands kleding, bijvoorbeeld uit een kringloopwinkel, heel aanvaardbaar voor de casus. Alleen schoenen en 'lijfkleiding', zoals sokken en ondergoed, moesten nieuw zijn. Hiervoor kan men volgens de groep terecht bij goedkope winkels of op de markt.

De andere focusgroepen meenden dat het aanschaffen van tweedehands kleren alleen acceptabel is wanneer dit uit vrije keus gebeurt. Als iemand er vanwege zijn inkomen toe gedwongen wordt, is er sprake van armoede. Volgens deze deelnemers zijn er genoeg winkels waar men goedkoop nieuwe kleding kan kopen.

*Als je iemand anders zijn afdankertjes moet gaan dragen, dan ben je arm hoor.*  
(man uit groep A, 53 jaar, middeninkomen)

Alle vier groepen oordeelden dat op vakantie gaan geen eerste levensbehoefte is, maar dat dit eens in de paar jaar toch wel mogelijk zou moeten zijn. Het hoeft geen dure vakantie te zijn: men kan gaan kamperen of, zeker buiten het hoogseizoen, gebruikmaken van aanbiedingen. Daarbij wees men erop dat de casus vakantiegeld ontvangt en dat hij ervoor kan sparen. Over dit laatste vertelde een vrouw:

*Als ik thuiskom en ik heb een paar losse euro's, dan gooi ik die in een potje. Ik doe mijn ogen dicht en gooi het erin. En dan haal ik er zo 500 euro per jaar uit. [...] Ik heb hem dan wel goed gelijmd, want een spaarpot die niet goed gelijmd is, die maak je open en dan zeg je: 'Ik haal vijf euro eruit en dan doe ik het er morgen weer in', maar dat gebeurt niet.*  
(vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)

Over het algemeen vonden de groepsleden niet dat iemand arm is als hij niet op vakantie kan. Een deelnemer tekende daarbij wel het volgende aan:

*Ik vind het armoede als hij zijn vakantiedagen niet opneemt omdat hij het geld nodig heeft, omdat hij weet dat hij dit kan laten uitbetalen.* (vrouw uit groep C, 35 jaar, middeninkomen)

Alleen de leden van groep A en groep C zijn expliciet ingegaan op het onderwerp uitgaan. Over het algemeen waren zij het erover eens dat een alleenstaande man van 35 jaar zo nu en dan naar een café of de bioscoop zou moeten kunnen gaan. Een keer per maand zou daarbij een redelijke frequentie zijn.

*Als hij drie dagen in de week brood eet, dan kan hij misschien twee keer uit.* (man uit groep A, 62 jaar, laag inkomen)

*Een keertje in de maand een biertje doen, dat lijkt me wel redelijk noodzakelijk. [...] Het is niet heel absoluut armoede, maar het hoort wel een beetje bij het leven. [...] Het gaat meer om het sociale, dat je de deur uit kan.* (vrouw uit groep C, 31 jaar, hoog inkomen)

*Als je dat niet kan betalen, dan ben je wel arm. Als iemand zegt: 'Ik kan niet mee, want ik kan dat rondje niet betalen in de kroeg', dan denk ik: nou, dan is-ie wel arm. (man uit groep C, 26 jaar, middeninkomen)*

Anderzijds waren er ook deelnemers die stelden:

*Als ik niet naar de bioscoop zou kunnen, dan zou ik mezelf nog niet arm voelen. (vrouw uit groep C, 32 jaar, hoog inkomen)*

Ten aanzien van lidmaatschappen van verenigingen of clubs was groep C opnieuw de strengste van de vier focusgroepen. De leden van groep A, B en D vonden dat iemand lid moet kunnen zijn van ten minste één vereniging of club, zowel vanwege de sociale contacten als voor zijn gezondheid. Daarentegen meende groep C dat iemand niet arm is als hij zo'n lidmaatschap niet kan betalen. Wel erkende men dat de persoon het risico loopt in een sociaal isolement te geraken.

Alle vier focusgroepen waren van mening dat op bezoek gaan bij familie en vrienden moet kunnen, ook als die familieleden en vrienden ver weg wonen en de vervoerskosten hoog zijn. De wijze waarop de casuspersoon dit zou moeten oplossen, verschilde echter per groep. Wederom namen de leden van groep C een relatief strikt standpunt in. Zij vonden dat de persoon maar op de fiets naar zijn familie en vrienden moet; een treinkaartje is alleen geoorloofd als de afstand echt te groot is. De deelnemers aan groep B dachten dat de casuspersoon het aantal bezoeken zou kunnen beperken door naar verjaardagen te gaan, aangezien hij daar zijn familie en vrienden allemaal tegelijk zou zien. Groep A zei expliciet dat er sprake is van armoede als men dit achterwege moet laten vanwege de vervoerskosten. Als de persoon het vervoer niet kan betalen, moeten de familie en vrienden iets regelen om hem op te halen of de reiskosten te vergoeden. Zoals een vrouwelijk groepslid het verwoordde:

*Als dat het probleem is, dan zeg je: 'Joh, koop jij het treinkaartje, dan krijg je van mij het geld terug.' Als je graag wilt dat iemand komt, dan heb je dat er wel voor over. (vrouw uit groep A, 42 jaar, hoog inkomen)*

De leden van groep D vonden dat iemand gewoon naar familie en vrienden moet kunnen gaan. Deze contacten zijn volgens hen niet alleen noodzakelijk, maar kunnen ook nog wat opleveren.

*Hij moet gewoon gaan en dan krijgt hij eten daar en dan bespaar je weer een maaltijd. [...] En je krijgt misschien wat restjes mee. (vrouw uit groep D, 53 jaar, laag inkomen)*

Het feit dat de leden van groep D door hun financiële situatie zelf minder gastvrijheid kunnen betonen tegenover bezoek, lag moeilijker:

*Ik ben opgevoed om altijd genoeg eten te maken en dat, als iemand voor je deur staat, dat je dan gewoon kan zeggen: 'Eet gezellig mee.' Maar als je dan met zo'n klein inkomen zit, dan ga je toch beperkt koken, omdat je denkt van, ja, als het overblijft, moet je het weggooien en dat vind ik ook weer zonde. [...] Ik doe nu dus wel zo van, mocht iemand willen komen, meld het dan even dat je mee-eet en dat ik dan extra kook. Het is niet leuk voor mijzelf om dat zo aan te geven, maar het komt door mijn situatie. (vrouw uit groep D, 36 jaar, laag inkomen)*

Op de vraag of de alleenstaande man van 35 jaar altijd een cadeautje moet kunnen kopen als er iemand jarig is of dat hij maar helemaal moet wegblijven bij verjaardagen, antwoordden drie van de vier groepen dat een kleinigheidje wel mogelijk moet kunnen zijn.

*Het gaat er niet om hoeveel je eraan uitgeeft, maar gewoon dat je wat meeneemt. (vrouw uit groep A, 42 jaar, hoog inkomen)*

*Ik ga vaak bij een juwelierszaak en daar hebben ze oorbelletjes voor 1 euro 50. Dan zijn ze afgeprijsd van 4 euro, en dan koop ik er vijf doosjes van. En die leg ik neer, ingepakt en wel, en dan als er een gelegenheid is, dan geef ik ze. (man uit groep B, 46 jaar, middeninkomen)*

Wederom was het groep C die zich enigszins afwijkend opstelde, door te stellen dat een cadeautje niet noodzakelijk is en dat de familie wel begrip zal hebben voor de precaire financiële situatie van de casuspersoon. Het is echter ook een kwestie van prioriteiten stellen:

*Ik neem liever een cadeautje mee voor mijn moeder dan dat ik een biertje ga drinken in de kroeg. (vrouw uit groep C, 42 jaar, middeninkomen)*

*Dat hij dus zegt: 'Oh gut, over een paar maanden is mijn moeder jarig. Ik neem een keertje geen biertje in de kroeg, maar ik ga naar mijn moeder met de trein.' (man uit groep C, 26 jaar, middeninkomen)*

Alle vier focusgroepen waren het erover eens dat het bezit van een auto een luxe is, die iemand zich niet kan veroorloven als hij net boven de armoedegrens zit. Verzekeringskosten, benzine, onderhoud en wegenbelasting maken het te duur. De leden van groep D wezen er tevens op dat er voldoende andere vervoersmiddelen beschikbaar zijn. Wel bracht een enkeling ter sprake dat het bezit van een auto ook een gevoel van vrijheid betekent, dat men dan moet missen.

De laatste vraag met betrekking tot de levensstijl van een net niet arme alleenstaande man van 35 jaar, betrof de mogelijkheid om impulsaankopen te doen. In het algemeen

waren de deelnemers van mening dat de persoon zo nu en dan iets kleins zou moeten kunnen kopen.

*Een ijsje, dat moet toch wel kunnen. Niet de Mediamarkt binnenlopen voor een flatscreen of zo, dat is wat anders, maar kleine dingetjes moeten kunnen. (vrouw uit groep D, 30 jaar, laag inkomen)*

*Als je een ijsje bij de McDonald's van 50 cent niet kunt betalen, dan ben je arm. (vrouw uit groep A, 42 jaar, middeninkomen)*

Tot slot van de discussie werd de groepsleden gevraagd wat er volgens hen eventueel zou veranderen in het benodigde budget en de levensstijl, als het zou gaan om een alleenstaande vrouw van 35 jaar. Al met al meenden de deelnemers dat het weinig zou uitmaken. Een aantal – voornamelijk mannelijke – groepsleden gaf te kennen dat vrouwen wellicht meer geld besteden aan kleding, cosmetica en de kapper. De vrouwelijke deelnemers stelden daar echter tegenover dat mannen eveneens onkosten maken voor hun persoonlijke verzorging, en dat vrouwen vaker zelf kleren maken, meer letten op koopjes en minder vaak (alleen) uitgaan. Bovendien zouden vrouwen minder nodig hebben omdat zij vindingrijker zijn bij het bedenken van manieren om met weinig geld toe te komen.

*Die ervaring heb ik met alleenstaande vriendinnen om me heen. Want die zijn soms zo slim en zo bijdehand... En dan ken ik wat alleenstaande mannen en de een is nog dommer dan de ander. Niet dom wat hun hersenen betreft, maar onhandig. (vrouw uit groep B, 69 jaar, hoog inkomen)*

Tijdens de tweede sessie discussieerden de focusgroepen over de levensstijl van de twee overige casussen die aan hen waren voorgelegd. De eerste casus varieerde per groep: in focusgroep A ging het om een paar zonder kinderen, in groep B om een alleenstaande man van 75 jaar, en in groep C en groep D om een alleenstaande moeder met twee kinderen. Als laatste bespraken alle vier focusgroepen de levensstijl van een paar met drie kinderen.

#### *Levensstijl van paar zonder kinderen*

Bij de introductie van de casus 'paar zonder kinderen' werd aangegeven dat beide partners 35 jaar waren, en dat de man tegen een laag salaris werkte als productiemedewerker in een fabriek. De vrouw werd gepresenteerd als iemand die destijds haar mavo-opleiding niet had afgemaakt en die nu werkzoekend zonder uitkering was. De woon- en leefomstandigheden waren verder identiek aan die van de alleenstaande man van 35 jaar (zie ook kader 2.1). De vooraf door de onderzoekers opgestelde vragen over de levensstijl van dit paar hadden vooral betrekking op de eventuele schaalvoordelen voor een tweepersoonshuishouden en op andere verschillen ten opzichte van een alleenstaande man.

Zo kreeg groep A ten aanzien van de woning de vraag voorgelegd of een stel zonder kinderen een grotere woning zou moeten hebben dan een alleenstaande en, zo ja, hoeveel groter. Aangezien slechts een van de hypothetische partners een (laagbetaalde) baan had, vonden de groepsleden het niet verstandig als zij in een groter appartement zouden gaan wonen dan de alleenstaande man.

Wat voedsel betreft oordeelden de leden van groep A dat er sprake is van schaalvoordelen; een paar is volgens hen naar verhouding voordeliger uit dan een alleenstaande. Dit komt doordat het goedkoper is om groot in te kopen, men minder vaak eten hoeft weg te gooien, en doordat men voor twee personen niet (veel) meer gas gebruikt bij het koken dan voor één persoon.

*In je eentje eet je geen hele krop sla. Dat eet je met z'n tweeën. In je eentje moet je het veel eerder weggooien.* (vrouw uit groep A, 42 jaar, middeninkomen)

*Of je nou één aardappel kookt of zes aardappels...* (vrouw uit groep A, 42 jaar, middeninkomen)

Aan de deelnemers werd ook gevraagd of er verschillen zouden mogen zijn tussen de partners in hun uitgaven aan bepaalde posten. Als voorbeeld werd daarbij gewezen op de bestedingen aan persoonlijke verzorging en kleding door de vrouwelijke partner, en die aan hobby's door de man. De groepsleden meenden dat het oneerlijk zou zijn als de ene partner consequent meer voor zichzelf zou mogen uitgeven dan de ander. Volgens hen zou het stel dit, in onderling overleg, moeten afwisselen. Verder is het paar, door het beperkte inkomen, gedwongen vooral te kijken naar wat er nodig is:

*Ik denk dat gekeken moet worden wat het eerst vervangen moet worden: als de man met een kapotte broek loopt, dan kan die vrouw wel drie keer voorrang hebben dat ze deze maand meer mag uitgeven, maar dan zou ik hem toch even een broek geven om naar zijn werk te gaan.* (man uit groep A, 53 jaar middeninkomen)

Ten aanzien van het vervoer namen de groepsleden opnieuw het standpunt in dat een auto een luxe is, die iemand zich niet kan veroorloven als hij net niet arm is. Een paar is toch al duurder uit omdat er nu twee fietsen nodig zijn, en ook het reizen met het openbaar vervoer tweemaal zoveel kost.

Ook wat betreft de impulsaankopen maakten de deelnemers geen onderscheid tussen de alleenstaande man van 35 jaar en het paar zonder kinderen: ook het paar zou zo nu en dan spontaan iets moeten kunnen kopen, met de kanttekening dat het om een kleinigheid moet gaan. Wel raadde men aan zo'n aanschaf pas aan het eind van de maand te doen:

*Dan weten ze hoeveel ze overgehouden hebben. Meestal valt het tegen, maar dan hoef je ten minste niet te zeggen: 'Had ik het maar niet gedaan, want nu kom ik in de problemen.' En anders kan je aan het eind van de maand zeggen: 'Ik heb vijf of tien euro over, laten*

*we gezellig een bakje koffie gaan drinken met wat erbij. Of een mooi boek of een tijdschrift kopen.’ (vrouw uit groep A, 53 jaar, hoog inkomen)*

Een paar dat tijdens de vakantie gebruikmaakt van een hotel, is volgens de deelnemers voordeliger uit dan een alleenstaande, omdat zij geen eenpersoonstoeslag opgelegd krijgen. Afgezien daarvan vond men wederom dat op vakantie gaan geen noodzaak is voor een huishouden dat net boven de armoedegrens zit.

In antwoord op de vraag of het paar samen zou moeten *uitgaan*, waardoor ze misschien op de kosten zouden kunnen besparen, gaven de groepsleden aan dat dit laatste volgens hen niet aan de orde is. Tegelijkertijd kon men zich voorstellen dat cafébezoek met vrienden duurder zou uitvallen dan wanneer men met de partner zou gaan, enerzijds omdat men dan rondjes zou (moeten) geven en anderzijds omdat men langer zou blijven plakken.

Over het lidmaatschap van clubs en verenigingen, tot slot, waren de groepsleden duidelijk: beide partners moesten ergens lid van kunnen zijn. Indien het inkomen slechts voor een van beiden een lidmaatschap zou toelaten, is er sprake van armoede.

#### *Levensstijl van alleenstaande man van 75 jaar*

Er is geen volledige informatie beschikbaar over de discussie in groep B over de levensstijl van de casus ‘alleenstaande man van 75 jaar’. Aan alle vier focusgroepen is echter (tijdens de eerste sessie) gevraagd zich voor te stellen wat het voor de levensstijl van de alleenstaande man van 35 jaar zou betekenen als hij 75 jaar zou zijn.

De leden van groep A waren van mening dat er per saldo weinig zou veranderen in het benodigde budget. Weliswaar heeft een oudere meer medische kosten (bril, kunstgebit, steunkousen) en hogere verwarmingskosten, maar daar staat tegenover dat hij minder vaak zal *uitgaan*, geen lid meer is van een sportvereniging en minder kleding nodig zal hebben. Volgens groep A is er dus vooral sprake van een verschuiving van de kosten.

Groep C sprak zich niet expliciet uit over een eventueel verschil in levensstijl, hoewel aannemelijk is dat deze deelnemers in zijn totaliteit evenmin grote veranderingen voorzagen. Enerzijds gaven de groepsleden aan dat een oudere man vermoedelijk meer ziektekosten heeft en dat zijn uitgaven aan vervoer zullen stijgen doordat hij moeilijk ter been is en daardoor minder zal fietsen. Anderzijds verwachten de deelnemers juist een verlaging van de vervoerskosten doordat familieleden, met name zijn kinderen, eerder naar hem toe zullen komen. Tevens heeft hij minder *uitgaanskosten*.

Zowel groep B als groep D, ten slotte, meende dat een man van 75 jaar beter met zijn geld zal uitkomen dan een man van 35 jaar. In beide groepen stelden de deelnemers dat een oudere minder nodig heeft: hij gaat niet meer naar een sportclub, hij doet langer met zijn kleren en hij eet minder. Bovendien hoeft een oudere minder spullen aan te schaffen, aangezien hij alles al heeft. De leden van groep B wezen daarnaast op de kortingen waarvan ouderen gebruik kunnen maken via de

65+-kaart, en op het feit dat zij minder belasting betalen. Dit leidde uiteindelijk tot de volgende conclusie:

*Ik denk dat er heel veel ouderen in Nederland zijn die met dit onkostenplaatje heel goed zouden kunnen leven. (man uit groep B, 46 jaar, middeninkomen)*

#### *Levensstijl van alleenstaande moeder met twee kinderen*

Het eenoudergezin werd aan de focusgroepen C en D voorgesteld als bestaande uit een vrouw van 35 jaar met een zoon van 13 jaar en een dochter van 8 jaar. De moeder werkte vier dagen per week tegen een laag salaris als schoonmaakster. De woon- en gezinsomstandigheden waren verder hetzelfde als bij de alleenstaande man van 35 jaar (zie kader 2.1).

Ten aanzien van de woning was zowel groep C als groep D het erover eens dat de kinderen elk een eigen kamer zouden moeten hebben. Daarbij speelde zowel de leeftijd van het oudste kind mee als het feit dat de twee kinderen van verschillend geslacht zijn.

Tevens waren beide groepen van mening dat kinderen gezond moeten eten, waarbij vooral fruit en groente belangrijk zijn. De deelnemers vonden het echter geen probleem als de kinderen eens per week soep met brood voorgeschoteld kregen, of als er een keer patat zou worden gehaald.

Het overdragen van kleding van het oudste naar het jongste kind behoorde niet tot de mogelijkheden volgens de twee groepen. Niet alleen de verschillen in geslacht en leeftijd bemoeilijkten dit, maar ook het feit dat ze, aldus iemand uit groep D, ‘op die leeftijd allemaal hun kleren verslijten’. Over het kopen van tweedehands kleding liepen de meningen uiteen. Groep D vond het alleen acceptabel voor de moeder, terwijl van groep C een meerderheid te kennen gaf dat ook de kinderen best tweedehands kleren zouden mogen dragen.

*Er zijn mensen die kopen elk seizoen nieuwe kleren en hun oude kleren sturen ze dan naar een tweedehands winkel. (man uit groep C, 26 jaar, middeninkomen)*

Tegelijkertijd zagen de meeste leden van groep C geen financiële noodzaak om voor kinderen tweedehands kleding te kopen, aangezien er verschillende winkels zijn die goedkope nieuwe kleren verkopen. Dat deze van mindere kwaliteit zijn en mogelijk slechts een seizoen meegaan, is daarbij, gezien de snelheid waarmee kinderen hun kleren verslijten en eruit groeien, geen probleem.

Over het kopen van speelgoed voor de kinderen waren de twee groepen eensgezind. Beide stelden dat de moeder van het eenoudergezin twee of drie keer per jaar – met de verjaardag van het kind, Sinterklaas, kerst – iets nieuws zou moeten kunnen aanschaffen. Daarnaast noemde men de speltheek en de vrijmarkt op Koninginnedag als mogelijkheden om aan (tweedehands) speelgoed te komen.

Als ze op hun verjaardag niks kunnen krijgen, zeg maar, of met Sinterklaas... één ding vind ik toch wel dat dat moet kunnen. [...] Maar aan de andere kant, je kan ook nieuwe kleren geven. (vrouw uit groep C, 32 jaar, hoog inkomen)

Voor de verjaardag mag het wel iets groter zijn, denk ik, maar met Sinterklaas... Je kan ook heel veel kleine dingetjes kopen. (vrouw uit groep C, 35 jaar, middeninkomen)

Zowel focusgroep C als D vond dat een alleenstaande moeder soms een impulsaan-koop moet kunnen doen, hoewel dit niet veel verder zou kunnen gaan dan een ijsje voor de kinderen. Enkele deelnemers stelden echter:

Als ik met mijn moeder wegging of met mijn ouders, dan zeiden ze: 'Nou, we hebben thuis ook ijsjes in de vriezer.' Je hoeft niet elke keer als je boodschappen moet doen en je komt een ijsco tegen... dat je een ijsje neemt. (man uit groep C, 26 jaar, middeninkomen)

Ik zou denken, als je dan zo arm bent, dan ga je gewoon ijs kopen bij de supermarkt en dan geefje dat aan je kinderen als ze het warm hebben. [...] En dat vind ik geen armoede als je dat doet. (vrouw uit groep C, 32 jaar, hoog inkomen)

Beide groepen hechtten er belang aan dat in ieder geval de kinderen een week op vakantie zouden kunnen gaan. Dit kan in de vorm zijn van een logeerpartij bij hun vader (genoemd door groep D, waar de eenoudergezinnen sterk vertegenwoordigd zijn), maar een mogelijkheid is ook ze op kamp te sturen of naar een kindervakantie-week via een buurthuis of club.

Er is in Hilversum een stichting en daar komen de arme kinderen uit de steden, die worden daar een week zoet gehouden. Dat kost praktisch niks. Dus die mogelijkheden zijn er. (man uit groep C, 67 jaar, laag inkomen)

Ook het maken van uitstapjes beschouwden de twee groepen als noodzakelijk voor de kinderen. De leden van groep D erkenden echter dat het er in de praktijk vaak bij zal inschieten, gezien de kosten die eraan verbonden zijn. Over het algemeen vond men dat het eenoudergezin eenmaal per jaar een duur uitje, zoals naar een pretpark, zou moeten kunnen bekostigen. Voor de rest zou het om goedkopere uitjes moeten gaan, bijvoorbeeld naar het strand, het zwembad of een dagje fietsen.

Uitjes vind ik wel belangrijk voor de ontwikkeling van kinderen. (vrouw uit groep C, 35 jaar, middeninkomen)

Een ander discussiepunt dat aan de twee focusgroepen werd voorgelegd, betrof het lidmaatschap van verenigingen en clubs. De meeste deelnemers aan groep C vonden dat de kinderen in ieder geval één ding buiten de deur moesten kunnen hebben, mede vanwege de sociale contacten. De jongen zou de mogelijkheid moeten hebben om

bijvoorbeeld op een voetbalclub te gaan en ‘het meisje naar een knutselclub of op ballet’. Enkele groepsleden meenden echter dat lid worden van een club niet echt noodzakelijk is, aangezien kinderen toch wel aansluiting vinden met andere kinderen. De leden van groep D merkten op dat een lidmaatschap voor de moeder eigenlijk eveneens noodzakelijk is, maar dat de kinderen wat dat betreft voorrang hebben.

Ten aanzien van het bezit van een auto gaven beide focusgroepen te kennen dat dit, net als bij de casus ‘alleenstaande man van 35 jaar’, een luxe is. Leden van groep D voegden daaraan toe dat ‘een jongen van 13 jaar heel goed kan fietsen’ en dat er voor de trein gezinskaarten bestaan.

Het laatste thema dat aan de orde werd gesteld, betrof de *kinderopvang*. Hoewel de focusgroepen het erover eens waren dat dit noodzakelijk is, omdat de moeder van het eenoudergezin werkt, liepen de meningen over de oplossing uiteen. Groep C merkte op dat formele opvang erg duur is en dat de moeder beter een regeling kan treffen met bijvoorbeeld een buurvrouw:

*Dan moeten ze dat onderling regelen: op dagen dat zij niet werkt, dat ze dan anderen kinderen opvangt en dat ze dat uitwisselen. (vrouw uit groep C, 59 jaar, laag inkomen)*

Groep D had echter een voorkeur voor formele opvang, ervan uitgaand dat de moeder hiervoor een vergoeding zou ontvangen. Op het idee dat de jongen van 13 jaar op zijn zusje zou kunnen passen, reageerden de groepsleden afwijzend; zij beschouwden dit als een te grote verantwoordelijkheid voor hem.

Uit het voorgaande valt op te maken dat de aanwezigheid van kinderen in het huishouden voor de leden van groep C reden was om hun eerder opgestelde armoededefinitie grotendeels los te laten. Zij stelden zich duidelijk minder strikt op dan bij de casus ‘alleenstaande man van 35 jaar’. Een van de deelnemers maakte hierover de volgende opmerking:

*We zijn een stuk soepeler dan de vorige week [tijdens de bespreking van de eerste casus]. [...] Als je alleenstaande moeder met twee kinderen bent, dan ben je steenrijk in vergelijking tot een alleenstaande man. Die kon niks en mocht niks, en kinderen moeten eigenlijk alles. Ze moeten op een club kunnen, ze moeten... (man uit groep C, 47 jaar, middeninkomen)*

#### *Levensstijl van paar met drie kinderen*

De casus ‘paar met drie kinderen’ werd geïntroduceerd als een man en een vrouw van 35 jaar, met een zoon van 13 jaar en twee dochters van 8 en 3 jaar. De man werkte tegen een laag salaris als postbezorger, de vrouw was huisvrouw. Alle overige leefomstandigheden waren opnieuw dezelfde als bij de alleenstaande man van 35 jaar (zie kader 2.1). De discussie over de levensstijl van dit gezin hing deels af van de voorafgaande casus. Bij groep A, die als tweede casus het paar zonder kinderen voorgelegd had gekregen, ging het vooral om de invloed van de aanwezigheid van kinderen

in het huishouden. In groepen C en D, die eerder de casus ‘eenoudergezin met twee kinderen’ hadden besproken, werd daarentegen de nadruk gelegd op de aanwezigheid van een partner en een derde kind. Aangezien de leden van groep B voorafgaand hadden gesproken over de ‘alleenstaande man van 75 jaar’, was voor hen zowel de aanwezigheid van kinderen als die van een partner nieuw.

Ten aanzien van de *woning* werd, net als bij het eenoudergezin, de vraag voorgelegd of de kinderen elk een eigen kamer zouden moeten hebben.<sup>2</sup> Zowel de leden van groep B als die van de groepen C en D waren van mening dat de jongen van 13 jaar een eigen kamer nodig had, maar dat de twee dochters voorlopig bij elkaar zouden kunnen.

Net als eerder het geval was bij groepen C en D, waren de leden van groepen A en B unaniem over de *voeding* voor een gezin met opgroeiende kinderen: zo’n gezin moet vaker verse groenten eten dan een alleenstaande.

*Ik vind dat kinderen de smaak moeten kunnen leren van dingen. Dat ze verse andijvie moeten kunnen eten. (vrouw uit groep A, 42 jaar, middeninkomen)*

Daarnaast moet het gezin ten minste zes dagen per week een warme maaltijd eten; de zevende dag mag het ook een boterham met een kop soep, een patatje of een panenkoek zijn.

Alleen focusgroep B was van mening dat de 13-jarige jongen *kleding* zou kunnen overdragen aan zijn zusje van 8 jaar, al gaven de leden aan dat dit vooral gold voor (spijker)broeken. De andere drie groepen achtten het niet mogelijk om kleding van de jongen door te geven aan de twee meisjes. Bij die overweging speelde niet alleen het leeftijdsverschil, maar ook het geslacht een rol. De oudste dochter zou volgens de deelnemers wel kleren kunnen overdragen aan de jongste, alhoewel er ook bij hen een erg lange periode (vijf jaar) tussen zit. De leden van groep A gaven verder te kennen dat het geen kwestie zou mogen zijn van noodzaak uit geldgebrek. Voor hen was het slechts acceptabel zolang het om een enkel kledingstuk ging, dat men bijvoorbeeld bewaard had omdat het de oudste dochter zo leuk stond. De deelnemers aan groepen C en D letten vooral op de modegevoeligheid en slijtvastheid van de over te dragen kleren: de babyuitzet, spijkerbroeken en regenkleding zijn hiervoor beter geschikt dan, bijvoorbeeld, rokken en truitjes.

*Als dat meisje van 3 moet wachten tot de kleren van d'r oudste zus zo zijn dat ze erin past, dan hebben ze armoe. (man uit groep A, 53 jaar, middeninkomen)*

De leden van groepen A en B meenden dat het goed mogelijk is om goedkoop aan tweedehands *speelgoed* te komen, bijvoorbeeld op een braderie tijdens Koninginnedag of in kringloopwinkels. Een paar keer per jaar – verjaardag, Sinterklaas – moeten de ouders echter ook iets nieuws kunnen kopen. De focusgroepen C en D, die in het kader van de casus ‘alleenstaande moeder met twee kinderen’ eenzelfde mening hadden geuit, gingen nu niet uitgebreid op dit thema in. Wel vertelde een vrouw uit

groep C dat zij voor haar jongste kind nauwelijks meer iets hoeft te kopen, omdat er veel via de oudere kinderen doorgeschoven wordt. Dit geldt voor kleding, meubilair en speelgoed:

*Mijn jongste dochter is 2 en daar hoef ik eigenlijk geen nieuwe kleren voor te kopen. Soms koop ik iets, want dan vind ik het zielig voor haar, maar het hóéft niet. Ook andere dingen, een bedje en zo, daar heb ik helemaal niets voor hoeven kopen. Speelgoed: als ze jarig is, dan zit ik van, jee, wat moet ik nou kopen, want ik heb alles al. (vrouw uit groep C, 35 jaar, middeninkomen)*

De leden van groep A oordeelden dat het budget een vakantie niet zou toelaten, ook al omdat de prijzen hoger zijn tijdens de schoolvakantieperiode. Volgens hen moet het gezin zich tevredenstellen met af en toe een dagje naar het strand, waarbij broodjes en andere versnaperingen in een koelbox worden meegenomen. Groep C stelde daarentegen dat het gezin toch wel een week gezamenlijk zou moeten kunnen kamperen. Een aantal personen meende dat zo'n vakantie bovenop het zomerkamp voor de kinderen moest komen, dat eerder bij het eenoudergezin genoemd was. Immers:

*Die moeder [van het eenoudergezin] heeft al vakantie als haar kinderen weg zijn, maar met een gezin... (vrouw uit groep C, 42 jaar, middeninkomen)*

Anderen vonden dat alleen het kamp voor de kinderen wel voldoende was. Daar werd tegenin gebracht dat dit tegenover de andere kinderen oneerlijk was.

*Stel je voor dat de oudste op scouting zit en die heeft zijn zomerkamp, en de dochter van 8 zit op ballet en die heeft dat niet. Voor de verhoudingen in het gezin is dat niet goed. (vrouw uit groep C, 35 jaar, middeninkomen)*

Over het algemeen waren de leden van groep A van mening dat er sprake is van armoede als het gezin zich geen uitstapjes naar de dierentuin of een pretpark zou kunnen veroorloven. Eenmaal per jaar zou dit toch wel moeten kunnen, alhoewel men er direct aan toevoegde dat de toegangsprijs vaak erg hoog is. Soortgelijke opmerkingen waren gemaakt door de leden van groep C en D in verband met de casus 'eenoudergezin'. Groep B wees erop dat er regelmatig acties zijn, waarbij men bijvoorbeeld via een supermarkt kan sparen voor gratis toegangskaarten.

Activiteiten als uit eten gaan, dan wel het bezoeken van een bioscoop of café achten de deelnemers niet noodzakelijk. Dit gold zeker wanneer het om het hele gezin ging; de ouders zouden wel een keer samen uit eten mogen gaan.

Over het lidmaatschap van clubs en verenigingen waren alle deelnemers eenstemmig: de twee oudste kinderen moesten op een hobby- of sportclub kunnen, voor de jongste van 3 jaar is dat nog niet noodzakelijk.

De focusgroepen C en D bleven van mening dat een auto een luxe is, die een net niet arm gezin zich niet kan veroorloven. Wel erkende men dat een auto voor een

huishouden bestaande uit vijf personen soms handig zou kunnen zijn. Vanuit groep C werd voorgesteld om in voorkomende gevallen voor een dag een auto te huren. In groep A gingen nu, in tegenstelling tot bij de eerder besproken casussen, stemmen op dat een auto noodzakelijk zou zijn.

*Want als je met drie kinderen altijd op de fiets overal naartoe moet... (vrouw uit groep A, 63 jaar, hoog inkomen)*

*Als je met z'n vijven ergens naartoe moet, dan ben je qua treingeld ook een heleboel geld kwijt, omdat de oudste al niet meer met Railrunner meegaat, dus ze hebben drie volle bedragen die ze moeten betalen. (vrouw uit groep A, 42 jaar, middeninkomen)*

Andere groepsleden vonden echter dat een auto nog steeds te duur is, en dat de extra inkomsten aan kinderbijslag hier niet tegenop wegen.

*Het is een gemis, maar ze zijn niet arm. (man uit groep A, 62 jaar, laag inkomen)*

Op de vraag of het gezin met kinderen zich de kosten van kinderopvang zouden moeten kunnen veroorloven, werd in de focusgroepen verbaasd gereageerd. Algemeen was men van mening dat, aangezien de moeder geen betaald werk verrichtte, kinderopvang niet nodig was. Voor zover het een keer wel noodzakelijk zou zijn, diende het gezin maar een informele oplossing te zoeken. Behalve de grootouders noemden de deelnemers de buurvrouw als mogelijke oppas, en stelden zij voor het kind te laten logeren bij een vriendje of vriendinnetje.

Als laatste kwam aan de orde of er bij een paar met drie kinderen andere elektrische apparaten in huis zijn dan bij een alleenstaande. Groep A noemde in dat verband een babyfoon, een spelcomputer en een magnetron, terwijl groep B inzette op een aparte vrieskist en een computer voor de kinderen. Groep D merkte op dat een wasdroger wel handig zou zijn, zeker als het gezin kleinbehuist is en geen tuin heeft.

Ook bij deze derde casus merkte een aantal leden van groep C op dat zij nu een stuk soepeler waren, zeker in vergelijking met de casus 'alleenstaande man van 35 jaar', maar ook in vergelijking met de casus 'eenoudergezin':

*De alleenstaande man mocht van ons niet of nauwelijks wat hebben; die moeder met die twee kinderen daar mag al een stuk meer, en dit gezin... Als je net niet arm bent, kun je gewoon een aantal dingen niet doen. Dan moet je wachten op vakantiegeld of op de kinderbijslag, en als ik dan zie wat dit gezin zou moeten kunnen doen... (vrouw uit groep C, 59 jaar, laag inkomen)*

Anderen brachten ter verdediging in dat een gezin met kinderen nu eenmaal meer nodig heeft dan een huishouden zonder kinderen. Volgens hen komt dit doordat meubels, apparatuur en kleren sneller kapotgaan, maar speelt ook een rol dat zaken

als een vakantie of het lidmaatschap van een club voor kinderen belangrijker zijn dan voor volwassenen.

*Dat we royaler zijn, doen we alleen voor de kinderen, niet voor de volwassenen.  
(man uit groep C, 69 jaar, hoog inkomen)*

*Kinderen hoeven niet gestraft te worden voor het feit dat de ouders minder inkomen hebben.  
(vrouw uit groep C, 31 jaar, hoog inkomen)*

### 3.4 Conclusies

De bevindingen in dit hoofdstuk leiden tot een drietal algemene conclusies. Allereerst blijkt dat in de ogen van doorsneeburgers armoede betekent dat er onvoldoende geld is om in bepaalde behoeften te voorzien. Over welke behoeften dit precies zijn, variëren de meningen. Sommigen nemen een strikt standpunt in en stellen dat iemand arm is wanneer hij of zij de eerste levensbehoeften (wonen, eten) niet kan bekostigen. De meesten vinden echter dat er sprake is van armoede wanneer men wel de eerste levensbehoeften kan bekostigen, maar daarbuiten niets extra's kan betalen.

Persoonlijke ervaring met het leven van een gering inkomen lijkt samen te gaan met een bredere definitie van armoede. Tegelijkertijd zijn er geen aanwijzingen dat mensen die een inkomen op of rond bijstandsniveau hebben, de levensstijl van net niet arme huishoudens soepeler beoordelen.

De aanwezigheid van kinderen maakt veel uit voor de levensstijl die een huishouden zich zou moeten kunnen veroorloven. Vooral recreatieve bezigheden (op vakantie gaan, uitstapjes, het lidmaatschap van een vereniging of club) vindt men meer noodzakelijk voor eenoudergezinnen en paren met kinderen dan voor alleenstaanden of paren zonder kinderen.

Dit hoofdstuk had voornamelijk betrekking op het kwalitatieve gedeelte van ons onderzoek. Hoofdstuk 4 gaat in op het meer kwantitatieve onderdeel: de inhoud en kosten van de goederen- en voorzieningenpakketten die volgens de vier focusgroepen noodzakelijk zijn voor een minimaal acceptabele levensstandaard.

## Noten

- 1 Enkele van de oorspronkelijke 28 producten en voorzieningen zijn hier samengevoegd. Dit geldt onder meer voor de items 'centrale verwarming' en 'gaskachel' en de items 'douche' en 'zit- of ligbad'.
- 2 Deze vraag is per abuis niet aan groep A gesteld.

## 4 De deelbudgetten

Dit hoofdstuk gaat in op de vraag welke goederen en voorzieningen de Nederlandse burger noodzakelijk vindt voor huishoudens die net niet arm zijn (onderzoeksvraag 2) en hoeveel die goederen en voorzieningen mogen kosten (onderzoeksvraag 3). In twee sessies stelde elke focusgroep voor drie verschillende typen huishoudens een pakket samen. Zoals in hoofdstuk 2 is uitgelegd, gebeurde dit op basis van een vooraf door de onderzoekers opgestelde lijst van goederen en voorzieningen, die was onderverdeeld in thema's als wonen, voeding, kleding, ontspanning, enzovoort. Aan de groepsleden werd gevraagd aan te geven welke van de genoemde goederen zij noodzakelijk vonden, het aantal dat het casushuishouden ervan nodig zou hebben, hoe lang het artikel zou moeten meegaan en bij welk type winkel de goederen aangeschaft zouden moeten worden. Deze door de focusgroepen samengestelde lijsten van goederen en voorzieningen zijn vervolgens door de onderzoekers van prijzen voorzien, waarna de groepen nog eens de mogelijkheid kregen om veranderingen aan te brengen. Dit alles resulteerde in een compleet pakket van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen voor alle casussen, inclusief de bijbehorende maandbudgetten. Tot slot kreeg elke groep voor de laatst besproken casus, het paar met drie kinderen, nog het zogenoemde ministersdilemma voorgelegd. Dit dilemma werd als volgt geïntroduceerd: stel dat het volgens de minister van Financiën te duur wordt om de vastgestelde maandbudgetten in Nederland als minimum te hanteren, waar zou dan nog bezuinigd kunnen worden zonder dat het casushuishouden tot armoede zou vervallen?

In het navolgende wordt per thema gekeken naar de opvallende overeenkomsten en verschillen tussen de diverse casussen. Daarnaast worden de maandbudgetten waar- toe de verschillende focusgroepen zijn gekomen met elkaar vergeleken. Hierbij moet steeds in het oog worden gehouden dat groep D afwijkt van de andere groepen: in deze groep zijn alleen personen met een laag inkomen vertegenwoordigd, terwijl in de andere groepen bewust gestuurd is op een gemengde verdeling van verschillende inkomensklassen.

In de vergelijking tussen de groepen worden ook de zogenoemde Nibud-voor- beeldbegrotingen betrokken (zie kader 4.1).

#### **Kader 4.1 Nibud-voorbeeldbegrotingen**

Het Nibud stelt ieder half jaar voorbeeldbegrotingen op, waarbij onderscheid wordt gemaakt tussen de zogenoemde minimumvoorbeeldbegrotingen, voor huishoudens met een minimuminkomen, en voorbeeldbegrotingen, voor huishoudens met een hoger inkomen. De laatste worden opgebouwd vanuit de minimumvoorbeeldbegrotingen door bijvoorbeeld bepaalde uitgaven te relateren aan het inkomen. In de minimumvoorbeeldbegrotingen worden de uitgaven bepaald op basis van pakketten. De pakketten bevatten uitgaven die – gemeten naar de maatstaven in ons land – als noodzakelijk kunnen worden beschouwd en waar (weinig tot) geen keuzevrijheid aan ten grondslag ligt, het zogenoemde basispakket. Voorbeelden van dergelijke uitgaven zijn huur, kleding, voeding en verzekeringen. Wanneer de uitgaven aan het basispakket van het totaal besteedbare inkomen worden afgetrokken, resteert veelal nog een bedrag. Dit restbedrag is niet geheel beschikbaar voor vrije besteding. Vaak zijn er ook bepaalde uitgaven die door persoonlijke omstandigheden onvermijdbaar zijn. Te denken valt aan hoge energiekosten door slechte isolatie, een hoge huur die niet volledig gecompenseerd wordt door de huurtoeslag of kosten voor een speciaal dieet. Het bedrag dat na de kosten van het basispakket en de persoonlijk onvermijdbare uitgaven resteert, kan gebruikt worden voor de wat meer vrije bestedingen, zoals vakantie, vervoer, sportclubcontributies, een huisdier of roken. Deze uitgaven zullen door ieder huishouden anders worden ingevuld.

De gegevens die worden gebruikt voor berekening van de kosten van het basispakket, komen uit verschillende bronnen. Zo wordt het bedrag dat een huishouden besteedt aan kleding gebaseerd op de gemiddelde aankopen van diverse kledingstukken, vermenigvuldigd met eerste-kwartelprijzen van de CBS-prijsstatistieken. Voor de huur gaat het Nibud uit van de ondergrens van de huurtoeslag.<sup>1</sup> De bestedingen aan energie worden berekend op basis van de gemiddelde verbruikscijfers naar woningtype en huishoudgrootte, die afkomstig zijn van EnergieNed. Op basis van aanbevolen hoeveelheden van het Voedingscentrum wordt met de eerste-kwartelprijzen van het CBS doorberekend wat voeding kost voor een bepaald huishouden. Daarbij wordt rekening gehouden met een mogelijk schaalvoordeel. Per persoon gerekend geeft een alleenstaande meer uit aan deze post dan een gezin met twee kinderen.

De pakketten liggen niet vast. De inhoud kan wijzigen, doordat op basis van gangbaarheid bepaalde nieuwe producten of voorzieningen noodzakelijk zijn geworden en andere hun noodzaak verliezen. Zo is het basispakket voor huishoudens met kinderen boven de 6 jaar uitgebreid met een computer met internetgebruik, omdat kinderen die nodig hebben voor school. Het krantenabonnement zit sinds een aantal jaren niet meer in het basispakket, omdat andere nieuwsbronnen zoals teletekst en internet belangrijk zijn geworden. Ook levert nieuw onderzoek belangrijke informatie op. Zo heeft een onderzoek naar schoolkosten duidelijk gemaakt wat precies de financiële gevolgen voor huishoudens zijn van schoolgaande kinderen.

Worden in de minimumvoorbeeldbegrotingen alleen de posten van het basispakket ingevuld, in de voorbeeldbegrotingen voor huishoudens met een hoger inkomen worden voor de overige posten, zoals vakantie, stelposten gehanteerd. In dit onderzoek worden de resultaten van de focusgroepen vergeleken met de minimumvoorbeeldbegrotingen. Het gaat in dit onderzoek immers om huishoudens die net niet arm zijn; bovendien heeft het Nibud voor de posten die buiten het basispakket vallen geen gedetailleerde pakketten.

#### 4.1 Wonen

Het thema 'wonen' valt uiteen in de volgende onderdelen: huur, energie (gas, elektriciteit, water), heffingen van gemeenten en waterschappen, en reparaties aan de woning. De bedragen die door de focusgroepen aan deze posten zijn gekoppeld, zijn weergegeven in tabel 4.1. Uit deze tabel blijkt dat de focusgroepen regelmatig de door de onderzoekers vastgestelde prijzen hebben overgenomen, waardoor op diverse onderdelen de prijzen exact gelijk zijn aan de Nibud-prijzen.

Tabel 4.1

Budgetten 'wonen', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	een- ouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
huur	Nibud	313	313	313	366	366	-
	groep A	313		313		550	550
	groep B	313	350			366	366
	groep C	400			450	500	500
	groep D	313			450	450	450
huurtoeslag (berekend)	Nibud	-110	-110	-110	-157	-157	-
	groep A	-110		-110		-278	-278
	groep B	-110	-147			-157	-157
	groep C	-183			-220	-257	-257
	groep D	-110			-220	-220	-220
energie	Nibud	81	89	99	153	165	-
	groep A	92		109		180	180
	groep B	79	95			165	165
	groep C	81			157	165	165
	groep D	79			157	255	255
heffingen	Nibud	36	36	45	45	45	-
	groep A	36		45		45	45
	groep B	36	36			45	45
	groep C	36			45	45	45
	groep D	36			45	45	45
reparaties	Nibud	0	0	0	0	0	-
	groep A	0		0		0	0
	groep B	8	4			4	4
	groep C	0			0	0	0
	groep D	5			5	5	5
totaal woning (= huur + energie + heffingen + reparaties - huurtoeslag)	Nibud	320	328	347	407	419	-
	groep A	331		357		497	497
	groep B	326	338			423	423
	groep C	334			432	453	453
	groep D	323			437	535	535

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Bij het berekenen van de maandelijks vaste lasten is de huur vaak de factor die het zwaarst op de begroting drukt. Daarom is het woningtype waarin de diverse huishoudtypen volgens de focusgroepen mogen wonen essentieel. Over het algemeen zijn de groepen het hierover met elkaar eens. Alle groepen kiezen voor een zelfstandige woonruimte: een flat met een slaapkamer voor de alleenstaande of het paar zonder kinderen, en drie slaapkamers voor het (eenouder)gezin. Een logeerkamer wordt niet nodig geacht. Verder vindt men een douche voldoende (dus geen bad) en ook een tuin wordt niet als noodzakelijk gezien. De enige uitzondering hierop is groep D, die voor het paar met kinderen expliciet kiest voor een eengezinswoning met een tuin. Dit vertaalt zich echter niet in een hoger huurbedrag: de gekozen huur van groep D ligt lager dan die van de meeste andere groepen. Alleen groep B komt tot een nog lager huurbedrag, door het bedrag van het Nibud over te nemen.

De invloed die men kan uitoefenen op het huurbedrag is relatief gering. Lang niet iedereen die (gezien het inkomen) recht heeft op een sociale huurwoning, komt hiervoor daadwerkelijk in aanmerking, simpelweg omdat er onvoldoende van dit soort woningen beschikbaar zijn. Anderzijds kunnen huurders van een zelfstandige woning die in verhouding tot hun inkomen te veel huur betalen, in aanmerking komen voor huurtoeslag. Daarom is voor elk casushuishouden een berekening gemaakt van het bedrag dat het, gezien het inkomen en de huur, aan huurtoeslag kan ontvangen. Dit bedrag is vervolgens van de totale woonlasten afgetrokken.

Door het doorberekenen van de huurtoeslag is de sterke invloed van het gekozen huurbedrag op het totale maandbudget enigszins verkleind. Wanneer we bijvoorbeeld kijken naar de gekozen huren voor het gezin, zijn tussen de focusgroepen verschillen te zien die oplopen tot bijna 200 euro per maand (550 euro in groep A en 366 euro in groep B). Wordt de huurtoeslag op deze bedragen in mindering gebracht, dan komt groep A op een bedrag van 272 euro en groep B op 209 euro. Daarmee is het verschil nog maar 63 euro.

Bij de totale woonlasten liggen de cijfers van de focusgroepen steeds (iets) hoger dan de bedragen van het Nibud. Het verschil wordt groter naarmate het aantal leden van het huishouden toeneemt en loopt bij een gezin met kinderen op tot ruim 100 euro. Dit wordt voornamelijk veroorzaakt door de gekozen bedragen voor huur en energie. Bovendien reserveert het Nibud geen bedrag voor reparaties, aangezien het groot onderhoud van de huurwoning valt onder de verantwoordelijkheid van de verhuurder (klein onderhoud binnen de woning valt in de Nibud-voorbeeldbegrotingen onder inventaris). Het gaat hier echter om zeer kleine bedragen, die maar weinig invloed hebben op de totale woonlasten.

Ten slotte, dat een gezin (veel) hogere woonlasten heeft dan bijvoorbeeld een alleenstaande is op zich niet opmerkelijk. Er is immers een groter huis nodig en er zijn meer personen die gebruik maken van het gas, elektriciteit en water. Toch is het aantal personen hierbij niet de enige verklarende factor. Een andere overweging is geweest dat 'kinderen niet een in slechte wijk moeten wonen'. Daarom zijn de huurbedragen voor (eenouder)gezinnen zoveel hoger vastgesteld dan voor de overige huishoudtypen.

### Ministersdilemma

Zoals eerder is beschreven, kregen de focusgroepen voor het gezin met kinderen het zogenoemde ministersdilemma voorgelegd. Hierbij werd de groepen gevraagd aan te geven op welke posten nog bezuinigd zou kunnen worden, zonder dat de casus tot armoede zou vervallen. Volgens groep A is dit in het geheel niet mogelijk: de budgetten zijn immers al opgesteld met een net niet arm huishouden in gedachten. Door verdere bezuinigingen zouden de casussen onder dit niveau terechtkomen; met andere woorden, dan zou er geen sprake meer zijn van 'net niet arm', maar van 'arm'. De overige groepen hebben wel gezocht naar mogelijkheden om te bezuinigen. Echter, binnen het thema 'wonen' zijn geen wijzigingen aangebracht. De groepen beschouwen deze kosten als essentieel, waarop niet bezuinigd kan worden.

### Conclusie

Binnen het thema 'wonen' is er tussen de groepen veel overeenstemming over de soort woning waarin de besproken casussen mogen wonen. Over de bedragen die hieraan zijn gekoppeld, zijn de groepen het minder met elkaar eens. Wel valt op dat alle groepen ervoor gekozen hebben om bij minimaal één huishoudtype het huurbedrag hoger vast te stellen dan het bedrag dat het Nibud hanteert in de voorbeeldbegrotingen. Zo heeft groep C het huurbedrag voor de alleenstaande verhoogd en is groep B de enige groep die het huurbedrag van het Nibud heeft overgenomen voor het paar met kinderen (de overige groepen hebben voor een hoger huurbedrag gekozen).

Alles bij elkaar genomen liggen de totale woonlasten van de focusgroepen altijd hoger dan die van het Nibud; bij de casussen met kinderen is dit verschil nog groter. Het ministersdilemma heeft hier geen verandering in gebracht.

Een andere belangrijke constatering hier is dat het gekozen huurbedrag bepalend kan zijn voor de totale maandbedragen waarop de focusgroepen uitkomen. Door de huurtoeslag in de berekeningen mee te nemen, wordt de invloed van de gekozen huur op het totaalbedrag kleiner.

## 4.2 Verzekeringen en sparen

Een aantal verzekeringen is in Nederland wettelijk verplicht, zoals een ziektekostenverzekering en een aansprakelijkheidsverzekering voor een auto of bromfiets. Een wettelijke aansprakelijkheidsverzekering is weliswaar niet wettelijk verplicht, maar wordt voor iedereen ten zeerste aanbevolen. Ook de focusgroepen vinden dat een net niet arm huishouden verzekeringen moet hebben om bepaalde risico's af te dekken.

Naast de noodzakelijk geachte verzekeringen voor een net niet arm huishouden, komt ook het (extra) sparen hier aan de orde. Voor de verzekeringen en sparen zijn alleen de noodzaak en de bijbehorende maandlasten aan de orde geweest. Zaken als aantallen en levensduur zijn hier niet van toepassing.

Tabel 4.2 geeft de resultaten weer van de verschillende groepen.

Tabel 4.2

Budgetten 'verzekeringen en sparen', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	een- ouder- gezin	paar met kinderen	paar met kin- deren na minis- tersdilemma
inboedel- verzekering	Nibud	7	7	11	7	11	-
	groep A	7		11		15	15
	groep B	7	7			11	11
	groep C	7			6	11	11
	groep D	7			11	11	11
aansprakelijk- heidsverzekering particulieren	Nibud	2	2	3	2	3	-
	groep A	2		3		3	3
	groep B	2	2			3	3
	groep C	2			2	3	3
	groep D	2			4	3	3
ziektekosten- verzekering (incl. aanvullende verzekering en eigen risico)	Nibud	111	111	222	115	222	-
	groep A	122		244		244	244
	groep B	96	116			232	232
	groep C	112			122	223	223
	groep D	99			116	232	232
begrafenis- verzekering	Nibud	7	7	14	7	14	-
	groep A	0		0		0	0
	groep B	0	0			17	17
	groep C	9			7	13	13
	groep D	0			9	17	17
rechtsbijstands- verzekering	Nibud	-	-	-	-	-	-
	groep A	0		0		0	0
	groep B	0	0			0	0
	groep C	0			10	17	17
	groep D	0			0	0	0
sparen voor reparaties en grote noodzakelijke aankopen	Nibud	-	-	-	-	-	-
	groep A	50		50		50	50
	groep B	25	25			35	35
	groep C	20			50	50	50
	groep D	5			15	15	15
sparen voor de toekomst	Nibud	-	-	-	-	-	-
	groep A	0		0		0	0
	groep B	25	20			20	20
	groep C	0			40	40	40
	groep D	5			10	10	10
totaal verzekeringen en sparen voor de toekomst (zonder reparaties)	Nibud	127	127	250	131	250	-
	groep A	131		258		262	262
	groep B	130	145			283	283
	groep C	130			187	307	307
	groep D	113			150	273	273

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Over de noodzaak van een inboedelverzekering en een aansprakelijkheidsverzekering particulieren bestaat eenstemmigheid: alle groepen vinden dat die noodzakelijk zijn voor alle typen huishoudens. De prijzen variëren weinig per type huishouden,

afgezien van een paar uitschieters. Groep A is iets duurder met de inboedelverzekering voor het gezin: 15 euro tegenover 11 euro per maand voor de andere groepen.

Een ziektekostenverzekering is wettelijk verplicht en ook de focusgroepen zijn daarvan uitgegaan. De premie voor deze verzekering varieert van ongeveer 80 euro per maand volgens de meeste groepen tot 105 euro per maand per volwassene volgens groep A. Kinderen onder de 18 jaar zijn gratis meeverzekerd. Over de noodzaak van een eventuele aanvullende ziektekostenverzekering zijn de meningen meer verdeeld. In reactie op de vraag of er een eigen risico zou moeten zijn, stellen de meeste groepen dat er per 1 januari 2008 een verplicht minimaal eigen risico is van destijds 150 euro per jaar. Geen enkele groep heeft echter aanbevolen het eigen risico te verhogen, zodat moet worden uitgegaan van het laagste, verplichte eigen risico. Alleen groep C neemt dit eigen risico ook in de uitgaven mee. De andere groepen doen dat niet en gaan er dus van uit dat de huishoudens dat bedrag niet zullen uitgeven.

Alle groepen vinden een aanvullende ziektekostenverzekering nodig, hetzij een beperkte, hetzij een uitgebreide. Het Nibud neemt een uitgebreide aanvullende verzekering op, hetgeen door de meeste andere groepen is overgenomen. Groep A houdt het echter bij een beperkte aanvullende verzekering voor alle huishoudens. Groep C vindt voor de alleenstaande onder de 65 jaar een beperkte aanvullende ziektekostenverzekering nodig, en voor het eenoudergezin en het paar met kinderen een uitgebreide. Ook de andere groepen vinden dat een gezonde alleenstaande onder de 65 jaar met een beperkte aanvullende ziektekostenverzekering toekan.

Voor kinderen tot 18 jaar zijn standaard tandartskosten in de ziektekostenverzekering inbegrepen. Volwassenen moeten zich bijverzekeren als ze die kosten willen dekken. Alle focusgroepen vinden dat een gewone tandartsverzekering thuis hoort in het verzekeringspakket van een net niet arm huishouden. Een uitgebreide tandartsverzekering vindt geen enkele groep nodig. Enkele leden van groep D vinden dat een alleenstaande geen aanvullende tandartsverzekering hoeft, omdat de kosten daarvan hoger zijn dan de daadwerkelijke tandartskosten. De alleenstaande 65-plusser zou van groep B geen aanvullende tandartsverzekering hoeven als hij een gebit heeft. Alle groepen hebben het voorgestelde Nibud-bedrag van 7 euro overgenomen.

Over een begrafenisverzekering bestaat geen overeenstemming tussen de verschillende groepen. Het Nibud heeft deze verzekering voor alle huishoudens in het basispakket zitten; groep C vindt dat eveneens noodzakelijk, maar groep A vindt een begrafenisverzekering niet nodig. De groepen B en D vinden de begrafenisverzekering wel noodzakelijk voor paren met kinderen. De prijs voor deze verzekering loopt uiteen van 6,50 tot 9 euro per maand per volwassene.

Een rechtsbijstandsverzekering wordt alleen noodzakelijk geacht door groep C voor een alleenstaande ouder en een gezin met kinderen. Is men echter lid van een vakbond of ouderenbond, dan is een rechtsbijstandsverzekering niet nodig, omdat die dan bij het lidmaatschap is inbegrepen.

De meeste groepen hanteren dezelfde premies. Groep A zit alleen wat hoger met de inboedel- en de ziektekostenverzekering. De opgegeven premies zijn eerder gemiddelde premies dan lage premies.

#### *Het ministersdilemma*

Na bespreking van het ministersdilemma lieten alle groepen weten dat er niets van de pakketten af kon en dat ook de premies niet lager konden. Groep C liet ook de rechtsbijstandverzekering voor het gezin met kinderen in stand.

#### *Sparen*

Er is de focusgroepen gevraagd of de huishoudens moeten sparen voor reparaties of grote noodzakelijke aankopen, dan wel voor toekomstplannen. De eerste post staat enigszins op gespannen voet met de post 'inventaris', aangezien daarin, aan de hand van prijzen en levensduur, de maandelijkse reserveringen voor de vervanging van die items al worden berekend. Sparen voor toekomstplannen is wat onbestemd. Het Nibud heeft daarom deze posten niet in het basispakket opgenomen. Reparaties vallen bij het Nibud onder de post 'onderhoud huis en tuin', de vervanging van grote noodzakelijke aankopen onder de post 'inventaris' (zie § 4.8).

Tabel 4.2 geeft voor beide spaardoelen de resultaten. Alle groepen vinden dat er gespaard moet worden voor reparaties en de aanschaf van noodzakelijke aankopen. Bij het Nibud zijn die kosten dus in andere posten opgenomen. Groepen B, C (behalve in het geval van de jongere alleenstaande) en D vinden ook dat er voor de toekomst gespaard moet worden, groep A vindt dit niet nodig. De totaalbedragen voor beide posten zijn ongeveer 50 euro per maand. Groep D komt voor deze posten het laagst uit, groep C het hoogst, behalve voor de alleenstaande.

Alle groepen hebben diverse opmerkingen geplaatst bij het sparen. Groep A vindt dat een net niet arm huishouden iets moet kunnen sparen voor reparaties en onverwachte uitgaven. Ook is spaargeld nodig om iets extra's te kunnen doen bij feesten of andere gebeurtenissen. Groep B zegt dat sparen nodig is voor reparaties en het vervangen van apparaten. Daarnaast dient gespaard te worden voor zaken als sporten, cadeautjes en sociale activiteiten. Sparen is ook nodig voor de toekomst, waarbij met name vakanties zijn genoemd. Uiteindelijk kent deze groep voor alle casussen een bedrag van 50 euro per maand toe voor beide doelen samen, en mag het huishouden zelf kiezen waaraan dat het bedrag wil besteden. Voor groep C is sparen bedoeld voor reparaties, opleidingen en onvoorziene omstandigheden, zoals de tandarts. Het spaarbedrag voor de toekomst is bestemd voor de kinderen. Sparen is volgens groep D voor de toekomst en is bestemd voor verjaardagen, ontspanning, kleding, vakantie en lidmaatschappen.

#### *Conclusie*

De focusgroepen zijn eensgezind in hun oordeel over het pakket aan verzekeringen voor net niet arme huishoudens: alle casussen hebben een ziektekostenverzekering nodig (die overigens wettelijk verplicht is), inclusief een aanvullende tandarts-

verzekering. Ook een inboedelverzekering en een aansprakelijkheidsverzekering voor particulieren zijn volgens alle groepen noodzakelijk. Een begrafenisverzekering is niet voor alle groepen noodzakelijk en slechts één groep vindt een rechtsbijstandsverzekering nodig voor alleenstaande ouders en gezinnen met kinderen. De premies ontlopen elkaar niet veel en komen overeen met de gemiddelde premies. Ook de uiteindelijke budgetten ontlopen elkaar dus niet veel.

Daarnaast vinden alle groepen dat net niet arme huishoudens maandelijks moeten sparen voor reparaties of grote noodzakelijke aankopen en voor toekomstplannen. Het gaat om een bedrag tussen de 10 en 90 euro per maand. Het bedrag is bestemd voor diverse doelen, van lidmaatschappen tot feestjes.

Het ministersdilemma heeft niets aan de pakketten of de premies veranderd.

### 4.3 Voeding

Bij dit onderdeel werden de focusgroepen bevestigd over de bestedingen aan voeding, alcohol en roken. Niet alleen de hoeveelheden en prijzen, en dus de kosten, zijn hier aan bod gekomen. Ook zijn vragen gesteld over de frequentie en samenstelling van de maaltijden: moet er elke dag een warme maaltijd genuttigd worden, moet elke warme maaltijd vlees of vis bevatten, en mag een net niet arm huishouden uit eten gaan? De eerste kolom van tabel 4.3 toont de onderwerpen die aan de orde zijn geweest. Een van de elementen van voeding betreft de tussendoortjes. Hieronder worden etenswaren verstaan die genuttigd worden buiten de maaltijden om, zoals koffie, thee, koek en limonade.

Voor alle relevante items moesten de aantallen per week en de prijs worden vastgesteld, alsmede de winkel waar de producten moesten worden gekocht. De vraag over de levensduur was hier irrelevant; er werd verondersteld dat alles direct wordt geconsumeerd. De voorgestelde prijzen waren de prijzen van het Nibud, eventueel gecorrigeerd voor de winkel die door de groep werd aangegeven.

Vervolgens is het maandbedrag berekend door de aantallen te vermenigvuldigen met de prijzen. Tijdens de discussie is de deelnemers gewezen op schaalvoordelen die hier kunnen optreden. Het totaalbedrag voor voeding is, naast de prijzen van de maaltijden (incl. de schaalvoordelen), ook afhankelijk van het aantal dagen per week dat eventueel in plaats een warme maaltijd een broodmaaltijd wordt genuttigd en het eventuele aantal warme maaltijden zonder vlees. Hiervoor zijn de kosten van de maaltijden gecorrigeerd.

#### Totaal voeding

Een eerste indruk van de verschillen tussen de groepen krijgen we door de totalen voor de post 'voeding' met elkaar te vergelijken (zie tabel 4.3). De bedragen van het Nibud zijn berekend op basis van de referentievoeding van het Voedingscentrum. De aanbevolen hoeveelheden voedingsmiddelen als groente, aardappelen en brood dekken de behoefte van de verschillende personen. Ook alcohol maakt deel uit van dat voedingspatroon: voor een man twee glazen per dag, voor een vrouw één.

Er wordt van uitgegaan dat er elke dag een warme maaltijd is met vlees of vis, verse groenten, koffie, thee en tussendoortjes. Het Nibud geeft geen bedrag voor roken: dat valt buiten het basispakket.

Tabel 4.3

Budgetten 'voeding', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	een- ouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
warme maaltijd (incl. vervan- gende brood- maaltijd)	Nibud	71	64	129	151	213	-
	groep A	75		147		245	245
	groep B	72	81			268	268
	groep C	65			154	258	258
	groep D	72			169	284	284
ontbijt en lunch	Nibud	44	39	76	90	127	-
	groep A	46		91		243	243
	groep B	34	34			172	172
	groep C	34			103	172	172
	groep D	34			103	172	172
tussen- doortjes	Nibud	31	20	64	83	109	-
	groep A	18		35		112	112
	groep B	9	17			33	33
	groep C	36			15	25	25
	groep D	25			120	235	133
eten halen, uit eten gaan	Nibud	-	-	-	-	-	-
	groep A	0		0		0	0
	groep B	0	0			0	0
	groep C	3			5	13	0
	groep D	43			9	15	15
subtotaal maaltijden	Nibud	147	120	262	330	451	-
	groep A	138		273		601	601
	groep B	115	132			472	472
	groep C	138			277	468	455
	groep D	175			401	706	604
(alcoholische) dranken	Nibud	15	15	22	7	22	-
	groep A	0		15		0	0
	groep B	19	25			19	19
	groep C	12			27	50	33
	groep D	12			13	25	25
roken	Nibud	0	0	0	0	0	-
	groep A	0		0		0	0
	groep B	17	3			0	0
	groep C	21			0	0	0
	groep D	17			0	0	0
totaal voeding	Nibud	162	135	294	336	473	-
	groep A	138		288		601	601
	groep B	152	157			491	491
	groep C	172			303	518	488
	groep D	204			414	731	629

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

De totalen geven soms grote verschillen te zien, vooral tussen het Nibud en groep D. Groep D heeft van alle groepen de hoogste bedragen voor voeding. Het Nibud heeft de laagste totaalbedragen voor voeding, behalve voor alleenstaanden; voor hen zijn de bedragen van de groepen A en B het laagst. Doordat de maaltijden het grootste onderdeel van het totaal zijn, worden de verschillen met name veroorzaakt door de prijzen van maaltijden.

#### *Aantallen maaltijden*

De bedragen in tabel 4.3 zijn bepaald door het opgegeven voedingspatroon van de groepen en de bijbehorende prijzen. Met betrekking tot het voedingspatroon is gevraagd hoe vaak per week een net niet arm huishouden een warme maaltijd moet hebben, of er vlees of vis bij elke warme maaltijd geserveerd moet worden enzovoort. Tabel 4.4 geeft aan hoe de focusgroepen denken over het aantal warme maaltijden per week en over de samenstelling van die maaltijden.

Vrijwel alle groepen vinden dat één dag per week geen warme maaltijd hoeft te worden gebruikt, en dat in plaats daarvan een extra broodmaaltijd kan komen. De kosten van voeding liggen dan iets lager. De groepen B en C denken dat een net niet arme alleenstaande van 35 jaar wel twee keer per week de warme maaltijd kan vervangen door een broodmaaltijd. Huishoudens met kinderen moeten van groep D alle dagen een warme maaltijd kunnen gebruiken.

Ook hoeft er niet elke dag vlees of verse groente op tafel te komen voor een net niet arm huishouden. De meeste groepen vinden dat er naast de overgeslagen warme maaltijd, nog een of twee dagen geen vlees of vis bij de warme maaltijd hoeft te zijn. Hetzelfde geldt voor verse groente.

Op een enkele uitzondering na moet er fruit gegeten worden en tussendoortjes: alleen groep B vindt dat de alleenstaande van 35 jaar geen tussendoortjes hoeft. Groep A zegt dat iedereen twee keer per dag een tussendoortje nodig heeft. In een aantal gevallen zeggen de groepen dat de kosten daarvan al in de warme maaltijd of broodmaaltijd (melk) zijn inbegrepen, zodat daarvoor geen extra bedrag is opgenomen (zie tabel 4.3 voor de bedragen).

Een net niet arm huishouden kan zich volgens de groepen A en B geen afhaalmaaltijden permitteren en hoeft niet uit eten te gaan. De groepen C en D vinden wel dat dat af en toe moet kunnen. Van groep C mag het gezin eens per drie weken iets van de snackbar halen en eens per drie maanden uit eten naar bijvoorbeeld de chinees.

#### *Prijzen*

Alle groepen zeggen dat iemand die net niet arm is, voor zijn voeding zo spaarzaam mogelijk de inkopen moet doen. Dat houdt in: boodschappen doen in goedkope winkels, letten op de aanbiedingen enzovoort. De vraag die daar direct betrekking op had, is door alle groepen met 'ja' beantwoord. Ook bij de aanduiding van de winkels voor het prijsniveau zijn vrijwel altijd de goedkoopste winkels genoemd, zoals Aldi en Lidl.

Tabel 4.4

Aantallen maaltijden per week, 2008<sup>a</sup>

	AL Gr A	PA Gr A	GZ Gr A	AL Gr B	OU Gr B	GZ Gr B	AL Gr C	EO Gr C	GZ Gr C	AL Gr D	EO Gr D	GZ Gr D
voeding (per persoon)												
warme maaltijden <sup>b</sup>	6	6	6	5	6	6	5	6	6	6	7	7
met verse groente	4	4	4	3	6	5	5	6	6	3	3	3
met vlees/vis	4	4	4	5	6	5	4	4	4	5	5	5
(af)haalmaaltijd										1	1	1
uit eten gaan, snackbar/chinees							0,5	1	0,5			
broodmaaltijden	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14	14
tussendoortjes												
fruit	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7	7
drinken, melk, zuivel- en vruchten- dranken, pakjes voor school	1	1	1								5	5
dranken (per huishouden)												
blikjes/pijpes bier				6	0,5	6	7		7	5		
flessen wijn		1		1	0,5	1		1	2	0,5	1	1
flessen sterke drank												
fris	1	1					1	2	3			
aanmaaklimonade							0,3	0,3	0,3			
roken (per persoon)												
pakjes sigaretten				1								
pakjes shag							1			1		
sigaren					14							

a AL = alleenstaande, PA = paar zonder kinderen; GZ = paar met kinderen, OU = oudere alleenstaande, EO = eenoudergezin.

b Als er niet dagelijks een warme maaltijd gegeten wordt, is een extra broodmaaltijd bedoeld; deze is in de kosten van de warme maaltijd meegenomen.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Ondanks de grote mate van algemene overeenstemming wat betreft de prijzen en veelal ook de aantallen, zien we dat er toch grote verschillen zijn in de totale maandbedragen voor voeding. Tabel 4.3 laat zien dat met name de groepen A en D voor het gezin met kinderen ver boven de andere groepen zitten: 600 en 730 euro tegenover circa 500 euro voor de andere groepen.

Om die verschillen inzichtelijk te maken, wordt in tabel 4.5 een overzicht getoond van de prijzen die de groepen hanteren voor de verschillende maaltijden. Hierin

komen de prijsverschillen tussen de groepen naar voren. De prijsverschillen zeggen, naast de samenstelling van de maaltijden, iets over de schaalvoordelen. Met name voor de warme maaltijden komen die duidelijk tot uiting; bij de broodmaaltijden en de tussendoortjes is dat minder. Voor een alleenstaande komen de groepen op een prijs van de warme maaltijd van ongeveer 3 euro, bij het paar met kinderen op 2 euro per persoon: een verschil van ongeveer een derde.

Tabel 4.5

Prijzen per maaltijd per persoon, 2008 (in euro's per dag)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	eenouder- gezin	paar met kinderen
warme maaltijd	Nibud	2,36	2,13	2,15	1,68	1,42
	groep A	3,00		2,97		1,96
	groep B	3,00	3,00			2,00
	groep C	3,00			2,00	2,00
	groep D	2,75			2,00	2,00
vervangende broodmaaltijd	Nibud	-	-	-	-	-
	groep A	0,73		0,37		0,48
	groep B	0,82	0,82			0,82
	groep C	0,82			0,82	0,82
	groep D	0,82			-	-
ontbijt	Nibud	0,38	0,40	0,36	0,32	0,26
	groep A <sup>a</sup>	1,50		1,50		1,60
	groep B	0,32	0,35			0,32
	groep C	0,32			0,32	0,32
	groep D	0,32			0,32	0,32
lunch	Nibud	1,05	0,88	0,92	0,69	0,59
	groep A <sup>a</sup>					
	groep B	0,82	0,77			0,82
	groep C	0,82			0,82	0,82
	groep D	0,82			0,82	0,82
tussendoortjes	Nibud	1,55	1,15	1,43	1,00	0,85
	groep A	0,82		0,81		1,36
	groep B	0,30	2,10			0,50
	groep C	1,34			1,14	1,14
	groep D	0,82			1,97	1,97

a Groep A heeft de kosten van ontbijt en de lunch samengenomen.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

### Kosten maaltijden

De maandbudgetten voor de warme maaltijden (zie tabel 4.3) geven voor het paar met kinderen een verschil van 40 euro te zien tussen de groepen A en D. De prijzen per warme maaltijd geven daarentegen geen grote verschillen te zien tussen de groepen. Het verschil in de maandbudgetten wordt onder andere veroorzaakt doordat groep D voor de huishoudens met kinderen alle dagen een warme maaltijd noodza-

kelijk acht en altijd met vlees, terwijl groep A één dag per week geen warme maaltijd nodig vindt.

Voor het ontbijt en de lunch samen heeft groep A voor het gezin met kinderen het hoogste budget, van 243 euro per maand. Groepen B, C en D zitten het laagst met 172 euro: een verschil van ongeveer 70 euro. Dit wordt vooral veroorzaakt door de hogere prijs van de broodmaaltijden van groep A. Het Nibud komt totaal voor de broodmaaltijden op 127 euro per maand.

Groep D zit hoog met de kosten van de tussendoortjes voor de huishoudens met kinderen, groep B komt juist op een laag bedrag uit.

#### *Alcoholische consumpties*

De meeste groepen vinden dat volwassenen, naast het eventueel cafébezoek (zie § 4.10), thuis een alcoholische consumptie moeten kunnen nuttigen. Alleen groep A zegt dat een net niet arme geen alcohol hoeft te drinken. De hoeveelheid alcohol is meestal enige flesjes bier per week voor mannen (of voor groep C elke dag een) en een fles wijn per week voor vrouwen. Het moeten wel goedkope producten zijn. Alle groepen vinden dat een net niet arm huishouden geen sterke drank zou moeten drinken.

#### *Roken*

Roken is voor alle groepen een vrije keuze. Veel groepen hebben gezegd dat er een zeker bedrag per maand (bv. 25 of 50 euro) beschikbaar moet zijn voor uitgaven die een persoonlijke keuze zijn. Denk aan roken of huisdieren. Sommige groepen hebben een bedrag gegeven voor een eventuele roker: ongeveer 20 euro per maand. Wel moet de roker zich aan de 'goedkoopste rook' houden, te weten shag.

Groep B kiest optioneel voor twee sigaren per dag voor de oudere alleenstaande, voor een bedrag van 3 euro per week.

#### *Ministersdilemma*

Na geconfronteerd te zijn met het ministersdilemma, besluiten twee groepen (A en B) dat er niets af kan van de voedingpakketten en brengen twee groepen (C en D) wijzigingen aan. Groep C besluit dat het gezin de frisdranken de deur uit moet doen. Dit geeft een besparing van 17 euro per maand.

Groep D, de groep met veruit de hoogste kosten voor voeding, besluit ook dat het wat minder kan: ongeveer 100 euro per maand, oftewel een bezuiniging van ongeveer 15%. Dit wordt bereikt door uitsluitend te snoeien in de tussendoortjes, die moeten ongeveer de helft goedkoper. Met deze bezuiniging blijft groep D weliswaar de groep met het hoogste bedrag voor de post 'voeding', maar nu ex aequo met groep A.

Alle groepen vinden dat het alcoholgebruik ook na het ministersdilemma een noodzakelijkheid blijft. Omdat het roken al voor alle groepen een keuze was, is daar niets in veranderd na het ministersdilemma.

## Conclusies

Er is tussen de groepen een redelijke overeenstemming over de pakketten. Alle groepen vinden dat net niet arme huishoudens best een dag per week zonder warme maaltijd kunnen of dat er bij de overige warme maaltijden niet altijd vlees of vis geserveerd hoeft te worden. De casushuishoudens moeten zo voordelig mogelijk inkopen bij goedkope winkels en gebruik maken van aanbiedingen en dergelijke. Sommige groepen vinden dat de casushuishoudens niet uit eten mogen, andere wel, bijvoorbeeld eens per drie maanden naar de chinees. De tussendoortjes zijn door de groepen verschillend behandeld: sommige groepen hebben hiervoor expliciet iets opgenomen, andere groepen hebben gezegd dat de uitgaven hiervoor deels onder de maaltijden vallen. Alle groepen vinden dat volwassenen thuis alcoholische consumpties mogen nuttigen: een flesje bier per dag of een fles wijn per week per volwassene. Roken is geen noodzakelijkheid, maar een vrije keuze. Sommige groepen hebben daar wel een bedrag voor genoemd.

Ook wat betreft de prijzen per maaltijd is er overeenstemming. Toch lopen de totale maanbudgetten voor voeding soms nogal uiteen. Voor een paar met kinderen komen de groepen B en C totaal op ongeveer 500 euro uit, groep A op 600 euro en groep D op ruim 700 euro. Deze verschillen worden voornamelijk veroorzaakt door prijzige broodmaaltijden (groep A) of prijzige tussendoortjes (groep D).

Het ministersdilemma was voor twee groepen geen aanleiding iets te veranderen; twee andere groepen schrapten (iets) in de tussendoortjes.

### 4.4 Persoonlijke verzorging

Het thema 'persoonlijke verzorging' behandelt de kosten van de kapper, drogisterijartikelen en linnengoed. Bij de kosten van de kapper gaat het alleen om de volwassenen van het gezin; de kappersbezoeken van de kinderen zijn opgenomen in het thema 'specifieke kosten voor kinderen' (§ 4.7). De kosten van drogisterijartikelen en linnengoed gelden wel voor het gehele gezin (tabel 4.6).

Tabel 4.6

Budgetten 'persoonlijke verzorging', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	eenouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
kapper	Nibud	7	7	24	17	24	-
	groep A	7		19		19	19
	groep B	7	5			9	9
	groep C	9			10	19	19
	groep D	6			7	13	13
drogisterij- artikelen	Nibud	12	12	24	12	24	-
	groep A	20		50		76	76
	groep B	17	14			32	32
	groep C	17			31	44	44
	groep D	15			37	47	47
linnengoed	Nibud	5	5	6	8	12	-
	groep A	2		2		7	7
	groep B	1	2			5	5
	groep C	3			7	9	9
	groep D	3			8	11	11
totaal persoonlijke verzorging	Nibud	24	24	54	37	60	-
	groep A	29		71		102	102
	groep B	25	21			46	46
	groep C	29			48	72	72
	groep D	24			52	71	71

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

### Kapper

Wat betreft de kosten van een kapper voor een man, hebben alle focusgroepen aansluiting gezocht bij het prijsniveau van het Nibud, te weten 14 euro per keer. Het aantal keren per jaar dat de alleenstaande naar de kapper gaat, bepaalt de (minimale) verschillen in de bijbehorende maandbudgetten. Zo kiezen groep A en B voor zes kappersbezoeken per jaar, wat resulteert in een maandbedrag van 7 euro (zesmaal 14 euro gedeeld door 12). Groep C en D besluiten tot respectievelijk acht en vijf kappersbezoeken per jaar.

Een oudere gaat volgens groep B iets minder vaak naar de kapper en heeft dus iets lagere maandlasten. Een vrouw gaat ongeveer even vaak als een man, maar de kosten liggen voor een vrouw iets hoger (20 tot 24 euro). Hierdoor is het budget voor een paar dus meer dan twee keer zo hoog als dat voor een alleenstaande. Alleen groep B hanteert voor mannen en vrouwen dezelfde prijs. Bovendien heeft deze groep voor de alleenstaande van 35 jaar het aantal kappersbezoeken op zes gezet, de oudere mag vijf keer per jaar naar de kapper, en wanneer het gaat om een gezin mag zowel man als vrouw slechts vier keer jaar het haar laten doen. Voor alle groepen geldt dat het ministersdilemma niets aan hun keuzes verandert.

### *Drogisterijartikelen*

Met drogisterijartikelen wordt bedoeld op zaken als zeep, shampoo, deodorant, enzovoort. Ook zelfzorgmedicijnen die zonder recept bij de drogist verkrijgbaar zijn en was- en schoonmaakmiddelen worden hieronder gerekend. De post 'zelfzorgmedicijnen' levert hier de grootste verschillen op. Deze post is bedoeld voor zaken als pleisters, aspirine, hoestdrank en alle andere medicijnen die niet op doktersrecept gehaald worden. De groepen hebben hier een all-inbedrag genoemd, niet uitgesplitst naar bedragen of aantallen.

De verschillen manifesteren zich niet zozeer bij de alleenstaande, als wel bij de gezinnen; daar zien we zeer verschillende maandbedragen. Waar groep A de zelfzorgmedicijnen op 47 euro per maand inschat, is volgens groep D 3 euro voldoende.

### *Linnengoed*

Onder linnengoed wordt verstaan het beddengoed, de handdoeken, tafellakens en overig klein linnengoed. Over het algemeen geldt: hoe meer gezinsleden, hoe meer (kosten aan) linnengoed. Omdat de levensduur van het linnengoed door de groepen op minimaal vijf jaar wordt gezet, levert dit relatief lage maandbedragen op. Groep D komt op het hoogste maandbedrag, door een combinatie van iets duurere artikelen en een gemiddeld iets lagere levensduur.

### *Conclusie*

Wat betreft de keuzes voor de artikelen die binnen dit thema aan bod komen, wijken de focusgroepen nauwelijks van elkaar af. In principe worden alle onderdelen als noodzakelijk gezien en er zijn geen zaken die door de focusgroepen stelselmatig buiten beschouwing worden gelaten.

De bijbehorende maandbudgetten liggen voor een alleenstaande niet ver uit elkaar, maar de verschillen worden groter naarmate het aantal leden van het huishouden toeneemt. Bij het paar met kinderen is het verschil tussen het hoogste en laagste bedrag opgelopen tot meer dan 50 euro per maand, wat voornamelijk samenhangt met de kosten voor drogisterijartikelen (en dan met name de zelfzorgmedicijnen).

Ten opzichte van de Nibud-voorbeeldbegrotingen liggen de totaalbedragen van de focusgroepen in de meeste gevallen hoger: drie van de vier groepen komen tot een hoger maandbudget, slechts een blijft eronder.

## *4.5 Kleding volwassenen*

Bij het samenstellen van de kledingpakketten voor volwassenen zijn de focusgroepen een lijst met mogelijke kledingstukken langsgegaan voor zowel dames- als herenkleding. Per kledingstuk is gevraagd naar de noodzaak (wel of niet nodig), de prijs van het betreffende kledingstuk (in welke winkel kopen?), het aantal en de levensduur. Met behulp van deze vier gegevens kan een bijbehorend maandbedrag worden uitgerekend. De resultaten hiervan zijn weergegeven in tabel 4.7.

Tabel 4.7

Budgetten 'kleding', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	eenouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
herenkleding	Nibud	48	48	48		48	-
	groep A	37		37		37	37
	groep B	24	14			24	24
	groep C	27				27	27
	groep D	33				33	33
dameskleding	Nibud			48	48	48	-
	groep A			48		48	48
	groep B					18	18
	groep C				36	36	36
	groep D				48	48	48
totaal kleding	Nibud	48	48	96	48	96	-
	groep A	37		85		85	85
	groep B	24	14			42	42
	groep C	27			36	63	63
	groep D	33			48	81	81

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

In grote lijnen is er tussen de verschillende focusgroepen veel gelijkennis te zien in de zogenoemde basisgarderobe. Voor heren ziet de gemiddelde garderobe er als volgt uit: een winterjas, een zomerjas, vier broeken, twee korte broeken, vier overhemden, drie tot vier truien, zes tot tien T-shirts, een paar schoenen, een paar laarzen, tien onderbroeken en tien paar sokken. (Over zaken als een kostuum, een colbertje en een stropdas werd verschillend gedacht.) Een gemiddelde damesgarderobe ziet er soortgelijk uit; ook hier een winter- en een zomerjas en gemiddeld vier broeken, vier truien en drie tot vier blouses. Daarnaast worden ook nog genoemd een tot vier jurken en twee tot vier rokken. Aan ondergoed wordt genoemd tien onderbroeken en vijf bh's.

Verder geldt over het algemeen dat van kledingstukken als broeken, truien en schoenen jaarlijks één nieuw exemplaar mag worden gekocht; een jas moet wat langer meegaan, en ondergoed en shirts mogen jaarlijks in grotere hoeveelheden aangeschaft worden.

De maandbudgetten voor herenkleding liggen tussen de 24 en 37 euro. Gaat het om een oudere alleenstaande (75 jaar), dan komt de focusgroep uit op 14 euro per maand. Hierbij moet worden aangetekend dat de oudere alleenstaande is behandeld in groep B, de groep die ook voor de kleding van de alleenstaande man van 35 jaar op het laagste bedrag uitkwam.

Bij de dameskleding is de variatie nog groter: tussen de 18 en 48 euro per maand. Bij drie van de vier groepen komt de prijs voor de dameskleding hoger uit dan die voor de herenkleding. Alleen in groep B is dit andersom.

De totaalprijzen voor het paar (met of zonder kinderen) zijn gelijk aan de som van dames- en herenkleding; kinderkleding wordt apart behandeld. Zo komt groep A uit op een totaalbudget van 85 euro (37 euro aan herenkleding, 48 euro aan dameskleding), terwijl groep B nog niet de helft van dit bedrag reserveert, met een maandbudget van 24 euro voor de heren en 18 euro voor dames.

Hoe zijn deze verschillen te verklaren? In de eerste plaats valt op dat de prijzen van de gekozen kledingstukken in groep B niet lager, en soms zelfs hoger liggen dan in groep A. Wel kiest groep A voor meer soorten kledingstukken (zoals een colbert, stropdas en poloshirts) die volgens groep B niet noodzakelijk zijn. De belangrijkste verklarende factor is echter de gekozen levensduur. Een relatief duur kledingstuk als een winterjas is volgens groep A na twee jaar aan vervanging toe, terwijl groep B uitgaat van een levensduur van vijf jaar.

Ook groep D komt op een relatief hoog maandbudget uit, van totaal 81 euro. Bij de vergelijking met groep B spelen hier dezelfde aspecten als bij groep A: groep D kiest voor meer soorten kledingstukken, zoals een kostuum of een paar dameslaarzen, en de genoemde levensduur per kledingstuk is in groep D over het algemeen lager dan in groep B. De gekozen prijzen wijken weinig van elkaar af.

Groep C kan met een totaalbudget van 63 euro een middengroep worden genoemd. Ook wanneer naar de dames- en herenkleding afzonderlijk wordt gekeken, neemt groep C een middenpositie in. Bij nadere analyse is hier wel een verschil waar te nemen: qua herenkleding zit groep C dicht bij groep B dan bij de 'duurdere' groepen A en D. De verklaring hiervoor moet vooral gezocht worden in de winkels waar de kledingstukken aangeschaft dienen te worden. Al bij de discussie over levensstijlen (zie § 3.3) had groep C aangegeven tweedehands kleding voor de alleenstaande man heel acceptabel te vinden. Alleen schoenen en lijfkleding, zoals sokken en ondergoed, moesten nieuw zijn. Bij het samenstellen van de kledingpakketten koos groep C voor de herenkleding de wat goedkopere winkels uit en in enkele gevallen (colbert en stropdas) werd voor de optie tweedehands gekozen. Hierdoor zijn de prijzen van de gekozen kledingstukken lager dan in de andere groepen, waardoor ook het maandbudget lager wordt. Voor de dameskleding geldt dit niet: de kleding kan in de meer gangbare kledingzaken gekocht worden, zoals C&A en H&M. Hierdoor is het prijsniveau niet veel anders dan in de andere groepen. De levensduur van de gekozen kledingstukken speelt wel een rol: hier zit groep C ongeveer tussen groep B en de groepen A en D in. Ook de aantallen kledingstukken zijn hier van invloed. Hoewel dit per kledingstuk verschilt, worden in groep C over de gehele linie iets lagere aantallen genoemd, soms zelfs lager dan in groep B. Ten slotte kan worden opgemerkt dat groep C voor dameskleding dicht bij groepen A en D aanzit, dan tegen de meer sobere groep B.

Het Nibud begroot voor herenkleding meer dan de focusgroepen, namelijk 48 euro. Voor dameskleding komt het Nibud hoger of gelijk uit; groep B en C begroten minder, groep A en D evenveel als het Nibud. Over het algemeen hebben de focusgroepen de voorgestelde bedragen van het Nibud per kledingstuk overgenomen; soms is gekozen voor een iets hogere prijs, soms voor een wat lagere. Het Nibud gaat wel uit van een complete garderobe, dus inclusief een kostuum en een colbert voor de heren, een mantelpakje en een blazer voor de dames. Daarnaast ligt het aantal kledingstukken dat per jaar nieuw gekocht mag worden bij het Nibud over het algemeen iets hoger dan in de focusgroepen.

#### *Ministersdilemma*

Het ministersdilemma heeft geen invloed gehad op het kledingbudget: bij extra noodzakelijke bezuinigingen heeft geen enkele focusgroep wijzigingen aangebracht in de gekozen kledingpakketten.

#### *Conclusies*

Al met al kan geconcludeerd worden dat er tussen de verschillende focusgroepen de nodige overeenstemming bestaat over de basisgarderobe waarover zowel mannen als vrouwen zouden moeten beschikken. Toch zijn er op het gebied van dames- en herenkleding ook zeer diverse keuzes gemaakt, wat heeft geresulteerd in maandbudgetten die variëren van 42 tot 85 euro voor man en vrouw samen. De oorspronkelijke vraagstelling: ‘Wat heeft iemand nodig om net niet arm te zijn?’, is op verschillende manieren beantwoord. Waar de ene focusgroep probeert de budgetten laag te houden door de kleding in de goedkopere zaken te kopen, zoekt de andere groep het in de levensduur of aantallen van de aan te schaffen kledingstukken. Verder valt op dat dameskleding toch iets anders beoordeeld wordt dan herenkleding. Bij drie van de vier groepen is het budget voor dameskleding hoger dan dat voor de heren. Dames hoeven niet zo snel uit te wijken naar tweedehands kleding of (erg) goedkope winkels, zoals Zeeman. Daarnaast lijkt het erop dat vrouwen hun kleding eerder mogen vervangen dan mannen. Dit laatste laat zich echter moeilijk met elkaar te vergelijken, aangezien de pakketten van dames- en herenkleding anders zijn samengesteld. Kijken we puur naar de kledingstukken die in beide pakketten voorkomen (jassen, broeken, truien), dan is de conclusie dat vrouwen vaker nieuwe kleding mogen aanschaffen dan mannen zeker gerechtvaardigd.

#### 4.6 Kinderkleding

Naast dames- en herenkleding moeten twee van de vijf casushuishoudens ook kinderkleding aanschaffen. Het gaat om het eenoudergezin, met een zoon van 13 en een dochter van 8 jaar, en het paar met drie kinderen, waartoe ook nog een meisje van 3 jaar behoort. Naast de vraag naar de prijs, levensduur en aantallen van kledingstukken, kan hier ook gekeken worden naar de mogelijkheid om kleding door te schuiven van het ene naar het andere kind. Dit laatste zal met name spelen bij

het paar met kinderen, waar het meisje van 3 kleding kan overnemen van het oudere meisje. Het doorschuiven van kleding van de jongen van 13 naar het meisje van 8 zal in de praktijk weinig voorkomen. In tabel 4.8 is weergegeven welke budgetten voor de afzonderlijke kinderen zijn vastgesteld.

Tabel 4.8

Budgetten 'kinderkleding', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		eenoudergezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministersdilemma
jongen, 13 jaar	Nibud	36	36	-
	groep A		39	39
	groep B		21	21
	groep C	34	34	34
	groep D	55	55	55
meisje, 8 jaar	Nibud	40	40	-
	groep A		58	58
	groep B		19	19
	groep C	39	39	39
	groep D	72	72	64
meisje, 3 jaar	Nibud		40	-
	groep A		39	39
	groep B		15	15
	groep C		13	13
	groep D		31	31
totaal kinderkleding	Nibud	76	116	-
	groep A		136	136
	groep B		55	55
	groep C	73	86	86
	groep D	127	158	150

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

De basisgarderobe van een jongen van 13 jaar bestaat uit gemiddeld vier broeken, twee korte broeken, een blouse, vier truien, een zomerjas, een winterjas, zes T-shirts, twee pyjama's, twee paar schoenen en een paar sportschoenen. De meisjes hebben een soortgelijke garderobe, met iets meer blouses (twee tot vier), twee jurken en vier rokken. Ook kiezen de groepen allemaal voor een paar laarzen. De genoemde aantallen zijn gemiddelden; sommige groepen zitten er iets boven, andere iets eronder.

Het eenoudergezin is alleen besproken in groepen C en D. Zoals vermeld, gaat het hier om kleding voor een jongen van 13 jaar en een meisje van 8 jaar. Groep C komt hiervoor op een totaalbudget van 73 euro per maand, groep D zit (veel) hoger met 127 euro per maand. Het verschil is bij de jongenskleding voor het grootste gedeelte terug te voeren op de aantallen en in mindere mate op de gekozen levensduur. Het gekozen prijsniveau speelt hier slechts een kleine rol; veelal zijn de prijzen van het Nibud aangehouden.

Ook bij de meisjeskleding is het verschil in de aantallen kledingstukken de belangrijkste verklarende factor. Deze verschillen zijn zelfs nog groter dan bij de jongenskleding, waardoor ook de verschillen in de budgetten bij de meisjeskleding groter zijn dan bij de jongenskleding: voor de jongen is groep C ruim 38% goedkoper uit dan groep D, voor het meisje zelfs 45%. De budgetten die door het Nibud gehanteerd worden, liggen op ongeveer hetzelfde niveau als de maandbedragen van groep C.

Wanneer de totaalbudgetten van het paar met drie kinderen in beschouwing worden genomen, wordt het verschil tussen groep C en D nog groter. Ook voor het derde kind, het meisje van 3, komt groep C weer fors lager uit. Hoewel ook hier de gekozen aantallen een rol van betekenis spelen, is het verschil in budget tussen groep C en D voornamelijk gelegen in het feit dat in groep C het jongste meisje veel kledingstukken van haar oudere zus moet overnemen (zoals jurken, rokken, broeken, truien en jassen), terwijl in groep D deze optie niet eenmaal genoemd wordt. Hier staat tegenover dat in groep D de kleding voor het jongste meisje erg laag geprijsd is. Door te winkelen in de goedkopere zaken, kunnen volgens deze groep de kledingstukken tegen relatief lage prijzen worden aangeschaft. Uiteindelijk komt groep C uit op een totaalbedrag van 86 euro en groep D op 158 euro.

In de Nibud-begrotingen wordt er niet van uitgegaan dat kleding wordt doorgeschoven. De budgetten voor alle drie de kinderen zijn ongeveer even hoog. Daardoor komt het Nibud op een relatief hoog totaalbudget van 116 euro, net iets onder groep A.

Evenals bij de dames- en herenkleding komt groep B tot het laagste totaalbudget, namelijk 55 euro. Ook in deze groep wordt veel kleding van het meisje van 8 jaar doorgeschoven naar het jongste meisje, zij het in mindere mate dan bij groep C.

Het grootste verschil doet zich voor bij het meisje van 8 jaar; hiervoor begroot groep B minder dan de helft van het budget van groep C. Wat hier voornamelijk een rol speelt, is het prijsniveau. Groep B gaat uit van lagere standaardprijzen dan groep C. Dit komt niet zozeer door de gekozen winkels, hoewel groep B iets vaker voor Zeeman kiest, als wel door de eigen inschatting van prijzen bij bijvoorbeeld H&M. Daarnaast gaat groep B vaker uit van een levensduur van twee jaar, terwijl de andere groepen er in de meeste gevallen voor hebben gekozen het kledingstuk elk jaar te vervangen.

Ten slotte ligt ook het aantal benodigde kledingstukken in groep B iets lager dan in de andere groepen, hoewel dit ten opzichte van groep C niet heel veel scheelt.

Groep A komt, met een totaalbudget van 136 euro per maand, dicht in de buurt van de 'dure' groep D. Voor het meisje van 3 jaar komt groep A op het hoogste bedrag uit. Dit komt in de eerste plaats doordat slechts weinig kledingstukken worden doorgeschoven van het meisje van 8 jaar. Groep D schuift helemaal geen stukken door, maar gaat wel uit van relatief lage prijzen. In groep A worden de prijzen van het Nibud aangehouden. De combinatie van hoge prijzen en weinig doorschuiven geeft groep A het hoogste budget voor het meisje van 3 jaar.

### Ministersdilemma

Na het ministersdilemma hebben de groepen de budgetten voor kinderkleding nauwelijks aangepast. De enige wijziging vond plaats in groep D, die de prijzen van enkele kledingstukken van het meisje van 8 iets naar beneden heeft bijgesteld.

### Conclusie

Wanneer het gaat om kinderkleding, is er tussen de focusgroepen een redelijke mate van overeenstemming over de basisgarderobe van de diverse kinderen. Groep D wijkt het meeste af, door voor meer kledingstukken te kiezen dan de andere groepen. Enkele opvallende verschillen zijn het aantal broeken (vijf), truien (zes), T-shirts (tien) en schoenen (vier paar per jaar). Ook vindt groep D twee winterjassen per jaar noodzakelijk, waar de overige groepen één jas voldoende vinden. Dit geldt voor zowel de jongen als de meisjes.

Wat betreft de beprijzing hebben alle focusgroepen de door het Nibud voorgestelde prijzen grotendeels overgenomen. De grootste afwijkingen zien we ook hier bij de groep met de lage inkomens (groep D), die met name de meisjeskleding veel lager beprijst dan het Nibud. De grotere aantallen per kledingstuk maken echter dat groep D toch op het hoogste bedrag uitkomt. Aangezien het Nibud begrotingen opstelt per kind en daarbij geen rekening houdt met de gezinssamenstelling (en dus ook niet met de mogelijkheid om kleding door te schuiven), liggen de budgetten van het Nibud hoger dan in de groepen B en C, waar is besloten dat het 3-jarige meisje bepaalde kledingstukken moet overnemen van het oudere meisje.

## 4.7 Specifieke kosten voor kinderen

In twee van de vijf casussen maken de huishoudens extra kosten vanwege de aanwezigheid van kinderen. Deze kosten manifesteren zich op allerlei terreinen. In tabel 4.9 wordt een overzicht gegeven van de verschillende extra kostenposten voor gezinnen met kinderen. Hierbij moet worden aangetekend dat enkele van deze posten (te weten 'sporten, hobby en abonnementen', 'speelgoed en vervoer', 'televisie, telefoon en internet' en 'verjaardagen') voor het Nibud op nul zijn gezet, aangezien zij niet in het Nibud-basispakket zijn opgenomen. Een vergelijking tussen de focusgroepen en het Nibud op dit thema is dan ook niet mogelijk.

Tabel 4.9

Budgetten 'specifieke kosten voor kinderen', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		eenoudergezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministersdilemma
sporten, hobby en abonne- menten	Nibud <sup>a</sup>	0	0	-
	groep A		39	39
	groep B		19	19
	groep C	16	16	16
	groep D	45	45	45
kapper	Nibud	10	14	-
	groep A		17	17
	groep B		3	2
	groep C	11	17	17
	groep D	7	9	9
school	Nibud	55	55	-
	groep A		108	108
	groep B		91	91
	groep C	87	87	87
	groep D	99	99	99
speelgoed en vervoer	Nibud <sup>a</sup>	0	0	-
	groep A		11	11
	groep B		50	5
	groep C	9	12	12
	groep D	12	10	10
inventaris	Nibud	10	13	-
	groep A		6	6
	groep B		1	1
	groep C	3	5	5
	groep D	2	7	7
televisie, telefoon, internet	Nibud <sup>a</sup>	0	0	-
	groep A		0	0
	groep B		0	0
	groep C	0	0	0
	groep D	10	10	10
verjaardagen	Nibud <sup>a</sup>	0	0	-
	groep A		9	9
	groep B		13	13
	groep C	8	10	10
	groep D	25	32	32
totaal specifieke kosten voor kinderen	Nibud	75	82	-
	groep A		190	190
	groep B		177	131
	groep C	134	147	147
	groep D	200	212	212

a Deze post komt niet voor in het Nibud-basispakket en is daarom op nul gezet.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

### Sporten, hobby en abonnementen

De ontspanning voor kinderen is samengevat in de rij 'sporten, hobby en abonnementen'. Het gaat hier met name om de vraag of ieder kind lid kan zijn van een vereniging en een abonnement op een bepaald (week)blad kan hebben.

Bij het eenoudergezin doen zich tussen groep C en D grote verschillen voor. Een belangrijke oorzaak hiervan ligt in het feit dat groep C ervan uitgegaan is dat beide kinderen (van 8 en van 13 jaar) al kunnen zwemmen. In groep D wordt rekening gehouden met zwemlessen voor een van de kinderen, wat neerkomt op een bedrag van 19 euro per maand. Daarnaast staat groep C op het standpunt dat de kinderen mogen kiezen tussen het lidmaatschap van een sportclub of van een hobbyclub. In groep D kunnen de kinderen van beide mogelijkheden gebruik maken. Beide groepen reserveren geen geld voor abonnementen op tijdschriften en dergelijke. Uiteindelijk komt het eenoudergezin van groep D voor dit onderdeel uit op een maanbudget dat bijna drie keer zo hoog ligt als in groep C.

De maanbudgetten voor het gezin met drie kinderen zijn zowel voor groep C als voor groep D gelijk aan de hierboven besproken budgetten voor het eenoudergezin. De aanwezigheid van het extra kind, een meisje van 3 jaar, heeft niet geleid tot een hoger maanbudget: het jongste kind neemt nog niet aan het verenigingsleven deel.

Ook tussen de groepen A en B doen zich relatief grote verschillen voor: daar waar groep B kiest voor alleen zwemles, moet volgens groep A daarnaast ook het lidmaatschap van een andere sport- of hobbyclub mogelijk zijn.

Het ministersdilemma heeft geen invloed gehad op de maanbedragen voor ontspannende activiteiten voor de kinderen. Dit zijn blijkbaar geen kosten waarop bezuinigd kan worden.

### Kapper

Alle groepen vinden dat kinderen regelmatig naar de kapper moeten. Ook is er overeenstemming over de kosten die hieraan verbonden zijn: alle groepen hebben aansluiting gezocht bij het voorgestelde prijsniveau van het Nibud (11 euro per keer).

Dat de kosten voor de kapper variëren, heeft voornamelijk te maken met het totale aantal knipbeurten per jaar voor alle kinderen samen. Voor twee kinderen ligt dit lager dan voor drie kinderen, wat het verschil tussen het eenoudergezin en paar met kinderen verklaart. Daarnaast verschillen de focusgroepen ook van mening over het aantal kappersbezoeken per kind. Dit loopt uiteen van twee keer per jaar in groep B tot zes keer per jaar in groepen A en C. Bovendien is het volgens groep B mogelijk om de jongen zelf te knippen.

Bij de bespreking van het ministersdilemma heeft groep B de kosten per kappersbezoek voor de meisjes nog iets naar beneden bijgesteld.

### Schoolkosten

Onder schoolkosten vallen de directe kosten als schoolgeld en boekengeld; maar ook schoolreisjes en eventuele werkweken naar het buitenland worden hier besproken. Al met al is dit een relatief zware kostenpost.<sup>2</sup> Doordat het jongste kind van het paar

met kinderen nog niet naar school gaat, komt deze casus op even hoge schoolkosten uit als het eenoudergezin.

Ook tussen de groepen onderling zijn de verschillen niet groot. Het voornaamste verschil zit in de inschatting van de kosten voor schoolboeken. Groep A gaat uit van 450 euro per jaar, volgens groep C is 175 euro voldoende; de andere groepen nemen de prijs van het Nibud over, te weten 350 euro per jaar.<sup>3</sup>

Verder vinden alle groepen dat een schoolreisje per jaar mogelijk moet zijn. Een dergelijk uitstapje wordt begroot op 25 euro (groep A denkt 35 euro). Ook een werkweek naar het buitenland voor het oudste kind wordt in de begroting meegenomen. Dit komt volgens drie groepen uit op 250 euro per jaar; alleen groep B denkt dat 150 euro moet volstaan.

### *Speelgoed en vervoer*

Onder 'vervoer specifiek voor kinderen' wordt concreet verstaan de kosten van een kinderfiets. Daarnaast is onder dit kopje een bedrag voor speelgoed meegenomen. Tussen de verschillende focusgroepen doen zich hier geen grote verschillen voor.

De oudste twee kinderen zouden volgens alle groepen een eigen fiets moeten hebben; groepen A en C kiezen ook voor een fiets voor het jongste kind. De fietsen zouden tweedehands aangeschaft kunnen worden en de levensduur wordt ingeschat op drie jaar. Alleen groep B maakt een andere keus: jaarlijks zouden twee nieuwe fietsen van 300 euro per stuk aangeschaft moeten worden. Bij de behandeling van het ministersdilemma wordt deze keuze teruggedraaid: de twee fietsen zouden ook tweedehands gekocht kunnen worden voor 150 euro per stuk. Ze zouden bovendien vijf jaar mee kunnen gaan. Het budget voor de fietsen neemt hierdoor af van 50 euro naar 5 euro per maand.

Wat betreft het speelgoed lopen de meningen iets verder uiteen. Zowel de prijs van een stuk speelgoed als het aantal wordt heel verschillend beoordeeld. Groep A denkt aan 25 euro per stuk en komt met drie stuks speelgoed per jaar op een maandbudget van 6,25 euro. Groep C kiest voor veel goedkoper speelgoed (5 euro per stuk), maar gaat voor drie kinderen uit van in totaal 35 stuks. Met een levensduur van drie jaar leidt dit tot een maandbudget van bijna 5 euro. Groep D vindt vier stuks van 5 euro voldoende en groep B denkt zelfs dat één stuk speelgoed van 3 euro genoeg moet zijn. Alle groepen geven overigens aan dat speelgoed heel goed tweedehands kan worden aangeschaft.

In geen enkele groep is het ministerdilemma aanleiding geweest om op het kinderspeelgoed te bezuinigen.

### *Inventaris*

Kinderen hebben een eigen bed, kast en eventueel bureau met stoel nodig.<sup>4</sup> Omdat de levensduur van dit meubilair relatief lang kan zijn, en ook doorschuiven naar jongere kinderen mogelijk is, levert dit geen extreem hoge maandlasten op. Bovendien kunnen de meubels goedkoop of zelfs tweedehands worden aangeschaft. Groep B gaat hierin het verst: alle artikelen moeten tweedehands worden aangeschaft, met

nadrukkelijke uitzondering van de matras, en er is een levensduur van 15 jaar opgegeven. Op basis hiervan komt deze groep uit op een maandbudget van ruim 1 euro. Groep D komt op de hoogste lasten, voornamelijk omdat gekozen wordt voor de minder goedkope winkels (zoals Ikea). Ook wordt de levensduur van de meubels iets lager ingeschat.

#### *Televisie, telefoon, internet*

Hebben kinderen een eigen computer, televisie of mobiele telefoon nodig? De meeste groepen vinden van niet. Alleen groep D vindt dat het oudste kind een eigen mobiel-tje zou moeten hebben en rekent hiervoor een budget van 10 euro per maand.

#### *Verjaardagen*

Het onderdeel verjaardagen omvat zowel het kopen van cadeautjes voor andere kinderen, als het geven van een eigen verjaardagsfeestje. In principe zijn alle groepen het hier met elkaar over eens: beide zaken moeten altijd mogelijk zijn. Wel leven er verschillende ideeën over wat een verjaardagsfeestje precies moet kosten. Groepen A en B denken aan respectievelijk 50 euro en 40 euro per feest, groep C noemt een bedrag van 20 euro en volgens groep D is 75 euro nodig.

Ook het aantal te geven cadeautjes varieert. Groep C denkt aan een totaal van twaalf cadeautjes per jaar, terwijl groep D tien cadeautjes per kind rekent. Beide groepen gaan uit van 5 euro per cadeau. Groep B komt op dertig cadeaus per jaar, maar rekent met 2 euro per stuk.

Het ministersdilemma heeft geen invloed gehad op het totaalbudget voor verjaardagen. Alle groepen zijn het erover eens dat dergelijke sociale aangelegenheden belangrijk zijn en dat hier niet op bezuinigd moet worden.

#### *Conclusie*

Kinderen kosten (veel) geld, daarover zijn de focusgroepen het met elkaar eens. Er zijn schoolkosten, kinderen hebben hun eigen meubels nodig en zij moeten regelmatig naar de kapper. Maar ook de meer sociale aangelegenheden, zoals sporten en verjaardagen, brengen kosten met zich mee.

Behalve voor televisie, telefoon en internet wordt door alle groepen voor alle posten binnen dit thema een bedrag gereserveerd. Dit resulteert in maandbedragen die variëren van 147 euro in groep C tot 212 euro in groep D, de zogenoemde bijstandsgroep. Dit verschil is met name terug te voeren op de post 'ontspanning' (sporten, hobby en abonnementen). Ook voor verjaardagen rekent groep D (veel) meer dan de overige groepen.

De totaalbedragen van het Nibud zijn veel lager dan de bedragen van de focusgroepen. Dit komt doordat een aantal posten in de Nibud-begrotingen op nul zijn gezet, aangezien deze niet in het basispakket vallen. Een vergelijking is daardoor niet mogelijk.

## 4.8 Inventaris

Bij inventaris gaat het om de vraag wat iemand die net niet arm is allemaal in huis moet hebben. Dit varieert van groot (meubels, apparatuur) tot klein (borden, bestek, enz.). De kosten in deze categorie zijn over het algemeen niet hoog. Door de vaak lange levensduur blijken de maandlasten gering. In de praktijk kan iemand echter met hoge kosten te maken krijgen, wanneer een of meer apparaten of meubelstukken aan vervanging toe zijn. In onderstaande analyse zijn de maandelijkse reserveringen berekend, zodat bij vervanging voldoende middelen aanwezig zijn (zie tabel 4.10).

Tabel 4.10

Budgetten 'inventaris', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	een- ouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
keuken- inventaris	Nibud	5	5	7	7	8	-
	groep A	3		3		5	5
	groep B	2	3			4	4
	groep D	4			4	4	4
	groep D	3			4	4	4
huis- houdelijke apparatuur	Nibud	7	7	7	7	7	-
	groep A	11		10		14	14
	groep B	11	11			14	14
	groep C	8			13	13	13
	groep D	12			19	19	19
meubilair (incl. stoffering)	Nibud	36	36	47	43	50	-
	groep A	20		23		35	35
	groep B	11	12			27	27
	groep C	14			17	25	25
	groep D	30			43	45	45
totaal inventaris	Nibud	48	48	61	57	65	-
	groep A	34		36		54	54
	groep B	24	26			45	45
	groep C	26			34	42	42
	groep D	45			66	68	68

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Het vergelijken van (klein) keukengerei levert nauwelijks verschillen op tussen de focusgroepen. Het gaat hier om bestek, servies, pannen, enzovoort. Dit soort zaken zijn relatief laag geprijsd, en ook over de hoeveelheden zijn de meeste groepen het met elkaar eens. De kleine verschillen die zich voordoen, zijn voornamelijk toe te schrijven aan de levensduur. Zo kan bestek volgens groep B wel dertig jaar mee, terwijl groep C het bestek al na vijf jaar wil vervangen. Maar zelfs dit levert slechts kleine totaalverschillen op.

Iets grotere verschillen doen zich voor bij de huishoudelijke apparatuur. Dit varieert van een waterkoker tot een wasmachine. Wat in eerste instantie opvalt, is dat de groepen alle vinden dat het gezin meer apparatuur nodig heeft dan de alleenstaanden. Een mixer, een combimagnetron of een wasdroger worden wel bij de eenoudergezinnen en de paren met kinderen genoemd, maar de alleenstaanden en de paren zonder kinderen krijgen deze apparatuur niet in hun pakket. Alleen groep D kent de jongere alleenstaanden nog een combimagnetron toe. Groep B vindt voor zowel jongere als oudere alleenstaanden een gewone magnetron voldoende, terwijl groep A voor huishoudens zonder kinderen zelfs dat niet noodzakelijk acht. Verder worden de afwasmachine en aparte diepvrieskist niet als noodzakelijk beschouwd en blijken ook de keukenmachine, de broodbakmachine en de biertap voor alle groepen een overbodige luxe. Koken moet op een gasfornuis; de elektrische of keramische kookplaat wordt niet genoemd, hoewel ook wordt opgemerkt dat er in huurwoningen niet altijd een keuze is.

De meeste huishoudelijke apparatuur kan tien jaar mee, sommige apparaten iets korter (zoals een waterkoker) en het gasfornuis kan volgens sommige groepen wel vijftien of zelfs twintig jaar mee. De gekozen levensduur geldt zowel voor alleenstaanden als gezinnen. Alleen de wasmachine is in gezinnen eerder aan vervanging toe: volgens de groepen A en D na vijf jaar en volgens groep C na acht jaar.

Wanneer het gaat om het inrichten van de woning, zijn de verschillen het grootst, zowel tussen de casussen als tussen de groepen. Dat een alleenstaande minder meubels nodig heeft dan een gezin, is vanzelfsprekend. Het gaat hier niet zozeer om extra meubels voor de kinderen, zoals bedden en kasten; deze zijn opgenomen in 'specifieke kosten voor kinderen'. De hogere kosten voor een gezin hangen vooral samen met extra zitplaatsen, zowel aan de eettafel als in het zitgedeelte. Ook kiezen de focusgroepen voor gezinnen vaker voor een wandmeubel of bijzettafel. Ten slotte liggen de kosten voor de stoffering in de gezinnen net iets hoger dan bij de alleenstaanden.

Het verschil tussen de groepen onderling springt hier meer in het oog. Een alleenstaande komt volgens groep B op een maandbudget van 11 euro, terwijl groep D bijna het driedubbele (30 euro) begroot. Dit is voor een groot deel te verklaren door de gekozen levensduur. Waar groep B doorgaans kiest voor vijftien, twintig of zelfs 25 jaar, noemt groep D vaker een levensduur van tien jaar. Ook kiest groep D voor iets meer meubels tegen iets hogere prijzen. Alles bij elkaar genomen levert dit dus een aanzienlijk verschil in het maandbudget op. Groepen A en C nemen middenposities in: hierbij maakt groep A de keuze voor relatief weinig meubels en zoekt groep C het voornamelijk in een wat langere levensduur en lagere prijzen.

Ten opzichte van de jongere alleenstaande wijken de kosten voor een paar en een oudere alleenstaande nauwelijks af. Ook het eenoudergezin zoals beoordeeld in groep C, komt niet op veel hogere maandlasten dan de alleenstaande. Volgens groep D, die voor de alleenstaande al op een relatief hoog maandbedrag uitkomt, krijgt

het eenoudergezin wel met hogere kosten te maken: de prijzen van sommige van de benodigde meubelstukken zijn voor het eenoudergezin wat hoger en de levensduur is soms wat korter.

Het verschil tussen het eenoudergezin en het paar met kinderen is volgens groep D juist weer erg klein: twee extra (eetkamer)stoelen, een bijzettafel en wat extra lampjes maken het maandbudget voor het paar met kinderen 2 euro hoger dan dat voor het eenoudergezin. Groep C komt op een groter verschil tussen de beide typen huishoudens. Een extra bank, een fauteuil, een boekenkast en een duurder wandmeubel maken hier het belangrijkste verschil.

#### *Ministersdilemma*

Geen van de focusgroepen heeft na het ministersdilemma het budget voor de inrichting aangepast, om zo op het maandbudget te bezuinigen. Alle genoemde items zijn essentieel om als net niet arm huishouden goed te kunnen leven.

#### *Conclusie*

Op het thema 'inventaris' zijn de groepen het in hoofdlijnen met elkaar eens over wat wel en wat niet noodzakelijk is om in huis te hebben. De verschillen in maandlasten worden voornamelijk verklaard door de gekozen levensduur van de verschillende artikelen. Dit geldt over de gehele linie, van klein keukengerei tot het meubilair.

In absolute zin, omgerekend naar maandlasten, valt dit het meest op bij de gekozen meubelstukken. Hier hebben de groepen over het algemeen aansluiting gezocht bij de door het Nibud voorgestelde prijzen. Als de groepen hier al van afwijken, stellen zij de prijzen naar beneden bij. Dit gebeurt voornamelijk in groepen B en C. Bovendien kiezen juist deze groepen voor een langere levensduur; waar het Nibud steeds uitgaat van tien jaar, wordt door groepen B en C vaker gekozen voor vijftien of twintig jaar. Groep A wijkt af van het Nibud door voor minder meubelstukken te kiezen. Groep D komt het dichtst in de buurt van de Nibud-budgetten, maar ook deze groep stelt de prijzen nog iets naar beneden bij.

In zijn totaliteit komt groep D op het hoogste maandbudget. Deze groep kiest voor de kortste levensduur, voor de meeste artikelen en voor iets hogere prijzen dan de andere groepen.

#### 4.9 Kabel, tv en computer

In dit onderdeel wordt ingegaan op het gebruik van audiovisuele middelen in het huishouden, zoals televisie, telefoon, computer en het gebruik van internet. De items die hier besproken worden, zijn grotendeels onafhankelijk van de grootte van het huishouden, omdat het gaat om de aanschaf van bijvoorbeeld één tv, of één internetaansluiting. Alleen de post 'telefoon' varieert naar de grootte van het huishouden, omdat er veelal een bedrag per persoon wordt opgegeven. Tabel 4.11 geeft een overzicht.

Tabel 4.11

Budgetten 'kabel, tv en computer', naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	een- ouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
tv, audio, dvd	Nibud	19	19	19	19	19	-
	groep A	17		17		18	18
	groep B	18	18			19	19
	groep C	17			18	18	18
	groep D	18			18	18	18
telefoon	Nibud	10	10	10	10	10	-
	groep A	20		40		40	40
	groep B	20	10			30	20
	groep C	20			30	30	30
	groep D	40			40	40	20
computer, internet	Nibud	33	33	33	33	33	-
	groep A	31		31		31	31
	groep B	25	0			26	22
	groep C	0			29	28	28
	groep D	32			32	32	32
totaal kabel, tv en computer	Nibud	62	62	62	62	62	-
	groep A	68		88		89	89
	groep B	63	28			75	61
	groep C	37			77	76	76
	groep D	90			90	90	70

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Alle groepen vinden dat een net niet arm huishouden toekan met een goedkope beeldbuis-tv, geen flatscreen. Ook vinden de meeste groepen dat de huishoudens een gewone audioset moeten hebben. Alleen groep A meent dat de huishoudens toekunnen met een goedkopere draagbare audioset. Het Nibud heeft voor alle huishoudens een gewone én een draagbare set, evenals groep B voor het paar met kinderen. Alle groepen vinden dat huishoudens met kinderen en het paar zonder kinderen een dvd-speler moeten hebben. Een dvd-recorder of spelcomputer vindt geen enkele groep noodzakelijk.

Alle groepen achten een gewoon kabelabonnement noodzakelijk, geen digitaal abonnement of extra betaalkanalen. Volgens groep A moet het gezin af en toe een dvd kunnen kopen. Verder zijn alle groepen van mening dat een net niet arm huishouden telefoon moet hebben. Het Nibud heeft hiervoor voor alle huishoudens een bedrag van 10 euro per maand in het basispakket opgenomen. De focusgroepen vinden dat een vaste telefoon in het huishouden hoort, behalve de groepen B en C, die voor een alleenstaande alleen een mobiele telefoon voldoende vinden. Vaak wordt de vaste telefoon gecombineerd met een of meer mobiele telefoons, bijvoorbeeld voor de kinderen. Daaraan is dan ook weer een bepaald beltegoed verbonden, meestal 10 euro per persoon per maand.

Ook een computer en een internetaansluiting worden noodzakelijk geacht voor net niet arme huishoudens. Groep B vindt echter voor de oudere alleenstaande een computer niet nodig. In groep C zijn de meningen sterk verdeeld wat betreft de computer voor de jongere alleenstaande: de helft is voor, de helft tegen. Uiteindelijk is in die groep geen computer voor de jongere alleenstaande opgenomen. Als prijs voor een ADSL-internetaansluiting is door alle groepen voor ieder huishouden ongeveer 20 euro per maand opgenomen. Een printer is in de meeste gevallen ook noodzakelijk. Dit geldt echter niet altijd voor alleenstaanden: alleen volgens het Nibud en groep D zou een (jongere) alleenstaande een printer moeten hebben. Voor de eenoudergezinnen en paren met kinderen is een printer noodzakelijk volgens de groepen B, C en D; groep A vindt echter voor geen van de casussen een printer noodzakelijk.

#### *Ministersdilemma*

Voor de post 'televisie, audio en dvd' hebben de groepen na het ministersdilemma niets veranderd. De groepen B en D hebben wel de telefoonkosten verlaagd, van respectievelijk 30 en 40 euro naar 20 euro per maand. Groep B doet dat door de mobiele telefoon (à 10 euro per maand) te schrappen, terwijl groep D juist de vaste telefoon schrapt en dan alleen houdt dan alleen de mobiele telefoon overhoudt voor 20 euro per maand.

Groep B bezuinigt tevens op de computer: in plaats van een nieuwe computer van 500 euro dient het gezin een tweedehands te kopen van 150 euro, die even lang mee moet. Dit brengt een besparing van ongeveer 4 euro per maand met zich mee.

#### *Conclusie*

Over het gebruik van televisie, kabel, telefoon, computer en internet zijn de groepen het grotendeels eens: voor alle net niet arme huishoudens zijn deze artikelen noodzakelijk. De kosten lopen weinig uiteen per type huishouden, doordat de huishoudens aan één exemplaar of abonnement genoeg hebben. Niet alle groepen vinden een printer voor alle huishoudens noodzakelijk.

Het ministersdilemma geeft verschuivingen te zien in de telefoonkosten, hoofdzakelijk door de vaste telefoon te vervangen door een mobiele telefoon en/of door het beltegoed te verlagen.

Eén groep vindt na het ministersdilemma dat het huishouden geen nieuwe computer hoeft aan te schaffen, maar een tweedehands, die even lang moet meegaan. Voor de televisie (waaronder de kabel), audio en dvd verandert er niets na het ministersdilemma.

#### 4.10 Vakantie en uitgaan

De post 'vakantie en uitgaan' is in dit onderzoek bij uitstek de post waarbij keuzes gemaakt (moeten) worden. Zoals in paragraaf 3.3 is beschreven, oordelen alle groepen dat vakantie en uitgaan geen eerste levensbehoeften zijn, hoewel er op dit vlak wel het een en ander mogelijk moet zijn. Deze specifieke posten zitten niet in

het Nibud-basispakket (zie ook kader 4.1) en er zijn voor dit onderdeel dan ook geen Nibud-cijfers beschikbaar.

De volgende onderdelen komen in deze paragraaf aan de orde: vakantie, uitgaan, op bezoek gaan bij familie of vrienden, bezoek ontvangen, en vervoer. Het eerste wat opvalt is dat alle groepen voor alle onderdelen budget reserveren. Ook voor huishoudens die net niet arm zijn, zijn zaken als vakantie, uitgaan en bezoek blijkbaar van wezenlijk belang. Echter, in de budgetten die de verschillende focusgroepen voor dit soort activiteiten reserveren, doen zich relatief grote verschillen voor. Voor een jongere alleenstaande varieert het totaal van 43 euro voor groep C tot 125 euro voor groep D. Voor het eenoudergezin loopt het totaalbedrag uiteen van 91 tot 137 euro en voor het paar met kinderen van 143 tot 211 euro. Groep C zit voor al deze posten aan de lage kant, de groepen B en D zitten hoger (zie tabel 4.12).

Tabel 4.12

Budgetten 'vakantie en uitgaan',<sup>a</sup> naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	een- ouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
vakantie	groep A	4		31		47	47
	groep B	17	17			63	48
	groep C	8			15	42	25
	groep D	25			50	58	38
uitgaan	groep A	18		17		9	9
	groep B	24	22			4	0
	groep C	5			15	37	11
	groep D	26			11	16	0
op bezoek gaan	groep A	10		12		12	12
	groep B	5	8			5	5
	groep C	4			4	4	4
	groep D	13			19	19	13
bezoek ontvangen	groep A	19		22		22	22
	groep B	25	21			50	50
	groep C	15			22	22	22
	groep D	51			54	68	18
vervoer	groep A	26		53		53	53
	groep B	46	5			50	5
	groep C	11			35	54	25
	groep D	10			3	50	50
totaal vakantie en uitgaan	groep A	77		135		143	143
	groep B	117	73			172	108
	groep C	43			91	159	87
	groep D	125			137	211	119

a Er worden hier geen Nibud-budgetten genoemd, omdat dit onderdeel niet onder het Nibud-basispakket valt.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

De verschillen tussen de casussen zijn consistent wat betreft de totaalbedragen. De beide alleenstaanden krijgen overal het laagste bedrag toegekend, het paar met kinderen het hoogste. Het paar zonder kinderen en het eenoudergezin zitten ertussenin. Groep B geeft voor de oudere alleenstaande een lager totaalbedrag dan voor de alleenstaande van 35 jaar. Hieronder worden de verschillende onderdelen besproken.

#### *Vakantie*

Bijna alle groepen vinden dat een net niet arm huishouden jaarlijks maximaal een week weg mag. Dit varieert van een camping in Nederland tot een zeer goedkope all-inclusive reis naar de zon buiten het hoogseizoen (voor de jongere alleenstaande in groep D). Groep A vindt voor een jongere alleenstaande twee keer per jaar een dag met de koelbox naar het strand voldoende; groep C vindt dat de jongere alleenstaande eens per twee jaar een week in Nederland moet kunnen kamperen. De oudere alleenstaande hoeft niet in een tent, maar mag een huisje huren. Het paar zonder kinderen mag van groep A naast een week kamperen ook nog twee keer per jaar een uitstapje maken van 75 euro.

Groep C vindt dat in elk geval de kinderen van het eenoudergezin jaarlijks een weekje naar bijvoorbeeld een zomerkamp moeten kunnen gaan, plus nog een keer per jaar iets goedkops, zoals naar het strand. Voor een weekje kamperen (met zijn drieën) is een bedrag van 120 euro per jaar opgenomen. Van groep D moet het eenoudergezin een week kunnen kamperen plus eens per jaar een uitje voor totaal 150 euro. Het paar met kinderen mag van alle groepen een week kamperen in Nederland, plus daarnaast nog een dagje uit, eventueel gebruik makend van aanbiedingen en dergelijke. Zoals gezegd, mag de jongere alleenstaande van groep D een zeer goedkope all-inclusive reis naar de zon boeken, buiten het seizoen.

Resumerend, de vakantie moet dus een goedkope kampeervakantie worden, afgezien van de oudere alleenstaande, die een huisje mag huren. Voor de jongere alleenstaande lopen de meningen ver uiteen. Van groep A mag hij tweemaal per jaar een dagje met de koelbox naar het strand, van groep D mag hij buiten het hoogseizoen een weekje all-in naar de zon. Daarbovenop mogen van veel groepen een of twee keer per jaar goedkope uitstapjes worden gemaakt. Een weekend een huisje huren of kamperen in het buitenland is er echter niet bij.

#### *Uitgaan*

Alle groepen vinden dat een net niet arm huishouden moet kunnen uitgaan, bijvoorbeeld naar de bioscoop of het café. Er zijn een paar activiteiten die door de groepen genoemd worden: uit eten gaan, bioscoopbezoek en uitjes of naar het café gaan. Deze worden hieronder besproken.

#### *Uit eten in een restaurant*

Van groep B mag een alleenstaande twee keer per jaar voor 20 euro uit eten gaan, andere huishoudens niet. Het paar zonder kinderen mag van groep A eens per jaar (bv. op de trouwdag) voor 75 euro uit eten en het paar met kinderen ook eens per jaar

voor dezelfde prijs. Met vijf personen kun je dan uiteraard minder doen. Groep C ten slotte laat het paar met kinderen eens per jaar voor 150 euro uit eten gaan. Al met al is er bij deze post weinig consistentie te zien bij de groepen en/of de casussen.

#### *Bioscoop*

Bioscoopbezoek is door meerdere groepen genoemd als uitje. Groep C laat de alleenstaande niet naar de bioscoop gaan, de overige huishoudens wel. Om naar de bioscoop te gaan, moeten ze wel gebruik maken van aanbiedingen en acties. Voor groep B geldt het tegenovergestelde van groep C: alleen de jongere alleenstaande mag naar de bioscoop, alle andere huishoudens niet. De andere groepen laten alle door hen behandelde casussen zo nu en dan naar de bioscoop gaan.

#### *Café, uitjes*

Alle groepen vinden dat een jongere alleenstaande af en toe naar het café moet kunnen; daarnaast vindt groep A dat het paar dat ook moet kunnen, maar alle andere huishoudens is cafébezoek niet toegestaan. Groep D geeft het hoogste bedrag: 25 euro per maand voor de alleenstaande van 35 jaar. Voor een jonge alleenstaande wordt cafébezoek blijkbaar belangrijk geacht voor zijn sociale contacten. Opgemerkt wordt dat hij niet te veel mag drinken (groep A) of dat hij ook wat moet kunnen aanbieden (groep D).

De oudere alleenstaande mag van groep B twee keer week naar het buurthuis of het café en daar voor 2,50 euro per keer consumeren. Het eenoudergezin kan van groep C eens per twee maanden voor 5 euro naar McDonald's, terwijl groep D hen zes keer per jaar voor 20 euro per keer naar het zwembad of een speeltuin laat gaan. Ook de paren met kinderen mogen deze uitjes van groepen C en D doen. De kosten worden dan navenant hoger.

Verder wordt het huren van een dvd nog door een paar groepen genoemd, maar andere groepen vinden dat ze die wel kunnen lenen van kennissen of downloaden van internet. Theater vindt geen enkele groep noodzakelijk voor een huishouden dat net niet arm is.

#### *Op bezoek gaan*

Voor het onderhouden van sociale contacten met familie en vrienden vinden alle groepen het belangrijk dat een net niet arm huishouden de mogelijkheid heeft om op bezoek te gaan en cadeautjes mee te nemen. Het op bezoek gaan loopt qua aantal uiteen van eens per week tot eens per maand. Een cadeautje om mee te nemen mag zo'n 5 tot 7 euro kosten. Per maand gaat het om een bedrag van zo'n 5 tot 20 euro.

#### *Bezoek ontvangen*

Ook bezoek ontvangen van familie en kennissen wordt door alle groepen noodzakelijk geacht. Gevraagd is hoeveel het per maand zou kosten om een à twee personen op de koffie te krijgen, om af en toe een of twee mensen te eten vragen of om zelf een feestje te geven, bijvoorbeeld voor een verjaardag. Volgens de groepen A en C

ligt het te besteden bedrag gemiddeld rond de 20 euro per maand, zowel voor een alleenstaande als voor een gezin met kinderen: het bedrag is onafhankelijk van de grootte van het huishouden. Groep D heeft voor alle huishoudens duidelijk hogere bedragen voor deze post uitgetrokken: ongeveer 50 euro voor een alleenstaande en een eenoudergezin, en bijna 70 euro voor het paar met kinderen. Dit wordt veroorzaakt door het feit dat groep D bezoek ontvangen een wekelijkse bezigheid vindt, de andere groepen minder frequent. Groep B laat het bedrag afhangen van het type huishouden: alleenstaanden mogen iets meer dan 20 euro per maand besteden aan het ontvangen van bezoek, terwijl gezinnen 50 euro krijgen toebedeeld.

Voor het op de koffie vragen van mensen trekken de focusgroepen over het algemeen zo'n 5 tot 10 euro per maand uit. Groep D begroot hier meer voor, zo'n 20 euro per maand. Dit heeft te maken met de frequentie waarmee het casushuishouden volgens deze groep bezoek zou moeten kunnen ontvangen. Ook groep B komt, voor het paar met kinderen, tot een bedrag van ongeveer 20 euro per maand.

Voor het te eten vragen van mensen wordt over het algemeen iets minder begroot, hoewel te eten vragen duidelijk duurder is dan koffie of thee. De frequentie is dan ook beduidend lager. Mensen op de koffie vragen is een (twee)wekelijkse bezigheid, mensen te eten vragen kan ongeveer een keer per maand.

Alle groepen vinden dat alle huishoudens, al is het maar eens per jaar, een feestje voor 10 tot 15 personen moeten kunnen geven. Meestal gaat het om één feestje per lid van het huishouden per jaar, bijvoorbeeld voor de verjaardag. De kosten hiervoor lopen uiteen van 2 euro per maand voor één feestje voor het eenoudergezin en het paar met kinderen van groep C, tot zo'n 20 euro of 36 euro per maand voor een verjaardagsfeestje voor alle gezinsleden.

#### *Vervoer*

Vervoer heeft altijd te maken met een andere activiteit zoals vakantie, op bezoek gaan, reizen naar school of werk, maar het kan ook verband houden met boodschappen doen. Het is dus niet een op zichzelf staande activiteit. In het onderzoek zijn vervoerskosten op de volgende manieren behandeld.

- Voor het doen van dagelijkse boodschappen, aanschaf van kleding, inventaris en dergelijke zijn geen vervoerskosten anders dan een fiets nodig. Dit is een gegeven waarmee de focusgroepen vooraf bekend waren (zie kader 2.1 voor de situatieschets).
- Voor de vakantie en uitjes zijn de vervoerskosten inbegrepen in de daar opgenomen bedragen.
- Voor het afleggen van visites (ook familiebezoek verder weg), bioscoopbezoek en dergelijke is door alle groepen gezegd dat die vervoerskosten bij de onderhavige post 'vervoer' opgenomen zijn.

De kosten voor de post ‘vervoer’ bestaan derhalve uit een aantal reizen per trein per jaar, te gebruiken strippenkaarten en de fiets. Groep B vindt voor de jongere alleenstaande ook een brommer noodzakelijk.

De meeste groepen vinden een aantal reizen per trein per jaar en gebruik van de strippenkaart noodzakelijk. Daarbij is altijd aangegeven dat, indien het voordelig is, gebruik moet worden gemaakt van de kortingskaart van de NS. Echter, het aantal treinreizen waarvan alle groepen uitgaan, is te laag om een kortingskaart rendabel te laten zijn. De kosten van de kortingskaart zijn dus niet opgenomen en de treinreizen zijn voor de volle prijs beprijsd. Voor kinderen van 4 tot en met 11 jaar is zo mogelijk een Railrunner genomen, kinderen jonger dan 4 jaar reizen gratis met de trein.

Voor een alleenstaande lopen de vervoerskosten uiteen van ongeveer 10 euro bij de groepen C en D tot ruim 46 euro bij groep B. De kosten van groep B worden veroorzaakt door de aanschaf en het onderhoud van de brommer die deze groep voor een alleenstaande nodig acht. Hij mag er jaarlijks 3000 kilometer mee rijden. Groep A laat de alleenstaande maandelijks een retour van 25 kilometer per trein maken en een grote strippenkaart opgebruiken.

Alle groepen komen op een bedrag van rond de 50 euro per maand voor het paar met kinderen. Het gaat dan om (tweedehands) fietsen, terwijl de groepen A en C daarnaast een maandelijks treinreis noodzakelijk vinden.

#### *Ministersdilemma*

Het ministersdilemma heeft voor deze posten grote gevolgen gehad. Dit thema is bij uitstek geschikt om op te bezuinigen. Het gaat immers in een aantal gevallen om ‘leuke dingen’ zoals uitgaan en vakantie. Alle groepen zijn na het ministersdilemma dan ook tot een lager totaalbedrag voor deze post gekomen, met uitzondering van groep A. Zoals al eerder vermeld in paragraaf 4.1, heeft deze groep aangegeven dat niet verder bezuinigd kon worden op de vastgestelde budgetten; daarom heeft deze groep afgezien van het ministersdilemma.

De overige groepen hebben in deze categorie veel posten verlaagd of zelfs helemaal geschrapt. Het item ‘op bezoek gaan’ is bij de meeste groepen gelijk gebleven, alleen groep D heeft het met een derde verlaagd. Uitgaan is door de groepen B en D helemaal geschrapt, groep C heeft het bedrag met 70% verlaagd. Vakantie is door de groepen B, C en D met een kwart tot 40% verlaagd. Bezoek ontvangen hebben de groepen B en C gelijk gelaten en groep D heeft het bedrag met driekwart verlaagd. Vervoer, ten slotte, is door groep C gehalveerd en door groep D gelijk gelaten. Groep B was hier het meest rigoureuus: in plaats van jaarlijks nieuwe fietsen voor de volwassenen, werd na het ministersdilemma gekozen voor eenmaal in de vijf jaar tweedehands fietsen. Hierdoor kon het oorspronkelijke budget voor vervoer met 90% worden verlaagd (Het budget voor de kinderfietsen is door deze groep op een soortgelijke manier verlaagd; zie § 4.7).

## Conclusie

Alle groepen zijn het erover eens dat maandelijks een bedrag gereserveerd moet worden voor zaken zoals vakantie, uitgaan en bezoek. Over de hoogte van deze bedragen is minder overeenstemming.

Dat de budgetten voor vakantie variëren, hangt vooral samen met de keuze van het soort vakantie, bijvoorbeeld kamperen of een all-inclusive vliegreis. Over het feit dat er op vakantie gegaan kan worden, zijn alle groepen het wel eens. Uitgaan kan ook diverse vormen aannemen (bioscoop, café, uit eten, enz.) en hierin maken de focusgroepen verschillende keuzes. Ook over het aantal uitstapjes is er geen eenstemmigheid. Voor bezoek geldt hetzelfde: alle groepen vinden dat een net niet arm huishouden op bezoek moet kunnen gaan en ook bezoek moet kunnen ontvangen, maar de frequentie is door iedere groep anders vastgesteld.

Ten slotte valt op dat vakantie voor gezinnen altijd duurder is dan voor alleenstaanden en paren. Voor uitgaan hebben de meeste groepen juist een hoger budget gereserveerd voor alleenstaanden dan voor gezinnen. De budgetten voor bezoek zijn minder gebonden aan het type huishouden.

Daarnaast is dit een thema waar blijkbaar veel mogelijkheden liggen om te bezuinigen. Met uitzondering van groep A, die geheel van het ministersdilemma heeft afgezien, hebben alle groepen hier op meerdere onderdelen het budget naar beneden bijgesteld.

### 4.11 Ontspanning

Evenals bij het thema ‘vakantie en uitgaan’, gaat het bij het thema ‘ontspanning’ meer om de sociale dan om de materiële kant van de zaak. Wat zou iemand die net niet arm is, aan ontspannende activiteiten moeten kunnen ontplooiën? Hierbij moet gedacht worden aan lidmaatschap van een sport- of hobbyclub (incl. de bijbehorende kleding), een abonnement op een krant of weekblad of het lidmaatschap van de bibliotheek. Maar ook het bezit van een huisdier valt hieronder. Een en ander is schematisch weergegeven in tabel 4.13.

Voor de post ‘ontspanning’ hebben alle focusgroepen een bepaald bedrag gereserveerd. De hoogte van deze bedragen varieert echter sterk. Zo lopen de totaalbudgetten voor een paar met drie kinderen uiteen van 2 euro tot 42 euro per maand. Tussen de focusgroepen is er dus weinig overeenstemming over de mogelijkheden op dit gebied voor huishoudens die net niet arm zijn.

Niet elk onderdeel is hier onderwerp van controversie. Wanneer het gaat om abonnementen, geven alle groepen aan dat een abonnement van een krant of weekblad niet noodzakelijk is, terwijl het lidmaatschap van de bibliotheek wel als een wezenlijk onderdeel van de vrijetijdsbesteding wordt beschouwd. Waarschijnlijk heeft het prijsniveau hier een belangrijke rol gespeeld. Een abonnement op een krant kan al snel enkele tientjes per maand kosten. Bovendien werd aangegeven dat er tegenwoordig gratis kranten beschikbaar zijn en dat veel informatie beschikbaar is via internet.

Tabel 4.13

Budgetten 'ontspanning',<sup>a</sup> naar casus en focusgroep, 2008 (in euro's per maand)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	een- ouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
hobby en sporten	groep A	12		23		23	23
	groep B	12	7			0	0
	groep C	0			0	12	12
	groep D	12			12	23	23
sportkleding	groep A	9		17		17	17
	groep B	3	0			0	0
	groep C	4			7	14	14
	groep D	4			6	6	6
abonnemen- ten (incl. bibliotheek)	groep A	2		2		2	2
	groep B	0	0			2	2
	groep C	0			2	2	2
	groep D	2			2	2	2
huisdieren	groep A	0		0		0	0
	groep B	0	0			0	0
	groep C	0			5	5	5
	groep D	0			7	13	0
totaal ont- spanning	groep A	23		42		42	42
	groep B	15	7			2	2
	groep C	4			14	33	33
	groep D	18			27	44	31

a Er worden hier geen Nibud-budgetten genoemd. Net als het onderdeel 'vakantie en uitgaan' valt 'ontspanning' niet onder het Nibud-basispakket.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Op het gebied van hobby en sporten lopen de meningen verder uiteen. Groep B vindt voor het gezin een lidmaatschap van een sport- of hobbyclub niet noodzakelijk. Een alleenstaande moet volgens groep B wél kunnen sporten, wat erop wijst dat deze groep het sporten als een sociale bezigheid beschouwt, die voor een alleenstaande vooral van belang is als instrument tegen vereenzaming. Blijkbaar wordt het gevaar hiervan binnen het gezin minder aanwezig geacht en is lidmaatschap van een vereniging daarom minder noodzakelijk.

Niet sporten betekent voor deze groep dat er ook geen sportkleding nodig is. Er wordt dus ook niet gekozen voor sport buiten verenigingsverband, zoals rennen in het park. Ten opzichte van de andere groepen, die wel kiezen voor het beoefenen van een sport, levert dit voor een gezin een verschil in het maandbudget op dat kan oplopen tot 40 euro (voor sport en kleding).

Ook bij de andere casussen doen zich verschillen voor. Volgens groep C is het lidmaatschap van een vereniging voor de jongere alleenstaande en het eenoudergezin niet noodzakelijk. Overigens wordt hier nog wel een klein budget voor sportkleding

gereserveerd. Een oudere alleenstaande mag van groep B kiezen tussen de sport-, hobby- of boekenclub. Voor het overige zijn er voor hem geen ontspanningsmogelijkheden begroot.

Huisdieren hebben volgens de focusgroepen geen prioriteit voor huishoudens die net niet arm zijn. Alleen in gezinnen met kinderen wordt soms voor een huisdier gekozen. Groep C noemt in dit verband een klein huisdier, zoals een hamster, voor zowel het eenoudergezin als het paar met kinderen. Dit wordt begroot op een bedrag van 5 euro per maand. Ook groep D vindt dat het eenoudergezin een klein huisdier moet kunnen houden; dit wordt ingeschat op een bedrag van 7 euro per maand. Het paar met kinderen zou een kat kunnen nemen; hiervoor wordt 12,50 euro per maand begroot.

#### *Ministersdilemma*

Binnen het thema 'ontspanning' zijn er naar aanleiding van het ministersdilemma nauwelijks aanpassingen gedaan. Alleen groep D heeft het budget kunnen verlagen, door uiteindelijk niet voor een huisdier te kiezen.

Dat binnen dit thema verder geen uitgaven geschrapt zijn, kan als opmerkelijk worden beschouwd: het lidmaatschap van een sport- of hobbyclub is weliswaar niet een eerste levensbehoefte, maar blijktbaar is voor de focusgroepen het sociale aspect zo belangrijk dat hier niet op bezuinigd kan worden.

#### *Conclusie*

Alle focusgroepen zijn het erover eens dat het hebben van een abonnement op een krant of tijdschrift niet noodzakelijk is. Wel kiezen alle groepen voor het lidmaatschap van de bibliotheek, hoewel sommige groepen een uitzondering maken voor de jongere alleenstaande.

Huisdieren worden over het algemeen niet als noodzakelijk beschouwd. Alleen voor gezinnen met kinderen wordt soms wel voor een huisdier gekozen.

Wat betreft sporten en hobby's zijn de focusgroepen minder eensgezind. Twee groepen vinden dat alle volwassenen, zowel alleenstaanden als paren, lid mogen zijn van sport- of hobbyclub. Groep B heeft er bewust voor gekozen dat een alleenstaande lid mag zijn van een sportvereniging, terwijl dit voor het paar met kinderen niet noodzakelijk wordt geacht. Groep C redeneert omgekeerd: voor een alleenstaande is het lidmaatschap van een sport- of hobbyvereniging niet noodzakelijk, maar voor het gezin wordt er wel budget voor gereserveerd. Overigens was dit verschil tussen groep B en C al ook zichtbaar bij het thema 'uitgaan': van groep B mocht de jongere alleenstaande zowel uit eten als naar de bioscoop; de andere casussen mochten dit niet. Volgens groep C konden daarentegen alle casussen naar de bioscoop gaan, behalve de alleenstaande.

#### 4.12 Conclusies

In dit hoofdstuk is een overzicht gegeven van de maanbudgetten die de focusgroepen hebben opgesteld voor diverse casussen die net niet arm zijn. Per thema (voeding, kleding, enz.) kon worden aangegeven wat en hoeveel een bepaalde casus nodig heeft. Vervolgens zijn al deze zaken door het Nibud van een prijs voorzien, waarna de focusgroepen konden beslissen of deze prijs reëel was of moest worden bijgesteld. Door naast het aantal en de prijs, ook de levensduur van de diverse artikelen in de discussie te betrekken, kon uiteindelijk een maanbudget worden vastgesteld.

Drie van de vier focusgroepen zijn zodanig samengesteld dat zij verschillende inkomensniveaus vertegenwoordigen (zie ook § 2.3). De vierde groep wijkt in dit opzicht af: hier is bewust geselecteerd op lage inkomens (tot 105% van het sociaal minimum). Dit is gedaan om te achterhalen of mensen met een laag inkomen de budgetten voor een net niet arm huishouden anders inschatten dan gemengde groepen.

Bij het vergelijken van de keuzes die door de verschillende focusgroepen zijn gedaan, vallen de volgende zaken op.

- Er is veel overeenstemming tussen de focusgroepen over het belang c.q. de noodzaak van de besproken posten. Zo zijn de focusgroepen het grotendeels eens over de noodzaak van de artikelen die vallen onder de thema's 'persoonlijke verzorging', 'specifieke kosten voor kinderen', 'inventaris' en 'kabel, tv en computer'. Verder is er de nodige overeenstemming over de basisgarderobe voor zowel mannen als vrouwen en reserveren alle groepen budget voor vakantie en uitgaan, en voor ontspanning. Ook vinden alle groepen het belangrijk dat personen in de beschreven casussen op bezoek kunnen gaan, een cadeautje kunnen meenemen en zelf ook (verjaardag)feestjes kunnen geven. Dit laatste geldt voor zowel volwassenen als kinderen.
- Echter, wanneer de bijbehorende budgetten met elkaar worden vergeleken, doen zich grote verschillen voor. Over de gehele linie komt de groep die bestaat uit uitsluitend personen met een inkomen op of rond bijstandsniveau (groep D) op de hoogste budgetten uit. Wanneer de focusgroepen per thema worden vergeleken, zijn de grootste verschillen zichtbaar op 'wonen', 'voeding', 'kinderkleding' en 'specifiek kinderen'. Ook de maanbudgetten voor de niet-materiële thema's 'vakantie en uitgaan' en 'ontspanning' variëren sterk.
- Het hebben van kinderen is volgens de focusgroepen een dure aangelegenheid. Niet alleen is een groter huis nodig (liefst ook in een betere buurt), maar ook leggen producten specifiek voor kinderen een extra beslag op het maanbudget. Gezien de keuzes die hier gemaakt zijn, leeft binnen de groepen sterk het idee dat kinderen niet de dupe mogen worden van het lage inkomen van de ouders. Opvallend zijn ook hier weer de hoge bedragen van groep D. Voor 'specifieke kosten voor kinderen' komt deze groep 65 euro per maand hoger uit dan groep C, en voor

kinderkleding berekent groep D zelfs een maandbudget dat bijna drie keer zo hoog ligt als in groep B.

- Hoewel het een opvallende conclusie is dat juist de lage inkomensgroep (D) tot de hoogste budgetten komt, is niet eenduidig vast te stellen waar dit aan ligt. Enerzijds zou de ervaring van het moeten rondkomen van een laag budget een rol gespeeld kunnen hebben. Het is echter ook mogelijk dat een homogene groep eerder tot overeenstemming komt over de (wat hogere) bedragen dan de gemengde groepen, die het uiteindelijke bedrag helemaal moeten uitonderhandelen.
- Wonen en voeding zijn de grootste uitgavenposten; voor inventaris wordt maandelijks het laagste bedrag gereserveerd. Dit laatste heeft voornamelijk te maken met de afschrijvingstermijn; door de vaak lange levensduur blijven de maandlasten gering.

## Noten

- 1 In dit onderzoek gaan wij uit van de brutohuur. Hiervan wordt de huurtoeslag voor een huishouden met een minimuminkomen afgetrokken, om de nettohuur te krijgen.
- 2 De wettelijke tegemoetkoming in de schoolkosten (WTOS) is hier buiten beschouwing gelaten. Deze tegemoetkoming wordt wel meegenomen in het overzicht van de inkomsten (zie hoofdstuk 5).
- 3 In het schooljaar 2008/'09 hebben ouders van leerlingen op de middelbare school recht op een eenmalige tegemoetkoming voor de schoolboeken. Deze bijdrage is niet afhankelijk van het inkomen van de ouders. Vanaf het schooljaar 2009/'10 zijn schoolboeken (met uitzondering van atlanten, woordenboeken en ander lesmateriaal dat niet voor een bepaald leerjaar is voorgeschreven) gratis en kan deze post dus (grotendeels) vervallen.
- 4 De rest van het meubilair voor kinderen, zoals extra eetkamerstoelen, wordt behandeld onder het thema 'inventaris'.

## 5 De totaalbudgetten

Dit onderzoek tracht door middel van focusgroepen een antwoord te vinden op de vraag wat een net niet arm huishouden nodig heeft aan goederen en voorzieningen en hoeveel die mogen kosten. In hoofdstuk 4 zijn de deelpakketten besproken die door de groepen zijn samengesteld. In dit hoofdstuk komen de totale maandbudgetten aan de orde. Niet alleen bespreken we welk bedrag de verschillende typen huishoudens minimaal nodig hebben om alle overeengekomen goederen en voorzieningen te kunnen bekostigen (onderzoeksvraag 4), maar ook hoe die maandbudgetten zich verhouden tot het minimuminkomen. Tot slot bespreken we de equivalentiefactoren die zijn berekend op basis van de totaalbudgetten, en de resultaten van een correspondentieanalyse.

### 5.1 Totaalbudgetten

In deze paragraaf worden de totaalbudgetten per casus met elkaar vergeleken. Ook de Nibud-voorbeeldbegrotingen worden in deze vergelijking meegenomen. Echter, de Nibud-pakketten zullen per definitie steeds op een lager bedrag uitkomen, doordat zij andere (beperkttere) uitgangspunten kennen dan de door de focusgroepen samengestelde pakketten. De focusgroepen hebben aan alle thema's een prijskaartje gehangen, zowel aan de onvermijdbare uitgavenposten, zoals huur en voeding, als aan de zogenoemde vrije bestedingen, zoals ontspanning en vakantie.

Zoals al eerder beschreven in kader 4.1, hanteert het Nibud een basispakket voor de onvermijdbare basisuitgaven. Doorgaans is er een positief verschil tussen de uitgaven uit het basispakket en de inkomsten: er is geld over. Dit is dan beschikbaar voor andere uitgaven, buiten het basispakket. Concreet betekent dit dat er in de Nibud-begrotingen geen vast bedrag is opgenomen voor de posten 'ontspanning', 'vakantie en uitgaan' en enkele onderdelen van de post 'specifieke kosten voor kinderen'.<sup>1</sup> Dit heeft uiteraard een grote invloed op het eindbudget. Om deze reden wordt in het hiernavolgende telkens een subtotaal berekend voor alle posten die vallen in het basispakket. Op dat niveau is een vergelijking met de Nibud-begrotingen mogelijk. Wanneer ook de posten 'vakantie en uitgaan', 'ontspanning' en de eerdergenoemde onderdelen van de kosten voor kinderen worden meegenomen, is alleen een vergelijking tussen de focusgroepen onderling mogelijk.

#### *De (jongere) alleenstaande*

Alle vier focusgroepen hebben een maandbegroting voor een alleenstaande man van 35 jaar samengesteld. De resultaten hiervan zijn terug te vinden in tabel 5.1.

Tabel 5.1

Totaalbudgetten casus 'alleenstaande man van 35 jaar', 2008

	<b>Nibud</b>	<b>groep A</b>	<b>groep B</b>	<b>groep C</b>	<b>groep D</b>
wonen <sup>a</sup>	320	331	326	334	323
verzekeringen en sparen	127	131	130	130	113
voeding	162	138	150	207	208
persoonlijke verzorging	24	29	25	29	24
kleding volwassenen	48	37	24	27	33
kleding kinderen	n.v.t.	n.v.t.	nvt	nvt	nvt
specifieke kosten kinderen	n.v.t.	n.v.t.	nvt	nvt	nvt
inventaris	48	34	24	26	45
kabel, tv en computer	62	68	63	37	90
subtotaal	791	768	742	790	836
vakantie en uitgaan		77	117	43	125
ontspanning		23	15	4	18
totaal		868	874	837	979

a Na aftrek van de huurtoeslag.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Wanneer de subtotaal van de focusgroepen worden vergeleken met de bedragen van het Nibud-basispakket, valt op dat deze niet erg veel van elkaar afwijken. Groep C komt bijna gelijk met het Nibud uit, groep B komt 49 euro lager uit dan het Nibud, groep D begroot 45 euro meer en groep A neemt een tussenpositie in.

Een vergelijking per thema levert iets grotere verschillen op. Groepen C en D begroten ruim 25% meer aan voedingskosten, terwijl alle focusgroepen voor kleding en inventaris minder budget reserveren dan het Nibud. De budgetten voor 'kabel, tv en computer' zijn ook niet gelijkmatig verdeeld: groep C begroot hier ruim 40% minder dan het Nibud, groep D ruim 45% meer. Er is geen groep die consequent op alle thema's meer of minder heeft begroot dan het Nibud.

Groep D komt tot het duurste pakket, zowel bij de subtotaal als bij het totaalbedrag. Doordat deze groep ook voor de thema's 'vakantie en uitgaan' en 'ontspanning' het hoogste bedrag heeft begroot, is het verschil met de overige groepen op totaalniveau nog iets groter geworden. Bovendien is groep C, die met het subtotaal het dichtst bij groep D in de buurt komt, nu de groep die het laagste uitkomt. Voor de laatstgenoemde thema's komt deze groep op een bedrag van 47 euro, terwijl groep D hiervoor bijna 100 euro meer begroot. Op totaalniveau is het verschil tussen beide groepen nu 142 euro.

### Paar zonder kinderen

Niet alle huishoudtypen zijn in alle focusgroepen besproken. Het paar zonder kinderen is alleen in groep A ter sprake gebracht, de oudere alleenstaande werd door groep B besproken en het eenoudergezin kwam tweemaal aan bod, in de groepen C en D. Het gezin met kinderen werd weer door alle groepen becommentarieerd. In tabel 5.2 zijn de resultaten van het paar zonder kinderen weergegeven.

Tabel 5.2

Totaalbudgetten casus 'paar zonder kinderen', 2008

	Nibud	groep A
wonen <sup>a</sup>	347	357
verzekeringen en sparen	250	258
voeding	284	288
persoonlijke verzorging	54	71
kleding volwassenen	96	85
kleding kinderen	n.v.t.	n.v.t.
specifieke kosten	n.v.t.	n.v.t.
inventaris	61	36
kabel, tv en computer	62	88
subtotaal	1154	1183
vakantie en uitgaan		135
ontspanning		42
totaal		1360

a Na aftrek van de huurtoeslag.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Groep A komt voor een paar zonder kinderen iets hoger uit dan het bedrag dat het Nibud heeft begroot. Dit wordt onder meer veroorzaakt door de hogere bedragen van groep A voor 'kabel, tv en computer', 'persoonlijke verzorging' en 'wonen'. Anderzijds hanteert het Nibud een hoger bedrag voor 'inventaris'.

Groep A becijfert het budget voor een paar zonder kinderen op ruim anderhalf maal zoveel als het budget voor een alleenstaande.

### De alleenstaande oudere

Tabel 5.3 presenteert de resultaten voor de alleenstaande man van 75 jaar.

Tabel 5.3

Totaalbudgetten casus 'alleenstaande man van 75 jaar', 2008

	<b>Nibud</b>	<b>groep B</b>
wonen <sup>a</sup>	328	338
verzekeringen en sparen	127	145
voeding	135	160
persoonlijke verzorging	24	21
kleding volwassenen	48	14
kleding kinderen	n.v.t.	n.v.t.
specifieke kosten kinderen	n.v.t.	n.v.t.
inventaris	48	26
kabel, tv en computer	62	28
subtotaal	772	732
vakantie en uitgaan		73
ontspanning		7
totaal		812

a Na aftrek van de huurtoeslag.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

De vergelijking tussen de beide begrotingen voor een oudere alleenstaande geeft geen grote verschillen te zien; groep B komt 40 euro lager uit dan het Nibud. Opmerkelijk is hier het verschil voor de post 'kabel, tv en computer'. Dit hangt samen met het standpunt van groep B dat voor een oudere alleenstaande een computer niet noodzakelijk is. Ook voor kleding heeft groep B een lager bedrag begroot dan het Nibud. Voor voeding is door groep B juist weer meer begroot.

Het totale maandbudget van groep B voor de alleenstaande man van 75 jaar ligt 62 euro lager dan het budget voor de alleenstaande man van 35 jaar. Dit verschil is met name terug te vinden in de budgetten voor 'vakantie en uitgaan', 'ontspanning' en 'kabel, tv en computer'.

#### *Het eenoudergezin*

Het eenoudergezin is besproken in groepen C en D. In tabel 5.4 worden de resultaten voor dit huishoudtype weergegeven. De specifieke kosten van kinderen zijn gesplitst in een deel dat ook in het Nibud-basispakket valt en een deel dat daarbuiten valt (zie ook § 4.7).

Tabel 5.4

## Totaalbudgetten casus 'eenoudergezin', 2008

	<b>Nibud</b>	<b>groep C</b>	<b>groep D</b>
wonen <sup>a</sup>	407	432	437
verzekeringen en sparen	131	187	150
voeding	251	302	413
persoonlijke verzorging	37	48	52
kleding volwassenen	48	36	48
kleding kinderen	76	73	127
specifieke kosten kinderen (basis)	75	101	108
inventaris	57	34	66
kabel, tv en computer	62	77	90
subtotaal	1144	1290	1491
vakantie en uitgaan		91	137
ontspanning		14	27
specifieke kosten kinderen (niet-basis)		33	92
<b>totaal</b>		<b>1428</b>	<b>1747</b>

a Na aftrek van de huurtoeslag.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Bij het eenoudergezin liggen de subtotalen van de focusgroepen (ver) boven de bedragen van het Nibud. Bij groep C is het verschil 146 euro, bij groep D zelfs 347 euro. De grootste verschillen liggen bij 'verzekeringen en sparen' (groep C ten opzichte van het Nibud) en bij 'voeding' en 'kleding kinderen' (groep D ten opzichte van het Nibud). Ook de specifieke kosten van kinderen zijn bij de focusgroepen hoger dan bij het Nibud.

Groep C komt in het totaal 319 euro lager uit dan groep D. Groep D heeft met name hogere budgetten begroot voor 'voeding', 'kleding kinderen' en 'specifieke kosten kinderen (niet-basis)'. Ook voor alle andere thema's komt groep D steeds iets hoger uit, met uitzondering van 'verzekeringen en sparen'; groep C kiest voor meer soorten verzekeringen en ook voor een hoger spaarbedrag.

#### Paar met drie kinderen

Ten slotte hebben alle focusgroepen een maandbudget voor een paar met drie kinderen samengesteld. De resultaten hiervan zijn terug te vinden in tabel 5.5.

Tabel 5.5

## Totaalbudgetten casus 'paar met kinderen', 2008

	<b>Nibud</b>	<b>groep A</b>	<b>groep B</b>	<b>groep C</b>	<b>groep D</b>
wonen <sup>a</sup>	419	497	423	453	535
verzekeringen en sparen	250	262	283	307	273
voeding	473	601	491	518	730
persoonlijke verzorging	60	102	46	72	71
kleding volwassenen	96	85	42	63	81
kleding kinderen	116	136	55	86	158
specifieke kosten kinderen (basis)	82	131	95	109	115
inventaris	65	54	45	42	68
kabel, tv en computer	62	89	75	76	90
subtotaal	1623	1957	1555	1726	2121
vakantie en uitgaan		143	172	159	211
ontspanning		42	2	33	44
specifieke kosten kinderen (niet-basis)		59	82	38	97
<b>totaal</b>		<b>2201</b>	<b>1811</b>	<b>1956</b>	<b>2473</b>

a Na aftrek van de huurtoeslag

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

De begroting voor het paar met kinderen komt bij drie van de vier focusgroepen hoger uit dan die van het Nibud. Uitzondering is groep B, die 68 euro minder begroot dan het Nibud. Alle groepen hebben voor de posten 'wonen', 'verzekeringen en sparen', 'voeding', 'specifieke kosten kinderen' en 'kabel, tv en computer' hogere bedragen opgegeven dan de cijfers van het Nibud. Evenals bij de andere casussen, begroot het Nibud weer een hoger bedrag voor kleding. Opvallend genoeg geldt dit alleen voor kleding voor de volwassenen. Voor kinderen wordt door de groepen A en D een hoger bedrag begroot.

Op subtotaalniveau komt groep D het hoogste uit, met een maanbudget dat bijna 500 euro hoger ligt dan het bedrag van het Nibud.

Wanneer de totalen van de groepen onderling met elkaar worden vergeleken, is de spreiding nog groter. Tussen groep B en groep D zit een verschil van 662 euro. Het lage totaalbudget van groep B is op bijna elk thema terug te vinden. Alleen voor 'verzekeringen en sparen', 'inventaris', 'vakantie en uitgaan' en 'specifieke kosten kinderen (niet-basis)' zijn er een of twee groepen die een nog (iets) lager bedrag hebben begroot. Omgekeerd heeft groep D op de meeste thema's het hoogste bedrag gerekend. Uitzonderingen zijn 'verzekeringen en sparen', 'persoonlijke verzorging' en 'kleding volwassenen'.

### Na het ministersdilemma

Nadat alle thema's aan de orde waren gesteld, is de groepen gevraagd op welke budgetten zij zouden bezuinigen, indien dit volgens de minister van Financiën noodzakelijk zou zijn (het ministersdilemma). Volgens groep A was het (nog) verder naar beneden brengen van de budgetten in het geheel niet mogelijk en deze groep heeft dus afgezien van een bezuinigingsronde. De overige focusgroepen hebben bij de confrontatie met het ministersdilemma op de volgende punten bezuinigd.

- Bij het thema 'voeding' heeft groep C geschrapt in de frisdranken en groep D in de tussendoortjes.
- Bij de kinderkleding vond groep D dat de prijzen van diverse kledingstukken bij nader inzien iets omlaag konden.
- Groep B heeft bij 'specifieke kosten kinderen' voor zowel de fietsen als de kapper het bedrag verlaagd.
- De groepen B, C en D hebben het vakantiebudget verlaagd.
- Groep C heeft het budget voor uitgaan verlaagd, terwijl de groepen B en D dit budget zelfs geheel geschrapt hebben.
- Door groep D is het budget voor zowel op bezoek gaan als bezoek ontvangen verlaagd.
- De groepen B en C hebben op de vervoerskosten bezuinigd.
- Groep D heeft het huisdier bij het gezin geschrapt.
- Groepen B en D vonden dat de telefoonkosten omlaag zouden kunnen.
- Groep B heeft bezuinigd op de computer: in plaats van een nieuwe computer zou een tweedehands toereikend moeten zijn.

Al met al is er het meest bezuinigd op de post 'vakantie en uitgaan'. Daarentegen is niet gekort op de vergelijkbare post 'ontspanning'. Dit laatste is een opmerkelijke bevinding; geen van de groepen heeft geschrapt in de kosten van hobby, sport of abonnementen. Voor de focusgroepen zijn dergelijke zaken kennelijk te belangrijk om op te bezuinigen.

Uiteindelijk zijn de totaalpakketten niet heel ingrijpend gewijzigd. Blijkbaar zijn de groepen bij het samenstellen van de pakketten al uitgegaan van een absolute ondergrens. De opdracht was immers te komen tot een totaalpakket voor een huishouden dat 'net niet arm' is. Zoals in een van de groepen werd opgemerkt: 'Als wij nog verder moeten bezuinigen, dan is er geen sprake meer van net niet arm, maar van armoede.'

In tabel 5.6 zijn de uiteindelijke resultaten weergegeven van de maandbedragen voor een paar met kinderen nadat het ministersdilemma aan de orde was gesteld.

Tabel 5.6

Totaalbudgetten casus 'paar met kinderen', na het ministersdilemma, 2008

	groep A	groep B	groep C	groep D
wonen <sup>a</sup>	497	423	453	535
verzekeringen en sparen	262	283	307	273
voeding	601	491	488	629
persoonlijke verzorging	102	46	72	71
kleding volwassenen	85	42	63	81
kleding kinderen	136	55	86	150
specifieke kosten kinderen	190	131	147	212
inventaris	54	45	42	68
kabel, tv en computer	89	61	76	70
vakantie en uitgaan	143	108	87	119
ontspanning	42	2	33	31
<b>totaal</b>	<b>2201</b>	<b>1687</b>	<b>1854</b>	<b>2239</b>

a Na aftrek van de huurtoeslag.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Na het ministerdilemma heeft groep D het meest geschrapt in de begroting. Het maandbudget voor 'vakantie en uitgaan' is bijna gehalveerd, er is voor ruim 100 euro per maand bezuinigd op de voeding en er hebben wat kleinere aanpassingen plaatsgevonden op de budgetten voor kinderkleding, ontspanning (door geen huisdier te nemen) en de telefoon. Al met al heeft groep D het oorspronkelijke budget teruggebracht met 234 euro, dat is bijna 9%.

Echter, ook na het ministersdilemma komt groep D op het hoogste totaalbedrag uit. Het verschil met groep A is nu wel kleiner geworden. Deze groep had vóór het ministersdilemma al het op een na hoogste budget; door niet verder te bezuinigen (met andere woorden: niet mee te gaan met het ministersdilemma), ligt het totale maandbudget van deze groep nu dicht tegen dat van groep D.

Groep B heeft uiteindelijk de begroting met 124 euro teruggebracht. Dit is vooral terug te voeren op de kosten van de fietsen voor zowel volwassenen als kinderen. Daarnaast is er nog voor een kleine 15 euro bezuinigd op de telefoon- en computerkosten. Groep B had al het laagste maandbudget en komt nu nog lager uit ten opzichte van de andere groepen.

Groep C heeft na het ministersdilemma bijna 100 euro geschrapt en neemt een middenpositie in, hoewel deze groep uiteindelijk dichterbij groep B uitkomt dan bij de 'dure' groepen A en D.

## 5.2 Equivalentiefactoren

Als de verschillende budgetten van de groepen met elkaar vergeleken worden, is het logisch dat het budget van het gezin met drie kinderen het grootste is: twee volwassenen en drie kinderen hebben nu eenmaal meer inkomen nodig dan een alleenstaande om niet arm te zijn. Aan de andere kant hoeft dit niet vijf keer zoveel te zijn. Het leven in een meerpersoonshuishouden levert schaalvoordelen op, doordat kosten worden bespaard. Men kan immers gezamenlijk met één keuken toe en de woning hoeft ook maar één keer verwarmd te worden. Er zijn echter ook posten waar nauwelijks een schaalvoordeel te behalen valt. Zo zal voor iedereen apart kleding gekocht moeten worden.

De verhouding van het totaalbedrag van een meerpersoonshuishouden tot het budget van een alleenstaande wordt wel de equivalentiefactor genoemd. Zoals tabel 5.7 laat zien, zou een paar met drie kinderen op basis van de Nibud-begrotingen een 2,05 keer zo groot budget moeten hebben om qua welvaart vergelijkbaar te zijn met een alleenstaande. De tabel presenteert tevens de equivalentiefactoren op basis van de budgetten die binnen de focusgroepen zijn overeengekomen. Daarnaast is ook de CBS-equivalentiefactor<sup>2</sup> toegevoegd, die standaard gebruikt wordt in het armoede-onderzoek in Nederland, evenals de equivalentiefactor die in het sociaal minimum besloten zit.

Tabel 5.7

Equivalentiefactoren op basis van de budgetten, 2008 (alleenstaande = 1)

	alleenstaande	oudere alleenstaande	paar zonder kinderen	eenoudergezin	paar met kinderen
groep A	1,00		1,57		2,54
groep B	1,00	0,93			2,07
groep C	1,00			1,71	2,34
groep D	1,00			1,78	2,53
Nibud	1,00	0,98	1,46	1,45	2,05
CBS	1,00	1,00	1,45	1,60	2,05
sociaal minimum (WWB/AOW)	1,00	1,12	1,50	1,59	1,89

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

De equivalentiefactor van de alleenstaande man van 75 jaar verschilt niet veel van die van de alleenstaande man van 35 jaar. Opvallend is wel dat zowel het Nibud als groep B aangeeft dat een oudere alleenstaande minder geld nodig heeft dan een jongere alleenstaande. Bij het Nibud hangt dit vooral samen met de lagere kosten

voor voeding. Bij groep B is dit het gevolg van de overweging dat een oudere minder kosten heeft aan ontspanning, vakantie en uitgaan. Daarnaast heeft hij ook geen computer nodig. De CBS-equivalentiefactor maakt geen verschil tussen oudere en jongere alleenstaanden. Dit geldt wel voor het sociaal minimum, maar deze geeft ouderen juist een hoger budget. De AOW is, mede als gevolg van belastingmaatregelen, netto 12% hoger dan de bijstandsuitkering.

Bij het paar zonder kinderen valt op dat, ten opzichte van het Nibud, groep A relatief een iets hoger budget toekent aan het paar. Bij de belangrijkste post die een schaalvoordeel oplevert, de woning, is er geen verschil tussen groep A en het Nibud. Vergelijking van de gegevens uit tabel 5.2 met die uit tabel 5.1 laat zien dat volgens beide het totaalbudget voor de woning bij het paar 8% hoger ligt dan bij de alleenstaande. Ook bij de posten 'inventaris' en 'kabel, tv en computer' zijn er schaalvoordelen mogelijk. Volgens groep A liggen die meer bij de inventaris (6% hoger budget voor het paar dan voor de alleenstaande) dan bij de kabel, tv en computer (29% hoger budget). Volgens het Nibud is er juist bij deze laatste budgetpost een belangrijk schaalvoordeel te behalen, gezien het feit dat het begrote bedrag voor het paar gelijk is aan dat voor de alleenstaande. Voor de inventaris is er volgens het Nibud een 27% hoger budget nodig. De posten waar geen schaalvoordeel aanwezig is, zijn 'persoonlijke verzorging' en 'kleding'. Volgens focusgroep A heeft een paar bij deze posten zelfs meer dan het dubbele van de alleenstaande nodig. Dit komt doordat de vrouwelijke partner van het paar hier meer aan mag besteden dan de alleenstaande man. De Nibud-bedragen voor kleding van het paar zijn precies tweemaal zo hoog als die van een alleenstaande, maar die voor persoonlijke verzorging zijn meer dan het dubbele. Ook nu is de reden dat een vrouw hier meer kosten aan zou hebben. Opvallend is dat het paar volgens groep A ook relatief veel aan voedsel besteedt (109% meer dan een alleenstaande), terwijl dit percentage volgens het Nibud slechts 75% bedraagt. Ten slotte heeft groep A ook de posten 'ontspanning' en 'vakantie en uitgaan' in het budget opgenomen, waarbij de schaalvoordelen relatief beperkt zijn. Per saldo ziet groep A voor paren zonder kinderen dus minder schaalvoordelen dan het Nibud. Ook ten opzichte van de CBS-equivalentiefactor en – in mindere mate – die van het sociaal minimum, is de equivalentiefactor op grond van het door groep A toegekende budget relatief hoog.

Bij het eenoudergezin zijn de equivalentiefactoren van groepen C en D (1,71 en 1,78) aanmerkelijk hoger die van het Nibud (1,45), het CBS (1,60) en het sociaal minimum (1,59). Met betrekking tot de kosten van de woning komen beide focusgroepen relatief iets hoger uit dan het Nibud. Dat verschil is echter niet heel groot: bij groepen C en D liggen de woonbudgetten voor het eenoudergezin 29% respectievelijk 35% hoger dan die voor een alleenstaande, bij het Nibud is dit 27%. De belangrijkste verklaring voor de hogere equivalentiefactoren bij de focusgroepen is de post 'specifieke kosten kinderen'. Het Nibud begroot hiervoor 75 euro per maand. In groepen C en D zijn de vergelijkbare (basis)bedragen 101 respectievelijk 108 euro, maar daarbovenop hebben zij ook nog een bedrag voor sport en ontspanning ingeboekt, van

33 respectievelijk 92 euro. Een andere opvallende kostenpost is de kleding. Het totale kledingbudget voor het eenoudergezin (één volwassene en twee kinderen) ligt bij groep D ruim vijf keer zo hoog (175 euro) als dat voor de alleenstaande (33 euro). Ook bij groep C is de factor relatief hoog: het budget voor kleding is vier keer zo groot. Bij het Nibud is deze factor slechts 2,6. Ook bij diverse andere posten zijn de schaalvoordelen volgens groepen C en D in het algemeen kleiner dan volgens het Nibud. Zo ligt het budget voor de inventaris voor een eenoudergezin volgens deze twee focusgroepen respectievelijk 31% en 47% hoger dan dat voor een alleenstaande, terwijl dit volgens het Nibud slechts 19% is.

Ook bij het paar met drie kinderen geldt dat de equivalentiefactor volgens de focusgroepen over het algemeen groter is dan die volgens het Nibud, het CBS of het sociaal minimum. Volgens de groepen A en D moet het budget voor dit huishoudtype ongeveer 2,5 keer zo groot zijn als dat van de alleenstaande. Volgens groep C moet de factor ongeveer 2,3 zijn, terwijl groep B, met een factor 2,07, het meest karige budget heeft toegekend. Groep B hanteert hiermee een norm die vergelijkbaar is met de equivalentiefactor van het Nibud en het CBS (2,05). Het sociaal minimum pakt – met een factor 1,89 – het minst gunstig uit voor paren met kinderen. Dit komt doordat de kinderbijslag relatief laag is en lang niet volledig de kosten van kinderen dekt.<sup>3</sup> Net als bij het eenoudergezin is een belangrijke verklaring voor de hogere equivalentiefactoren van de focusgroepen dat zij de specifieke kosten van kinderen hoger inschatten dan het Nibud. Dit geldt zeker wanneer alle onderdelen van deze budgetpost worden meegeteld, maar ook wanneer uitsluitend wordt gekeken naar de basisbedragen (variërend van 95 tot 131 euro in de groepen, versus 82 euro bij het Nibud). Hetzelfde geldt voor de inventaris: ook bij deze post stellen de focusgroepen – met factoren tussen de 1,51 en 1,88 – zich royaler op voor het gezin dan het Nibud (1,35). Voor een paar met drie kinderen moet de woning volgens de verschillende groepen dus relatief ruim ingericht zijn. Dit komt ook tot uitdrukking in het budget voor de woonkosten. Hoewel groep B vrij terughoudend is en, net als het Nibud, voor deze post circa 30% meer budget uittrekt voor een gezin dan voor een alleenstaande, komen groepen A en D op een duidelijk hoger begroot bedrag uit. Volgens deze twee focusgroepen zijn de woonkosten voor het gezin 50% respectievelijk 66% hoger dan die voor een alleenstaande. Het schaalvoordeel van wonen is daardoor bij paren met kinderen niet heel groot.

Per saldo zijn er twee opvallende conclusies te trekken over de verhoudingen tussen budgetten van de verschillende huishoudtypen. Allereerst blijkt dat het budget voor de alleenstaande man van 75 jaar volgens zowel het Nibud als focusgroep B lager kan zijn dan dat voor een alleenstaande van 35 jaar. In dat kader is het opvallend dat de AOW-uitkering netto hoger uitpakt dan de bijstandsuitkering.

Een andere belangrijk punt is dat de focusgroepen de kosten van kinderen aanmerkelijk hoger inschatten dan het Nibud, het CBS of het sociaal minimum. De deel-

nemers vinden het kennelijk belangrijk dat juist kinderen niet in armoede hoeven te leven en de gevolgen daarvan niet hoeven te ondervinden.

### 5.3 Inkomsten

In het bovenstaande zijn de uitgaven voor de verschillende huishoudtypen aan bod geweest. In deze paragraaf zal ook naar de inkomsten van de betreffende huishoudtypen worden gekeken. Hierbij wordt een onderscheid gemaakt tussen het inkomen vanuit een bijstandsuitkering en inkomsten uit arbeid (minimumloonniveau). In tabel 5.8 zijn de desbetreffende bedragen weergegeven. Het onderzoek heeft overigens niet tot doel de toereikendheid van de bijstandsnorm of het minimumloon te toetsen.

Tabel 5.8

Inkomsten per casus: bijstand, minimumloon en relevante toeslagen, bedragen januari 2008 (in euro's)

	<b>alleenstaande</b>	<b>oudere alleenstaande</b>	<b>paar zonder kinderen</b>	<b>eenoudergezin</b>	<b>paar met kinderen</b>
bijstand, AOW <sup>a</sup>	882	979	1260	1134	1260
minimumloon <sup>a</sup>	1201		1374	1438	1383
kinderbijslag				168	231
kindertoeslag				83	83
Wet tegemoetkoming onderwijsbijdrage en schoolkosten (WTOS)				49	49
zorgtoeslag	46	46	123	46	123
Tegemoetkoming buitengewone uitgaven (TBU)	2	12	8	3	11
<b>totaal bijstand, AOW</b>	<b>930</b>	<b>1037</b>	<b>1391</b>	<b>1483</b>	<b>1757</b>
<b>totaal minimumloon</b>	<b>1249</b>		<b>1505</b>	<b>1787</b>	<b>1880</b>

a Inclusief alle heffingskortingen en vakantietoeslag.

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

In tabel 5.9 worden de maandbedragen waarop de focusgroepen uitgekomen zijn, afgezet tegen de inkomsten op het niveau van het sociaal minimum (WWB/AOW) en van het wettelijk minimumloon.

Tabel 5.9

Afwijkingen totaalbudgetten focusgroepen ten opzichte van WWB/AOW en minimumloon, 2008 (in euro's)

		alleen- staande	oudere alleen- staande	paar zonder kinderen	eenouder- gezin	paar met kinderen	paar met kinderen na ministers- dilemma
som WWB/AOW		930	1037	1391	1483	1757	1757
som WML		1249		1505	1787	1880	1880
afwijkingen ten opzichte van WWB/ AOW	groep A	62		31		-444	-444
	groep B	56	225			-54	70
	groep C	93			55	-199	-97
	groep D	-49			-264	-716	-482
afwijkingen ten opzichte van WML	groep A	381		145		-321	-321
	groep B	375	n.v.t.			69	193
	groep C	412			359	-76	26
	groep D	270			40	-593	-359

Bron: SCP/Nibud (Consensueel budgetonderzoek 2008)

Wanneer we de inkomsten per huishoudtype vergelijken met de maandelijkse uitgaven die volgens de focusgroepen noodzakelijk zijn om net niet arm te zijn, vallen de volgende zaken op.

- De door de focusgroepen opgestelde maanbudgetten voor een jongere alleenstaande variëren van ruim 800 euro in groep C tot bijna 1000 euro in groep D. Dit betekent dat volgens deze laatste groep, bestaande uit personen die zelf een inkomen tot 105% van het sociaal minimum hebben, een inkomen op bijstandsniveau te weinig is om alle goederen en voorzieningen te bekostigen die men als minimaal noodzakelijk beoordeelt. Het minimumloon is in dit geval wel voldoende.
- Een oudere alleenstaande is besproken in focusgroep B en zou volgens deze groep moeten kunnen rondkomen op minimumniveau.
- Een paar zonder kinderen kan volgens groep A net rondkomen van een bijstandsuitkering en dus ook van het minimumloon.
- Het eenoudergezin is in twee focusgroepen aan bod geweest. Groep C komt tot een maanbudget van 1428 euro; een inkomen op het niveau van het sociaal minimum zou dan voldoende zijn. Groep D heeft een veel hoger budget begroot, namelijk 1747 euro. Met een minimumloon kan het eenoudergezin dan net rondkomen; een bijstandsuitkering (incl. heffingskortingen en toeslagen) is onvoldoende.
- Alle groepen hebben een maanbudget samengesteld voor een paar met kinderen en komen daarbij hoger uit dan het bijstandsniveau. Bovendien is voor drie van de

vier focusgroepen ook het minimumloon onvoldoende. Uitzondering is groep B, die met een totaalbudget van 1811 euro per maand 69 euro onder het wettelijk minimumloon blijft.

- Ook na behandeling van het ministersdilemma liggen de maandbudgetten voor het paar met kinderen veelal hoger dan het sociaal minimum. Alleen groep B komt met 1687 euro lager uit dan het niveau van een bijstandsuitkering. Met het eindbudget van groep C kan een paar met drie kinderen van het minimumloon rondkomen.

Al met al kan geconcludeerd worden dat de pakketten zoals die door de focusgroepen zijn samengesteld, niet voor alle casussen te bekostigen zijn van een inkomen op bijstandsniveau. Het minimumloon is wel voldoende, behalve voor een paar met drie kinderen.

#### 5.4 Correspondentieanalyse over budgetposten en casussen

De deelnemers aan dit onderzoek hebben met betrekking tot tientallen goederen en voorzieningen gediscussieerd over of ze noodzakelijk zijn, hoeveel ervan nodig is, hoe lang een huishouden ermee moet doen en hoeveel ze mogen kosten. In hoofdstuk 4 zijn de resultaten van deze discussies gedetailleerd beschreven. Hier worden ze op een andere manier in kaart gebracht. De figuren 5.1 en 5.2 tonen enkele hoofdlijnen in de budgetten die de groepen en het Nibud voor de uiteenlopende casussen hebben samengesteld. Ze bevatten de uitkomsten van een correspondentieanalyse van een ‘supertabel’ van 24 budgetposten verdeeld over de 17 casussen uit de voorbeeldbegrotingen van het Nibud (5 casussen) en zoals beoordeeld door de focusgroepen (4 x 3 casussen). De bedragen na het ministersdilemma zijn hier buiten beschouwing gelaten.<sup>4</sup> Budgetposten zijn afzonderlijk in de analyse opgenomen als ze voor minstens één casus op ten minste 20 euro werden gesteld; kleinere posten werden samengevoegd.

Correspondentieanalyse is een exploratieve techniek die bij uitstek geschikt is om de samenhangen in zo’n grote tabel in kaart te brengen (zie Benzécri 1973; Greenacre 1984). De rijen en kolommen worden geschaald, met als doel de totale associatie weer te geven op een beperkt aantal ongecorreleerde dimensies. Een voordeel ten opzichte van verwante technieken (zoals categorale principalecomponentenanalyse) is dat correspondentieanalyse rekening houdt met de randtotalen van de tabel, in dit geval: de optelsom van afzonderlijke bedragen tot een totaalbudget per casus, en tot een totaalbedrag van iedere budgetpost over alle casussen. Correspondentieanalyse kan ook worden opgevat als een manier om de chi-kwadraatstatistiek<sup>5</sup> – een associatiemaat voor variabelen met een nominaal meetniveau<sup>6</sup> – zo te decomponeren dat de afwijkingen van de celwaarden, die men op grond van de randtotalen verwacht, worden weergegeven in een beperkt aantal dimensies.

Hier blijken drie dimensies te volstaan om 95% van de totale associatie in de super-tabel weer te geven.<sup>7</sup> De eerste dimensie is veruit de belangrijkste: zij verklaart ruim 81%. De tweede voegt daar ruim 9% aan toe, de derde nog eens 4%. De laatste dimensie is inhoudelijk echter minder interessant: hierop worden de afwijkende patronen geschetst bij twee specifieke budgetposten, te weten ‘tussendoortjes’ en ‘sparen’.<sup>8</sup>

#### *Schaling van budgetposten*

In figuur 5.1 zijn op de eerste dimensie de 24 posten gerangschikt naar de hoogte van het vereiste budget. De nettohuur vergt over alle casussen bezien het grootste bedrag (gemiddeld 220 euro per maand), op korte afstand gevolgd door de ziektekostenverzekering (175 euro), de warme maaltijden (170 euro) en ontbijt en lunch (113 euro). Ook tussendoortjes, verwarming en elektriciteit en water komen grosso modo hoog uit (64 tot 72 euro). Aan de negatieve kant van de eerste dimensie zijn de kleinere budgetposten geplaatst; het totaal van apparatuur en reparaties aan de woning vereist gemiddeld het laagste bedrag van alle posten (15 euro).

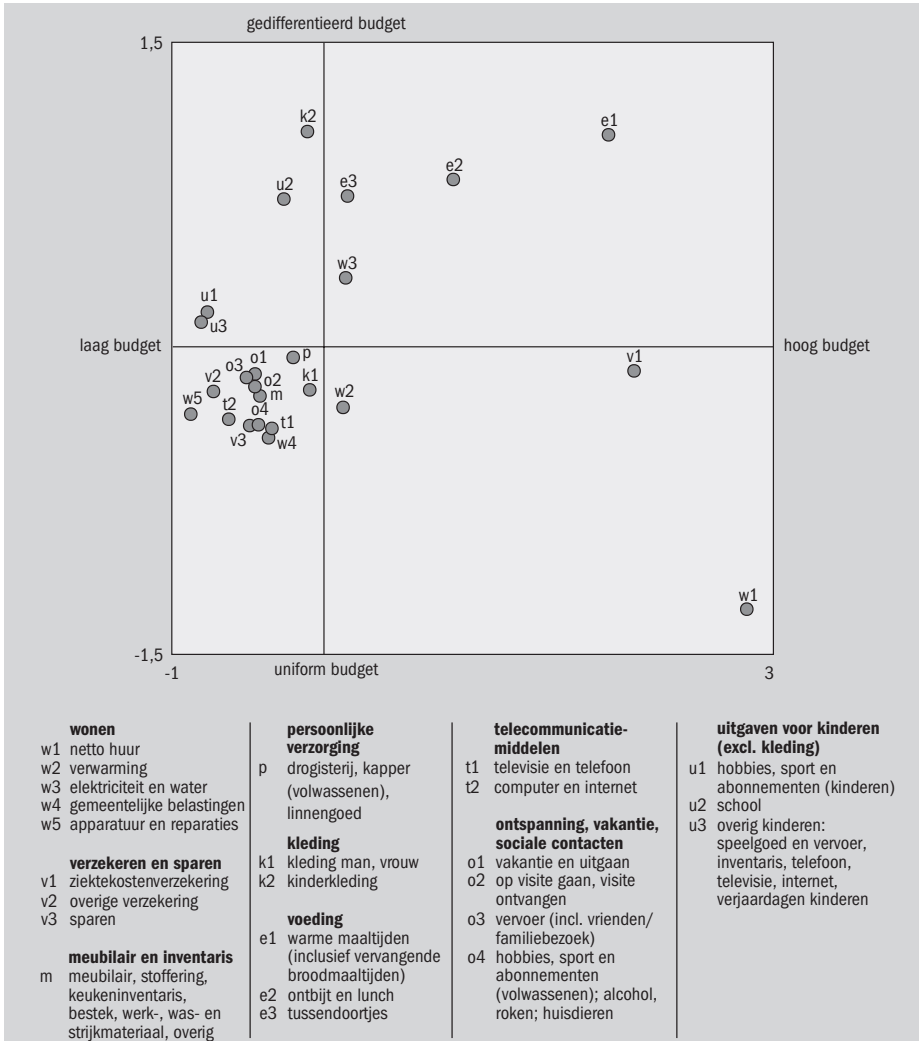
De tweede dimensie toont de mate waarin sprake is van differentiatie in de genoemde bedragen. Bij de nettohuur is de spreiding verhoudingsgewijs gering: na aftrek van de huurtoeslag resulteren betrekkelijk uniforme bedragen (de variatiecoëfficiënt<sup>9</sup> over alle casussen is slechts 0,10). Deze budgetpost wordt ook op de tweede dimensie extreem geplaatst. Aan de positieve zijde van deze dimensie staan de posten die sterk verschillen tussen de casussen, gewoonlijk gekoppeld aan de extra kosten die gepaard gaan met een grotere omvang van het huishouden. Dit geldt met name bij de drie voedingsposten, de kinderkleding en de schoolkosten. Over alle casussen bezien ligt de variatiecoëfficiënt bij deze vijf budgetposten veel hoger dan bij de woonlasten, tussen 0,50 en 1,01.

De overige typen uitgaven liggen op de tweede dimensie tussen deze twee extremen in. Een aantal aspecten is daarbij vermeldenswaard. De ziektekostenverzekering scoort neutraal op de y-as, omdat hier een tweedeling bestaat tussen jonge en oudere alleenstaanden en eenoudergezinnen enerzijds, en paren met of zonder kinderen anderzijds. Kinderen zijn immers gratis meeverzekerd, en in alle groepen ligt de cesuur dus bij het al dan niet aanwezig zijn van een tweede premieplichtige volwassene.

Opmerkelijk is verder dat de woonlasten op de y-as nogal verschillend worden geplaatst. De bedragen voor nettohuur, verwarming, gemeentelijke belastingen en apparatuur en reparaties verschillen niet of niet veel tussen de groepen. De kosten voor elektriciteitsverbruik en water lopen echter verhoudingsgewijs sterker op naarmate het huishouden groter is. Hier is de variatiecoëfficiënt 0,53, tegenover 0,10-0,25 bij de overige aspecten van de woonlasten.<sup>10</sup>

Figuur 5.1

Budgetposten, 2008 (correspondentieanalyse, scores op eerste twee dimensies)



De tegenstellingen op de tweede dimensie impliceren dat huishoudens met kinderen in het algemeen vooral een hoger budget nodig hebben dan alleenstaanden vanwege de meerkosten van voeding, school, kinderkleding en verbruik van elektriciteit en water. Dat verschil wordt echter gematigd doordat er voor de kinderen geen premie voor de ziektekostenverzekering betaald hoeft te worden, en doordat gezinnen vanwege de huuraf trek netto nauwelijks meer geld nodig hebben voor hun doorgaans grotere woning. Het laatste duidt er ook op dat onder de huishoudens met een minimuminkomen, bij alleenstaanden het aandeel van de nettohuur in het totale budget

relatief hoog is: zij betalen van hun veelal lagere inkomen vrijwel hetzelfde bedrag, voor een gewoonlijk kleinere woning.

Als men de twee dimensies interpreteert in termen van de bijdrage aan het totale budget, kan worden geconstateerd dat de meest invloedrijke posten theoretisch in het kwadrant rechtsboven liggen: dat betreft grote uitgaven, met een grote mate van differentiatie tussen huishoudtypen. Linksonder worden de minst invloedrijke posten geplaatst: verhoudingsgewijs kleine posten, die maar weinig uiteenlopen tussen de huishoudens. De invloed van de twee overige kwadranten ligt hier theoretisch tussenin. Rechtsonder staan posten met een groot aandeel in het totaalbudget, die echter over de huishoudtypen bezien tamelijk constant zijn en dus niet voor grote verschillen in de totaalbudgetten zorgen. Linksboven belanden de posten die weliswaar sterk tussen groepen uiteenlopen, maar minder zwaar wegen in het totaalbudget.

Concreet betekent dit dat de nettohuur over alle casussen gemiddeld de grootste budgetpost is, maar niet zorgt voor zeer grote verschillen in het totaalbudget. De uitgaven voor de drie posten aan voeding zijn veel belangrijker voor de verschillen in het totaalbudget. Ook de ziektekostenverzekering heeft een vrij groot gewicht, al ligt daarbij de cesuur, zoals gezegd, vooral tussen huishoudens met één of twee volwassenen; bij paren zijn de bedragen voor ziektekosten soms zelfs hoger dan die voor de nettohuur. Uitgaven voor kinderkleding en school komen gemiddeld wat lager uit, maar leiden toch tot grote differentiatie, omdat ze per definitie alleen voorkomen bij eenoudergezinnen en paren met kinderen.

#### *Schaling van casussen*

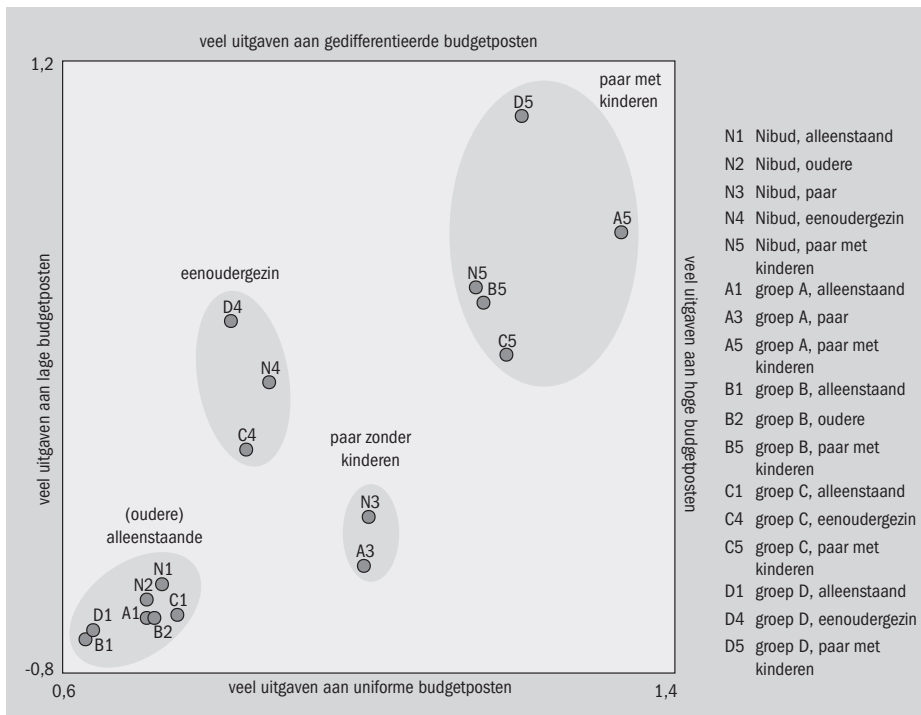
De analyse biedt ook informatie over de homogeniteit van de budgetpatronen over alle casussen, hetgeen men kan beschouwen als indicator voor de mate van consensus tussen de groepen onderling en de overeenstemming met de voorbeeldbegrotingen van het Nibud. Bij de schaling van de casussen moeten de scores op de dimensies worden geïnterpreteerd als 'verhoudingsgewijs veel uitgaven aan lage of hoge, respectievelijk uniforme of gedifferentieerde posten'. Dat houdt bijvoorbeeld in dat een verschil van 50 euro in de nettohuur ( $w_1$ ) op beide dimensies zwaarder weegt dan eenzelfde verschil in de kosten voor verwarming ( $w_2$ ). Twee casussen die eenzelfde totaalbudget hebben en uitsluitend met zo'n bedrag op die posten verschillen, zullen hierdoor toch enigszins apart op de dimensies worden geplaatst; de casus met de hogere woonlasten wordt dan meer perifeer.

Rekening houdend hiermee kan uit figuur 5.2 worden opgemaakt dat de 17 casussen uiteenvallen in vier duidelijke en goed interpreteerbare clusters. Dit duidt op een redelijke mate van consensus. De spreiding binnen de vier clusters loopt echter uiteen; de consensus is dus niet bij alle casussen even groot.

Er is een zeer homogene groep, waarin alle alleenstaanden (zowel die van 35 als van 75 jaar) belanden. De verschillen in de afzonderlijke budgetposten en het totaalbudget zijn hier betrekkelijk klein; het maximale verschil is 132 euro.

Een tweede homogene groep bestaat uit de paren zonder kinderen volgens het Nibud en groep A. Volgens de leden van de focusgroep heeft dit type huishouden ongeveer 200 euro per maand meer nodig dan volgens de Nibud-norm. Het verschil ontstaat voor de helft door ‘sparen’ – dat op de tweede dimensie negatief scoort en ook invloedrijk is op de niet-afgebeelde derde dimensie – en ‘vakantie en ontspanning’.

Figuur 5.2  
Casussen (correspondentieanalyse, scores op eerste twee dimensies)



De eenoudergezinnen vormen ook een duidelijk cluster, maar kennen grotere onderlinge contrasten, met een maximaal verschil in het totaalbudget van 477 euro. Groep C komt hoger uit dan het Nibud; maar omdat dit in belangrijke mate in het hoge spaarbedrag zit, scoort de focusgroep op de tweede dimensie lager dan de Nibud-voorbeeldbegroting.

Bij de paren met kinderen zijn de gemiddelde bedragen het hoogst, maar is ook sprake van de grootste verschillen tussen de focusgroepen en het Nibud. De Nibud-norm is het laagst. Het totaalbudget van de groepen B en C is hoger; op de tweede dimensie komen zij lager uit, doordat ze meer uitgeven aan posten met een negatieve

score op de y-as (waaronder sparen, en bij groep C ook de nettohuur). Het totaalbudget van de groepen A en D is het hoogst en ligt ruim boven de Nibud-norm (resp. +567 en +776 euro). Daarbij scoort groep A in mindere mate op voeding en de kosten van kinderen, en wat hoger op de nettohuur, waardoor ze op de tweede dimensie lager uitkomen dan groep D. Laatstgenoemde focusgroep heeft op die as juist een zeer hoge score, door de hogere kosten voor voeding en kinderen. Een deel daarvan betreft overigens de ‘tussendoortjes’, waarop deze groep, zoals gezegd, na voorlegging van het ministersdilemma flink bezuinigd heeft.

### Conclusies

Het geheel overziend volgt uit de correspondentieanalyse het volgende.

- De afzonderlijke budgetposten kunnen gerangschikt worden in termen van hun hoogte en de mate waarin ze uniform of gedifferentieerd zijn over de casussen. De associatie in termen van de hoogte weegt daarbij het zwaarst.
- ‘Tussendoortjes’ en ‘sparen’ zijn door de groepen en Nibud deels afwijkend beoordeeld van de overige posten, hetgeen tot uiting komt in de contrasten op de derde dimensie (die echter slechts een gering deel van de totale associatie weergeeft).
- De nettohuur is een vrij grote budgetpost, die echter voor de verschillen tussen de casussen minder van belang is dan voeding, uitgaven voor kinderen en elektriciteit, omdat de bedragen door de huuraftrek in sterke mate worden geüniformeerd.
- Er is sprake van vier duidelijke clusters met soortgelijke casussen, ongeacht de beoordelaar. Dit duidt op een behoorlijke mate van consensus tussen de focusgroepen onderling en met de normen van het Nibud.
- De budgetten voor jongere en oudere alleenstaanden en paren zonder kinderen zijn daarbij het meest homogeen, die voor (eenouder)gezinnen met kinderen het meest heterogeen. Daaruit volgt dat de consensus in de budgetten vooral afneemt als er kinderen in het geding zijn.
- De groepen zijn het erover eens dat kinderen aanzienlijke meerkosten met zich meebrengen, maar ze verschillen over de mate daarvan. Groep A en vooral groep D reserveren hiervoor veel meer dan de andere focusgroepen en het Nibud.

### 5.5 Conclusies

- Wanneer alleen rekening wordt gehouden met de budgetposten die in het Nibud-basispakket zijn opgenomen, komen enkele maanbudgetten die door de focusgroepen zijn vastgesteld, redelijk overeen met de Nibud-begroting. Het betreft de budgetten voor een alleenstaande man van 35 jaar, een alleenstaande man van 75 jaar, en een paar zonder kinderen. De verschillen bedragen hooguit 50 euro.
- Bij aanwezigheid van kinderen in een huishouden zijn er wel aanzienlijke verschillen tussen de focusgroepen en het Nibud. Voor eenoudergezinnen loopt het verschil op tot bijna 350 euro, voor paren met kinderen tot bijna 500 euro.
- Ongeacht het type huishouden trekken de focusgroepen een bedrag uit voor vakantie, uitgaan en ontspanning. Voor een alleenstaande man van 35 jaar loopt

- dit bedrag uiteen van iets minder dan 50 euro tot ruim 130 euro per maand; voor een paar met drie kinderen varieert het van circa 175 euro tot 255 euro per maand.
- De nettohuur, de ziektekostenverzekering en voeding vormen de grootste uitgavenposten.
  - Er is veel consensus tussen de focusgroepen over de budgetten voor alleenstaanden (zowel jong als oud) en paren zonder kinderen. Als er kinderen in het geding zijn, neemt de consensus echter af: de budgetten voor eenoudergezinnen en paren met kinderen zijn vrij heterogeen.
  - Al met al is groep D bij alle door hen behandelde casussen op het hoogste maandbudget uitgekomen. Bij de andere groepen is zo'n consistente lijn niet terug te vinden. Zo had groep C het laagste totaalbudget voor de jongere alleenstaande, terwijl groep B het minst heeft begroot voor het paar met kinderen. In paragraaf 3.3 is hiervoor al een verklaring te vinden in de opmerkingen van enkele leden van groep C. Deze stelden dat zij voor het gezin een stuk soepeler waren dan voor de alleenstaande, vooral vanuit de overweging dat kinderen niet gestraft hoeven te worden voor het lage inkomen van hun ouders.
  - Er is niet één algemene oorzaak aan te wijzen voor de (soms grote) verschillen tussen de focusgroepen in maandbudgetten. Prijzen, aantallen, levensduur en kwaliteit hebben allemaal een rol gespeeld. Bovendien is het niet zo dat één groep consequent voor, bijvoorbeeld, hogere prijzen of lagere aantallen heeft gekozen. Het is op basis van dit onderzoek dan ook niet mogelijk om één eindconclusie te trekken over de maandbedragen die volgens de focusgroepen noodzakelijk zijn voor de casussen.
  - Nadat aan de groepen het zogenoemde ministersdilemma was voorgelegd, zijn de onderlinge verschillen kleiner geworden. Dit komt doordat de groep met het hoogste totaalbudget (groep D) ook het meest bezuinigd heeft en daardoor dichterbij de andere groepen in de buurt is gekomen. De grootste bezuinigingen vonden plaats binnen de thema's 'voeding' en 'vakantie en uitgaan'. Het thema 'ontspanning' heeft geen grote bezuinigingen opgeleverd.
  - Met de door de focusgroepen vastgestelde maandbudgetten is rondkomen van een bijstandsuitkering (incl. alle relevante toeslagen) niet altijd mogelijk. Het minimumloon is in de meeste gevallen wel voldoende; alleen een paar met kinderen heeft volgens de groepen A en D meer inkomsten nodig om alle budgetposten te kunnen bekostigen.

## Noten

- 1 Het gaat hier om de onderdelen 'sporten, hobby en abonnementen', 'speelgoed en vervoer', 'televisie, telefoon en internet' en 'verjaardagen'.
- 2 De CBS-equivalentiefactor is gebaseerd op de brutohuur en is daardoor niet helemaal te vergelijken met de budgetten van de focusgroepen, het Nibud en het sociaal minimum. Daarnaast is de officiële CBS-factor gebaseerd op een inkomensdefinitie exclusief de premies van de ziektekostenverzekering. Hiervoor is gecorrigeerd door bij een equivalent inkomen van 850 euro de ziektekosten in het inkomen in te tellen en op basis daarvan de aangepaste equivalentiefactoren te berekenen.
- 3 Overigens is de kinderbijslag ook niet als kostendekkend bedoeld.
- 4 Indien de oorspronkelijke bedragen voor het paar zonder kinderen in de correspondentieanalyse worden vervangen door die van na het ministersdilemma, zijn de uitkomsten op hoofdlijnen dezelfde. Wel worden de contrasten op de tweede dimensie minder groot bij de budgetposten waarop is bezuinigd. Dat werkt ook door in de schaalwaarden van de casussen: de budgetten voor de gezinnen met kinderen worden op de tweede dimensie minder perifeer. Doordat het ministersdilemma niet is uitgevoerd voor de overige casussen, geeft dit echter een vertekend beeld.
- 5 Om preciezer te zijn: in correspondentieanalyse wordt de inertie, oftewel de  $\chi^2$ -statistiek gedeeld door het totale aantal waarnemingen, gedecomposeerd.
- 6 Een nominaal meetniveau houdt in dat de categorieën van een variabele a priori geen vaste of zinvolle volgorde kennen. Zo is een indeling van de bevolking in bloedgroepen nominaal, omdat type A+ niet 'beter' of 'meer' is dan type O-. Als de bevolking naar lengte wordt gerangschikt, is er daarentegen sprake van een variabele met intervalmeetniveau (betekenisvolle ordening en afstand tussen de waarnemingen).
- 7 Het maximumaantal dimensies in een correspondentieanalyse is gelijk aan het kleinste aantal rijen/kolommen minus 1. Voor de hier beschouwde tabel houdt dat in dat de totale samenhang bij 16 dimensies per definitie perfect zal worden beschreven.
- 8 De post 'tussendoortjes' is hierbij de belangrijkste. Groep B heeft hier in alle casussen weinig geld voor gereserveerd (9-36 euro per maand), en ook groep A (18-112 euro) komt lager uit dan het Nibud (35-131 euro). Groep D scoort bij de alleenstaande (25 euro) dan het Nibud, maar bij het eenoudergezin en vooral het paar met kinderen veel hoger (resp. 119 en 235 euro). Het budget voor tussendoortjes voor de laatstgenoemde casus is na het ministersdilemma door groep D overigens meer dan gehalveerd, tot 113 euro. Bij groep C doet zich de eigenaardigheid voor dat tussendoortjes bij het eenoudergezin (15 euro) en het paar met kinderen (25 euro) lager zijn vastgesteld dan voor de alleenstaande van 35 jaar (36 euro).  
Bij 'sparen' voorziet het Nibud niet in een afzonderlijk budget; deze post staat dus bij alle casussen op 0. Groep A hanteert een uniform bedrag van 50 euro per maand voor alle casussen. Groep D reserveert een klein bedrag voor sparen, met een beperkt verschil tussen de casussen (10 euro voor een alleenstaande, 25 euro voor de overigen). Groep B maakt ook weinig onderscheid bij het sparen, maar gaat uit van een hoger bedrag (50-65 euro). Bij groep C is er een groot verschil tussen het spaarbedrag dat men nodig acht voor een alleenstaande (20 euro) en dat voor het eenoudergezin en het paar met kinderen (beide 90 euro).
- 9 De variatiecoëfficiënt is gelijk aan de standaarddeviatie gedeeld door het gemiddelde. Op die manier houdt men rekening met het feit dat de spreiding gewoonlijk toeneemt naarmate het gemiddelde hoger ligt.
- 10 Met uitzondering van de kleine post 'apparatuur en reparaties' ( $v = 0,42$ ).



## 6 Samenvatting en conclusies

Dit onderzoek had als eerste doel na te gaan welke goederen en voorzieningen volgens de Nederlandse burger horen bij een minimaal acceptabele levensstandaard, en in hoeverre die overeenkomen met de inhoud van de minimumvoorbeeldbegroting van het Nibud. Een tweede oogmerk was te achterhalen welk budget volgens burgers vereist is om zo'n minimaal noodzakelijk pakket te kunnen bekostigen, en in hoeverre dit budget aansluit bij de budgetgerelateerde armoedegrens van het SCP.

Inhoudelijk richtte het onderzoek zich op de volgende vier vragen.

- Wat verstaan mensen onder armoede?
- Welk pakket van goederen en voorzieningen achten mensen, uitgaande van die definitie, noodzakelijk?
- Hoeveel mogen die goederen en voorzieningen kosten?
- In welk minimaal totaalbedrag resulteert dat?

Ter beantwoording van deze vragen is gebruik gemaakt van de consensuele budgetmethode, waarmee voor uiteenlopende typen huishoudens een gedetailleerd budget voor noodzakelijke goederen en voorzieningen is ontwikkeld. Typerend voor de methode is dat het oordeel van 'doorsnee'-burgers de doorslag geeft: de antwoorden op de onderzoeksvragen komen voort uit discussies tussen leden van focusgroepen, terwijl de invloed van experts zoveel mogelijk wordt beperkt. Een ander kenmerk is dat de groepsleden, zo mogelijk, consensus dienen te bereiken, zowel over de definitie van armoede als over de samenstelling en kosten van het goederen- en voorzieningenpakket. De consensuele budgetmethode is eind jaren tachtig ontwikkeld door medewerkers van het Centre for Research in Social Policy (CRSP) op het eiland Jersey, en is later toegepast in onder meer Groot-Brittannië, Ierland en Nieuw-Zeeland. In Nederland is de methode niet eerder gebruikt.

### 6.1 *Het verloop en de bevindingen van het onderzoek*

In de huidige studie zijn vier focusgroepen gevormd, die elk driemaal bijeenkwamen om over de genoemde thema's te discussiëren. De eerste drie groepen (A, B en C) waren heterogeen samengesteld; hierin zaten zowel mannen als vrouwen, die verschillende typen huishoudens, leeftijdsgroepen en inkomenscategorieën vertegenwoordigden. De vierde focusgroep (D) was meer homogeen in termen van inkomen, leeftijd en opleiding; hierin zaten alleen personen met een huishoudinkomen tot 105% van het sociaal minimum, jonger dan 65 jaar en met een opleiding op hooguit havo- of mbo-niveau. Wel was de groep gedifferentieerd naar geslacht en huishoudtype.

### *Het verloop van het onderzoek*

Voor elke groep begon de eerste bijeenkomst met een discussie over armoede, met als uiteindelijk doel te komen tot een gezamenlijke definitie van dit begrip. Deze definitie fungeerde als leidraad bij alle latere discussies binnen de groep. Vervolgens werd de casus ‘alleenstaande man van 35 jaar’ geïntroduceerd. Aan de hand van een aantal algemene vragen diende de groep te discussiëren over de levensstijl die deze man zich minimaal zou moeten kunnen veroorloven. Het laatste deel van de bijeenkomst betrof het samenstellen van een pakket van minimaal noodzakelijke goederen en voorzieningen voor de casus, met als uitgangspunt dat de man net niet arm is. Hiertoe moest de groep voor diverse producten, verdeeld over elf categorieën, aangeven of ze naar hun mening noodzakelijk waren, welk aantal ervan benodigd was, in welke winkel de casuspersoon die zou moeten aanschaffen en wat de geschatte levensduur ervan was.

Tijdens de tweede bijeenkomst kreeg elke focusgroep nog twee casussen voorgelegd. Voor elk daarvan moest wederom eerst algemeen gediscussieerd worden over de levensstijl, daarna diende een goederen- en voorzieningenpakket samengesteld te worden. De eerste van deze casussen varieerde per groep en betrof ofwel een paar zonder kinderen (groep A), ofwel een alleenstaande man van 75 jaar (groep B) ofwel een alleenstaande moeder met twee kinderen (groepen C en D). De laatste casus, een paar met drie kinderen, werd aan alle vier groepen voorgelegd.

Na de tweede bijeenkomst zijn de goederen en voorzieningen die de groepsleden als minimaal noodzakelijk hadden aangemerkt, door de onderzoekers van het Nibud van prijzen voorzien. Hierbij gingen zij uit van de door de focusgroepen genoemde aantallen en levensduur, en van het prijsniveau in de aanbevolen winkels. Dit leidde tot een maandbedrag per artikel, per categorie van goederen en voor het totale goederenpakket.

Tijdens de derde bijeenkomst kregen de groepsleden voor elk van de door hen besproken drie casussen het geprijsde artikelen- en voorzieningenpakket te zien, met de vraag of zij er nog veranderingen in wilden aanbrengen. Nadat de budgetten opnieuw waren vastgesteld, kregen de deelnemers voor de laatste casus, het paar met drie kinderen, het zogenoemde ministersdilemma voorgelegd. Dit hield in dat het volgens de minister van Financiën te duur zou worden als het door hen goedgekeurde maandbudget algemeen als minimum zou gaan gelden. De groep zou daarom nog iets van het budget af moeten halen, echter zonder het gezin tot armoede te laten vervallen.

### *De belangrijkste resultaten*

De discussies over armoede leverden informatie op over de associaties die men bij dat begrip heeft, en over de gepercipieerde oorzaken en gevolgen van armoede. In alle vier focusgroepen dacht men bij het woord ‘armoede’ vooral aan het niet kunnen voldoen aan basisbehoeften, aan voedselbanken en aan problematische schulden. Als belangrijke oorzaken van een armoedesituatie werden gezien het aangaan van leningen, de gestegen kosten van levensonderhoud en een ervaren inkomenste-

rugval – bijvoorbeeld door arbeidsongeschiktheid of echtscheiding. Gevoelens van eenzaamheid en sociaal isolement, schaamte en depressiviteit werden veel genoemd als psychosociale gevolgen van armoede. Verder beschouwde men vooral ook de gevolgen voor de kinderen als problematisch.

Drie van de vier groepen bleken tot consensus te komen over de definitie van armoede. In groep C lukte dit niet; waar bijna tweederde deel voorstander was en bleef van een strikte definitie, onderschreven de overige groepsleden een mildere variant. Alle vier groepen waren het er echter over eens dat armoede inhoudt dat er onvoldoende geld is om te voorzien in bepaalde behoeften. Welke behoeften dat waren, varieerde per groep. De aanhangers van de strikte definitie in groep C meenden dat iemand arm is wanneer hij of zij de eerste levensbehoeften niet kan bekostigen, terwijl de leden van groep D in dat verband refereerden aan 'hogere' behoeften als keuzevrijheid en persoonlijke ontwikkeling. De twee overgebleven groepen (A en B) en de resterende leden van groep C namen een tussenpositie in; zij vonden dat er sprake is van armoede wanneer men buiten de eerste levensbehoeften niets extra's kan betalen.

Uit de discussies over de levensstijlen van net niet arme huishoudens bleek over het algemeen een grote eensgezindheid, zowel binnen als tussen de focusgroepen. Voor de casus 'alleenstaande man van 35 jaar' vond men een sobere levensstijl acceptabel. De man moest in ieder geval kunnen voorzien in de basisbehoeften onderdak, voeding en kleding: er moest sprake zijn van een zelfstandige woning, van gezond eten en van (merendeels) nieuwe kleren. Daarnaast meenden de meeste groepsleden dat de man lid moest kunnen zijn van een vereniging of club, om de paar jaar op vakantie moest kunnen gaan en zich zo nu en dan een café- of bioscoopbezoek moest kunnen veroorloven. Bij dit alles werd wel aangetekend dat de casuspersoon het goedkoop dient te houden: hij kon bijvoorbeeld eten kopen dat net op of over de datum heen was, kleding kopen tijdens de uitverkoop en in goedkope winkels, en voor de vakantie op zoek gaan naar aanbiedingen buiten het seizoen. Ook vonden de deelnemers dat er keuzes gemaakt moesten worden: de man zou soms iets moeten laten om zich wat anders te kunnen veroorloven. Tot slot waren de vier groepen het erover eens dat het bezit van een auto een luxe is, die iemand zich niet kan veroorloven als hij net boven de armoedegrens zit.

Ten aanzien van de casus 'alleenstaande man van 75 jaar' zijn geen gegevens beschikbaar over de levensstijldiscussie. Wel is bekend wat het volgens de groepsleden zou betekenen als de 35-jarige man 75 jaar zou zijn geweest. Twee van de vier groepen meenden dat er een verschuiving van de kosten zou plaatsvinden, maar dat er weinig zou veranderen in het totale benodigde budget. De andere twee groepen gingen ervan uit dat de oudere alleenstaande man het gemakkelijker zou krijgen: de geringere uitgaven aan zaken als kleding en voedsel, en de kortingen waarvan hij als 65-plusser gebruik kon maken, zorgden ervoor dat hij minder nodig had.

De discussie over de levensstijl van de casus 'paar zonder kinderen' ging vooral in op de invloed van de aanwezigheid van een partner. Zo oordeelden de groepsleden

dat een paar voor wonen en voedsel naar verhouding voordeliger uit was dan een alleenstaande. Op het terrein van uitgaan, vervoer of lidmaatschappen van verenigingen en clubs waren er geen schaalvoordelen: de kosten voor een paar waren tweemaal zo hoog als die voor een eenpersoonshuishouden.

De introductie van kinderen in het hypothetische huishouden bleek veel uit te maken voor de mening over de levensstijl die men zich minimaal zou moeten kunnen veroorloven. Zowel bij de casus ‘alleenstaande moeder met twee kinderen’ als bij de casus ‘paar met drie kinderen’ achtten de groepsleden het bijvoorbeeld noodzakelijk dat in ieder geval het oudste kind (een jongen van 13 jaar) een eigen kamer had. Ook was men het erover eens dat een gezin met opgroeiende kinderen vaker verse groente en fruit moest eten dan een alleenstaande. Tot slot hechtten de groepen duidelijk meer belang aan ontspanning en recreatie: volgens hen was het voor de kinderen noodzakelijk dat zij jaarlijks een week op vakantie gingen, regelmatig uitstapjes maakten en lid waren van ten minste één club of vereniging.

De overeenstemming binnen en tussen de vier focusgroepen die uit de levensstijldiscussies bleek, kwam veelal terug in de samenstelling van de *goederen- en voorzieningspakketten* die de groepen minimaal noodzakelijk achtten. Zo was men het erover eens dat voor de alleenstaande en het paar zonder kinderen een flat met één slaapkamer een geschikte woonruimte vormde, en dat het eenoudergezin en het paar met drie kinderen drie slaapkamers nodig hadden. Ook vond men dat de casussen goed verzekerd moesten zijn, inclusief een beperkte aanvullende ziektekostenverzekering en een tandartsverzekering. Verder zou een net niet arm huishouden gezond moeten kunnen eten, en een nieuw gekochte, maar goedkope basisgarderobe moeten hebben. Tevens zou het huishouden moeten kunnen beschikken over telefoon, een televisie en – zeker bij aanwezigheid van kinderen – een computer met internetaansluiting. Tot slot meenden alle vier focusgroepen dat de huishoudens recreatieve activiteiten moesten kunnen ondernemen, waarbij zij vooral belang hechtten aan het vieren van verjaardagen, het op bezoek gaan en, voor de kinderen, het lidmaatschap van een sportclub.

Ondanks de overeenkomsten in de samenstelling van de pakketten, bleken er soms aanzienlijke verschillen in het benodigde totaalbudget te zijn. Zo liep het maandbudget voor de casus ‘alleenstaande man van 35 jaar’ uiteen van 837 euro (groep C) tot 979 euro (groep D). Laatstgenoemde groep reserveerde vooral voor voeding, audiovisuele middelen (kabel, tv, computer) en vakantie en uitgaan een naar verhouding hoog bedrag. Groep C deed dat overigens ook voor voeding, maar daartegenover stond een zeer laag budget voor de communicatiemiddelen, voor vakantie en uitgaan, en voor ontspanning.

Voor de casus ‘alleenstaande man van 75 jaar’, die alleen aan groep B was voorgelegd, kwam het benodigde maandbudget uit op 812 euro. Dit is 62 euro minder dan deze groep had begroot voor de alleenstaande man van 35 jaar. De oudere man kreeg minder toebedeeld voor met name ontspanning, audiovisuele middelen en vakantie en uitgaan. De hogere bedragen voor wonen, verzekeringen en voeding wogen daar niet tegenop.

Alleen groep A heeft een goederen- en voorzieningenpakket samengesteld voor de casus 'paar zonder kinderen'. Het budget dat maandelijks nodig zou zijn om dit te bekostigen, bedroeg 1360 euro. Dit was ruim anderhalf keer het bedrag dat volgens deze groep nodig was voor de alleenstaande man van 35 jaar. Dit had te maken met de schaalvoordelen die het paar zijn toegekend, vooral wat betreft de inventaris en de communicatiemiddelen. Daarnaast speelde mee dat de groepsleden het stel in een even grote woning lieten wonen als de alleenstaande man. Hierdoor bleef het berekende huurbedrag gelijk, terwijl de energiekosten slechts licht toenamen.

De discussie over het goederenpakket dat minimaal noodzakelijk was voor de casus 'alleenstaande moeder met twee kinderen', werd gevoerd door groepen C en D. De resulterende maandbudgetten verschilden aanzienlijk: het pakket van groep C kostte 1428 euro, terwijl groep D uitkwam op 1747 euro. Vooral voor voeding, kinderkleding, specifieke kosten voor de kinderen (extra kosten vanwege de aanwezigheid van kinderen in het huishouden), en vakantie en uitgaan, reserveerde groep D meer dan groep C. De enige budgetpost waar dit andersom lag, betrof die voor verzekeringen en sparen.

Ook bij het 'paar met drie kinderen' kwam groep D tot het meest genereuze maandbudget. Het ging om een bedrag van 2473 euro, ongeveer 650 euro meer dan groep B, die voor deze casus het laagste bedrag reserveerde. Met name voor voeding, wonen en de kleding voor de kinderen begrootte groep D een veel hoger bedrag (resp. circa 240, 110 en 100 euro meer). Het ministersdilemma bracht de groep wel tot enkele forse bezuinigingen op het budget: zowel het bedrag voor voeding als dat voor vakantie en uitgaan werd met circa 100 euro verlaagd. Aangezien groep B echter eveneens enkele bezuinigingen doorvoerde, bij de specifieke kosten voor kinderen, en vakantie en uitgaan, was er ook na het ministersdilemma nog zo'n 550 euro verschil tussen de totaalbudgetten van de twee groepen.

De totaalbudgetten voor de verschillende casussen zijn aan enkele extra bewerkingen onderworpen. Allereerst zijn op grond van de resultaten van de focusgroepen *equivalentiefactoren* berekend,<sup>1</sup> die vervolgens zijn vergeleken met *equivalentiefactoren* op basis van de Nibud-begrotingen, met de *equivalentiefactor* die door het CBS wordt gebruikt en met het sociaal minimum. De berekeningen gaven aan dat de deelnemers aan ons onderzoek een iets lager budget toekenden aan een alleenstaande oudere dan aan een alleenstaande man van 35 jaar. Het maandbudget dat volgens de groepsleden nodig was voor paren zonder kinderen, lag ruim anderhalf keer zo hoog als dat voor alleenstaanden. Dit is iets meer dan volgens de CBS-*equivalentiefactor* en het sociaal minimum. Tot slot kwam uit de resultaten wederom naar voren dat de onderzoeksdeelnemers ruimhartig werden als er kinderen in het geding waren. De *equivalentiefactoren* die zijn berekend op grond van het huidige onderzoek, liggen duidelijk hoger dan die volgens het Nibud, het CBS en het sociaal minimum. Dit geldt vooral in het geval van het paar met drie kinderen: volgens de focusgroepen zou het budget voor dit type huishouden tot 2,5 keer zo hoog moeten zijn als dat voor een

alleenstaande. Het sociaal minimum gaat echter uit van een budget dat 1,89 keer zo hoog ligt.

De totaalbudgetten voor de besproken casussen zijn tevens vergeleken met de inkomsten van de betreffende huishoudtypen. Daarbij is enerzijds gekeken naar inkomsten uit een bijstandsuitkering of AOW, en anderzijds naar inkomsten uit arbeid (minimumloonniveau). In beide gevallen is rekening gehouden met relevante heffingskortingen en aanvullende inkomsten, zoals kinderbijslag en zorgtoeslag.<sup>2</sup> De goederen- en voorzieningenpakketten zoals die door de focusgroepen zijn samengesteld, bleken niet voor alle casussen met een inkomen op bijstandsniveau te bekostigen. Dit gold met name voor het paar met drie kinderen: alle vier groepen meenden dat een bijstandsuitkering onvoldoende was voor het pakket dat zij voor dit type huishouden noodzakelijk vonden. Een alleenstaande (zowel jonger als ouder) kon in de meeste gevallen wel rondkomen op het niveau van het sociaal minimum. Alleen focusgroep D, die was samengesteld uit personen met een beperkt inkomen, kwam voor de alleenstaande op een hoger bedrag uit dan de norm krachtens de Wet werk en bijstand (WWB). Voor een paar zonder kinderen was een WWB-uitkering net genoeg, terwijl het eenoudergezin volgens groep C wel en volgens groep D niet kon rondkomen van de bijstandsnorm. Het minimumloon was wel voldoende, behalve voor een paar met drie kinderen. Alleen groep B meende dat zo'n gezin van het minimumloon kon rondkomen; volgens de overige groepen was er sprake van een tekort. Hierbij moet worden opgemerkt dat voor een paar met kinderen het verschil tussen een WWB-uitkering en het minimumloon vrij klein is. Niet kunnen rondkomen op bijstandsniveau betekent daarom al snel dat ook het minimumloon te laag is. Na de bezuinigingsronde in het kader van het ministersdilemma was het ook volgens groep C mogelijk om als gezin met drie kinderen van het minimumloon rond te komen; voor groep B was dan zelfs een WWB-uitkering voldoende.

Als laatste exercitie is een *correspondentieanalyse* uitgevoerd, waarbij de voornaamste budgetposten, alle besproken casussen en alle vier focusgroepen (plus het Nibud) waren betrokken. Uit de analyse bleek allereerst dat de nettohuur gemiddeld de grootste budgetpost is. De nivellerende werking van de huurtoeslag zorgt ervoor dat het bedrag daarbij weinig verschilt tussen de diverse typen huishoudens. Dit duidt erop dat alleenstaanden in dit opzicht relatief het slechtste af zijn: terwijl hun inkomen veelal lager zal zijn dan dat van paren, betalen zij netto vrijwel hetzelfde bedrag voor hun woning. Een tweede grote uitgavenpost is de ziektekostenverzekering. Hier is het aantal premieplichtige volwassenen van belang; bij paren neemt de verzekering naar verhouding een groter deel van het budget in beslag dan bij alleenstaanden of eenoudergezinnen. Voeding, en dan met name de warme maaltijden, neemt de derde plaats in. De omvang van het aandeel van deze uitgavenpost in het totale budget, is daarbij sterk afhankelijk van het aantal personen in het huishouden.

De berekeningen maken tevens duidelijk dat de vier focusgroepen weinig van elkaar afweken qua toegekende budgetten aan (oudere) alleenstaanden en aan paren

zonder kinderen. De consensus tussen de groepen was echter minder bij de eenoudergezinnen en de paren met kinderen. Weliswaar waren de groepen het erover eens dat de aanwezigheid van kinderen in het huishouden tot aanzienlijke meerkosten leidt, maar de gepercipieerde omvang van deze meerkosten verschilde nogal. Enkele focusgroepen begrootten een veel hoger bedrag voor de kinderen dan andere.

## 6.2 Evaluatie van de methode

De consensuele budgetmethode is wereldwijd nog vrij beperkt toegepast, en in Nederland nog helemaal niet. Een korte evaluatie van de methode lijkt dan ook op zijn plaats.

Een belangrijk nadeel is de *arbeidsintensiteit* van de methode. Dit betreft allereerst de groepsgesprekken en de organisatie daarvan: niet alleen de sessies zelf namen veel tijd in beslag (alle vier focusgroepen kwamen driemaal bijeen voor een sessie van vier uur), maar ook de werving van de onderzoeksdeelnemers.<sup>3</sup> Het opstellen en onderhouden van de rekenprogramma's waarmee de budgetten tijdens de sessies konden worden gevolgd en veranderd, vergde eveneens veel tijd.<sup>4</sup> En ten slotte bleek ook de fase na de onderzoeksperiode arbeidsintensief te zijn. Met behulp van de dvd-opnames en de gespreksverslagen zijn alle Excel-bestanden gecontroleerd op inconsistenties en, waar nodig, gecorrigeerd. Vervolgens zijn ze omgezet naar analysebestanden waarin alle vier focusgroepen zijn samengevoegd, teneinde per budgetpost na te kunnen gaan of en in welke opzichten de groepen van elkaar verschillen.

Een tweede punt betreft de *samenstelling van de focusgroepen*. In eerder onderzoek van dit type is er, zoals beschreven in hoofdstuk 2, soms voor gekozen alleen mensen met een laag inkomen bij de focusgroepen te betrekken. Achterliggende gedachte daarbij was dat zij vanuit hun persoonlijke ervaring met financiële beperkingen beter zouden kunnen aangeven wat er minimaal noodzakelijk is voor een acceptabele levensstandaard. Hier kan tegenin worden gebracht dat het voor een brede acceptatie van zo'n norm juist nodig is een dwarsdoorsnede van de bevolking bij het onderzoek te betrekken. Onze studie is, voor zover wij weten, de eerste waarin met zowel homogeen als heterogeen samengestelde groepen is gewerkt. Uit het onderzoek is duidelijk naar voren gekomen dat in de groep met uitsluitend mensen met een inkomen op bijstandsniveau (groep D), de bevindingen afwijken van die in de meer heterogeen samengestelde groepen. Zowel bij de discussies over de armoededefinitie en de levensstijlen als bij die over de goederenpakketten, bleek groep D zich aanmerkelijk ruimhartiger op te stellen dan de andere groepen.<sup>5</sup> Het is echter onduidelijk of dit een gevolg was van hun ervaringsdeskundigheid of van het feit dat in groep D relatief veel vrouwen, alleenstaande ouders (moeders) en lager opgeleiden zaten. In ieder geval lijkt de samenstelling van de focusgroepen van invloed op de resultaten, en dat roept enige vragen op over de betrouwbaarheid van het instrument.

Een derde punt heeft betrekking op de *inhoud van de lijst met goederen en voorzieningen* die aan de onderzoeksdeelnemers is voorgelegd. In het algemeen bleek deze lijst geen problemen op te leveren, maar over een aantal zaken bestond onduidelijkheid.

Dit was bijvoorbeeld het geval bij de huur (wel of niet na aftrek van huurtoeslag), de tussendoortjes (zijn koffie en thee al een tussendoortje, of gaat het om koek, chips en cola?) en de maaltijden (wel of niet rekening houden met schaalvoordelen voor meerpersoonshuishoudens). In een eventuele vervolgstudie dienen hierover vooraf duidelijke afspraken te worden gemaakt, zodat de gespreksleider de onzekerheden kan wegnemen.

Een vierde punt betreft de *gevoeligheid van de methode* voor bepaalde aannames bij de beprijzing van de goederenpakketten. Als een bepaalde focusgroep een afwijkende mening heeft over het benodigde aantal, het prijsniveau of de levensduur van een bepaald artikel, kan dit soms leiden tot grote verschillen in het totaalbudget. De budgetpost ‘voeding’ is hiervan een voorbeeld: waar de groepen B en C minder dan 500 euro per maand uittrekken voor de maaltijden van een gezin met kinderen, komt groep A tot een bedrag van 600 euro en groep D zelfs tot iets meer dan 700 euro. Bij nader inzien blijkt dit terug te voeren op de relatief hoge prijs die deze laatste groepen rekenen voor de broodmaaltijden of de tussendoortjes.

Een vijfde overweging geldt de mogelijke invloed van de *groepsprocessen* op de uitkomsten. Zeker wanneer – zoals in dit onderzoek – de deelnemers meermalen voor een langdurige sessie bijeenkomen, kan het in theorie voorkomen dat enkele dominante groepsleden de discussie gaan sturen, waardoor de uitkomsten geen goede weergave zijn van de mening van de totale groep. In de praktijk lijkt dit echter mee te vallen. Weliswaar kwam het voor dat bepaalde personen duidelijker aanwezig waren dan andere, maar er zijn geen aanwijzingen dat zij de discussie sterk naar hun hand hebben gezet. Over het algemeen nam iedereen actief aan de bijeenkomsten deel. De aanwezigheid van ervaren gespreksleiders speelde daarbij een belangrijke rol.

Het *ministersdilemma*, tot slot, bedoeld om (voor de casus ‘paar met drie kinderen’) tot een nog strengere invulling te komen van wat minimaal noodzakelijk is om net niet arm te zijn, blijkt veelal tot beperkte bijstellingen van het pakket te hebben geleid. Veel budgetposten werden intact gelaten en de wijzigingen die zijn aangebracht, hebben alle betrekking op minder noodzakelijke goederen, zoals tussendoortjes, vakantie en uitgaan. Er is echter geen reden om dit onderdeel bij nader onderzoek uit de discussies weg te laten. Het is een nuttige laatste controle, en het feit dat er geen of slechts een geringe verlaging van het budget plaatsvond, duidt erop dat dit budget volgens de deelnemers echt verwijst naar de ondergrens van wat minimaal noodzakelijk is.

Al met al kan worden gesteld dat met het gebruik van de consensuele budgetmethode inzicht wordt verkregen in de mening van doorsneeburgers over armoede, en over de goederen en voorzieningen die zij minimaal noodzakelijk achten voor een acceptabele levensstandaard. Een belangrijk nadeel is echter de arbeidsintensiteit van de methode. Dit maakt het minder aantrekkelijk haar regelmatig en op grote schaal toe te passen op de manier die hier is gevolgd. Een jaarlijkse meting die zich richt op veel verschillende typen huishoudens, is in dit licht niet aan te bevelen. Wel kan het nuttig zijn de vereiste budgetten van de voornaamste huishoudtypen periodiek (bv.

eens in de vijf jaar, of in samenhang met een revisie van de armoedegrenzen of de voorbeeldbegrotingen) te laten vaststellen via de focusgroepenmethode.

Een nadeel is tevens dat de bevindingen soms sterk tussen de groepen uiteenlopen, zonder dat daar een algemene oorzaak voor is aan te wijzen: zowel de genoemde aantallen als de levensduur en het prijsniveau van artikelen hebben een rol gespeeld. Hierdoor is het lastig uitspraken te doen over consequenties voor de te gebruiken armoedegrenzen en voorbeeldbegrotingen. De consensuele budgetmethode lijkt derhalve het best te typeren als een waardevolle aanvulling op de mening van experts, maar niet als vervanging ervan.

### 6.3 Enkele implicaties van het onderzoek

Zoals eerder al werd aangegeven, beoogden we met dit onderzoek na te gaan in hoeverre de budgetgerelateerde armoedegrenzen van het SCP en de voorbeeldbegrotingen van het Nibud worden ondersteund door de meningen van burgers. Daarom is het van belang op deze plaats aan te geven of de poging tot externe validatie de methode inderdaad bevestigt, of dat het oordeel van de groepen uit de bevolking – deels bestaand uit ervaringsdeskundigen – op belangrijke punten afwijkt van dat van de experts. Voor zover het laatste het geval is, moet de vraag worden gesteld of aanpassingen in de systematiek van de armoedegrenzen en/of voorbeeldbegrotingen wenselijk zijn. Verder lijkt het zinvol kort stil te staan bij eventuele maatschappelijke implicaties van het onderzoek. Hoewel de studie hier niet in de eerste plaats op was gericht, werpt ze toch enig licht op de concrete problemen die huishoudens ervaren bij het rondkomen van een beperkt budget, op de betekenis van moderne armoede in de Nederlandse context, en op de invulling die men zou willen geven aan het sociaal minimum – het collectief gegarandeerde basale levenspeil.

Vooraf past hierbij nog een kanttekening. Aan een wetenschappelijke benadering van armoede en expertbudgetten kan men de voorwaarde stellen dat ze sociaal en politiek relevant is. Dit is echter nadrukkelijk een aanvullend criterium voor de kwaliteit van het onderzoek, bovenop de gebruikelijke eisen van begripsvaliditeit, betrouwbaarheid en controleerbaarheid van de meting, en een goede toepasbaarheid in de onderzoekspraktijk (zie Vrooman 2009 voor een voorbeeld ten aanzien van het meten van armoede). Dat houdt dus in dat de normatieve geloofwaardigheid van een bepaalde methode weliswaar van belang is, maar niet het enige criterium is waaraan de kwaliteit van een armoedegrenzen of budgetmethode moet worden afgemeten.

Bovendien is enige voorzichtigheid geboden bij de toepassing van het geloofwaardigheids criterium. Zeker omdat armoede en het minimaal vereiste budget tot verhitte discussies kunnen leiden in het publieke debat, dient de gebruikte methode aanvaardbaar te zijn voor beleidsmakers, de bevolking als geheel en degenen die van een laag inkomen moeten leven. Een armoedegrenzen of budgetmethode die wetenschappelijk valide en betrouwbaar is, maar ver verwijderd blijft van de alledaagse

opvattingen over armoede en de minimale vereisten om rond te komen, zal vermoedelijk weinig richting kunnen geven aan het maatschappelijke debat. Het moet echter niet zo zijn dat de sociaal-politieke relevantie het enige of doorslaggevende criterium is. *In extremis* zou dat immers betekenen dat armoede en het minimaal vereiste op een nominalistische manier worden gedefinieerd: het is niet meer dan wat beleidsmakers of de democratische meerderheid op een bepaald moment afspreken onder die woorden te verstaan. Zo'n nominalistische benadering heeft als risico dat de normen voor wat armoede en het minimaal noodzakelijke zijn, in de loop der tijd sterk kunnen fluctueren, wat het moeilijk maakt de verschijnselen op een consistente manier empirisch in kaart te brengen. Ook is een dergelijke benadering gevoelig voor strategisch gedrag van belanghebbenden, waarbij enerzijds belastingbetalers proberen de normen zo laag mogelijk te houden, en anderzijds werklozen, gepensioneerden en andere uitkeringsontvangers trachten ze op een hoger niveau vastgesteld te krijgen. Door zulke strategische afwegingen kan een publiek 'referendum' over de armoedegrens en het minimaal vereiste budget ertoe leiden dat de niveaus hoger of lager worden vastgesteld dan de feitelijke behoeften van huishoudens rechtvaardigen.

Om dit soort redenen is het belangrijk de sociaal-politieke relevantie als aanvullende maatstaf te zien, naast de gebruikelijke criteria voor wetenschappelijk onderzoek en expertmethoden. De hier gepresenteerde benadering, waarbij is gepoogd de sociale consensus direct te meten door breed samengestelde focusgroepen te laten discussiëren en gedetailleerde budgetten te laten samenstellen, is één manier om onderzoek te doen naar de normatieve geloofwaardigheid van de SCP-armoedegrens en van de Nibud-voorbeeldbegrotingen.

#### *Op hoofdlijnen normatief geloofwaardig*

De bevindingen wijzen erop dat de maatschappelijke perceptie in veel opzichten overeenstemt met de uitgangspunten die in het SCP-onderzoek en de Nibud-metho-diek worden gehanteerd. Dit ligt in het verlengde van de uitkomsten van eerder enquêteonderzoek (Soede en Vrooman 2008; Vrooman 2009). Dit eerdere onderzoek was echter minder specifiek en berustte niet op een directe meting van sociale consensus, maar op een optelsom van de meningen van individuele respondenten.

Uit de discussies over de definitie van armoede en de minimaal wenselijke levensstijl kwam naar voren dat de focusgroepen armoedesituaties doorgaans absoluut benaderden: huishoudens moesten in hun eigen behoeften kunnen voorzien; hun relatieve achterstand ten opzichte van 'doorsnee'-gezinnen of veelverdieners deed niet ter zake.

Ook bleek dat het bij armoede ging om het niet kunnen voldoen aan tamelijk basale behoeften: uitgaven aan posten die in de samenleving onvermijdelijk of zeer wenselijk worden geacht. Wat tot het laatste gerekend moest worden, varieerde enigszins tussen de focusgroepen, maar het betrof duidelijk meer dan slechts een overlevingsniveau. Om in Nederland niet arm te zijn, is het niet genoeg dat het fysieke voort-

bestaan is veiliggesteld, maar is ook vereist dat men een zelfstandige huishouding kan voeren, de dagelijkse boodschappen kan doen, voldoende kleding kan kopen, kan participeren in de maatschappij en dergelijke. Over of er daarbovenop nog meer noodzakelijk was en wat dat dan was, verschilden de focusgroepen van mening. In één groep vond een meerderheid dat volstaan kon worden met de eerste levensbehoeften, maar de andere focusgroepen meenden dat er ook ruimte moest zijn om iets extra's te kunnen doen. De focusgroep met ervaringsdeskundigen (groep D) hanteerde daarbij de meest brede definitie en sprak van behoeften met betrekking tot keuzevrijheid en persoonlijke ontwikkeling. Zelfs dit 'hogere' behoefteniveau werd echter vrij beperkt opgevat: in geen van de focusgroepen werd gesproken van armoede als huishoudens zich geen auto, verre of frequente vakanties, of grote impulsaankopen konden veroorloven.

Bij de invulling van de concrete budgetten ziet men dit voor een groot deel terug. Alle groepen vulden bedragen in bij de basisbehoeften voedsel, huisvesting, energie, kleding, inventaris, en dergelijke; de groepen waren het er in grote mate over eens dat dit soort kosten onvermijdelijk zijn. In de praktijk kwam daar vaak nog iets bovenop: bij het samenstellen van de budgetten werd vrijwel altijd gekozen voor extra dingen in de sfeer van communicatie, ontspanning en vakantie, alcoholische consumpties en sociale contacten (verjaardagen). Als het ging om huishoudens met kinderen, kwam er in de meeste groepen zelfs behoorlijk wat bij: er was behoefte aan geschikte woonruimte (een eigen kamer, een veilige buurt) en men was het erover eens dat kinderen niet de dupe mochten worden van de armoede van hun ouders. Ze dienden daarom op school en in hun vrije tijd in voldoende mate te kunnen meedoen. De concrete invulling die de focusgroepen aan het armoedebegrip gaven, lijkt zodoende bij kinderen ten dele ook te verwijzen naar de relatieve verschillen ten opzichte van 'gewone' leeftijdgenoten. Dit ligt in het verlengde van de bevindingen uit de eerste meting van het SCP-project *Armoede en sociale uitsluiting bij kinderen* (Jehoel-Gijsbers 2009).

Dit alles overziend, kan worden vastgesteld dat in het algemeen de armoedebegrippen, leefstijlen en budgetten waarop de focusgroepen uitkwamen, redelijk aansloten bij de systematiek van de SCP-armoedegrens en de budgetmethode van het Nibud. De budgetgerelateerde armoedegrens beoogt een bandbreedte voor armoede aan te geven, waarbij de ondergrens ligt op het niveau van de basisbehoeften en de bovengrens op het niveau dat er voldoende inkomen is voor het voeren van een zelfstandig huishouden, plus iets extra's. De bandbreedte van de consensus die we aantreffen in de focusgroepen, stemde hiermee goed overeen, met dien verstande dat de definities en de concrete invulling vooral naar de hogere niet-veel-maar-toereikendvariant neigden. De combinatie van de twee criteria lijkt derhalve een goede dekking te geven van de sociale consensus in groepen van de Nederlandse bevolking. Om die reden is de budgetgerelateerde grens van het SCP niet alleen wetenschappelijk goed onderbouwd (zie Vrooman 2009), maar kan ze ook normatief geloofwaardig

worden geacht. Wel lijkt het zinvol de systematiek op onderdelen licht aan te passen (zie hierna).

De focusgroepen konden tevens goed werken met de indeling van de uitgavenposten zoals het Nibud die hanteert. Er zijn geen nieuwe posten toegevoegd of posten geschrapt die men niet relevant vond. Slechts op detailniveau werden artikelen genoemd die niet door het Nibud gebruikt worden, zoals regenkleding. Een ander punt is of de diverse posten wel of niet (zouden moeten) behoren tot het Nibud-basispakket. In het basispakket zijn die uitgaven opgenomen die voor ieder huishouden vrijwel onvermijdelijk zijn. Het bedrag dat dan eventueel resteert, is voor andere uitgaven, waarbij het huishouden vaak meer keuzevrijheid heeft (zie kader 4.1). In het huidige onderzoek is geen rekening gehouden met deze indeling en konden de focusgroepen ook uitspraken doen over posten die niet in het basispakket zijn opgenomen. Het resultaat is dat verscheidene goederen en voorzieningen, die volgens het Nibud buiten het basispakket vallen, als minimaal noodzakelijk zijn aangemerkt. Het toevoegen van basisbedragen voor enkele van deze uitgaven, met name die betrekking hebben op sociale participatie, zou de voorlichtingswaarde van de minimumvoorbeeldbegrotingen verhogen. Ter onderscheiding van de uitgaven in het kader van het basispakket, kunnen deze bedragen tussen haakjes worden gezet. Overigens geven de resultaten van dit onderzoek niet direct uitsluitsel over de hoogte van de bedragen (zie hierna).

#### *Echter ook concrete verschillen*

Een belangrijk concreet verschil is dat de focusgroepen de noodzakelijk geachte uitgaven voor kinderen stelselmatig hoger inschatten dan de bedragen in de Nibud-voorbeeldbegrotingen. Tegelijkertijd waren de focusgroepen onderling echter weinig eensgezind over de omvang en de aard van de meerkosten voor kinderen. Daarbij speelden zowel de benodigde aantallen als de ingeschatte levensduur en prijsniveaus een rol. Dit blijkt bijvoorbeeld uit het budget voor speelgoed: de ene groep koos voor weinig maar relatief duur speelgoed, terwijl een andere groep voor veel maar goedkoop opteerde, en de twee overige groepen een paar goedkope stukken speelgoed per jaar voldoende vonden. Omdat geen algemene oorzaak valt aan te wijzen voor de verschillen in de budgetten die de focusgroepen toekenden aan de huishoudens met kinderen, kan daar – zoals eerder al is aangegeven – moeilijk een algemene conclusie aan worden verbonden. Wel mag het opmerkelijk worden genoemd dat de ervaringsdeskundigen van groep D (onder wie veel bijstandsmoeders) armoede niet alleen veel ruimer zagen, maar bij huishoudens met kinderen ook veruit het hoogste budget noodzakelijk achtten. Dat kan erop duiden dat bij hen de relatieve aspecten van armoede bij kinderen (hen zoveel mogelijk ‘normaal’ willen laten opgroeien tussen hun niet-arme leeftijdgenoten) zwaarder wogen dan bij mensen die hun nakomelingen in gunstiger omstandigheden grootbrengen. Aan de andere kant blijkt een belangrijk deel van de hoge extrakosten voor kinderen in groep D tot stand te zijn gekomen via een hoger toegekend budget voor voeding, en dan met name voor

tussendoortjes. Dit suggereert dat hier mogelijk ook leefstijlaspecten en specifieke preferenties in het geding zijn.

De focusgroepen zijn wel consequent in het feit dat ze expliciet een bedrag reserveren voor sociale participatie. Hiertoe rekenen we hobby's en sporten voor zowel volwassenen als kinderen, vakantie, uitgaan, op bezoek gaan (incl. het geven van cadeautjes) en bezoek ontvangen (incl. het vieren van verjaardagen). Voor al deze activiteiten tezamen trekken de groepsleden gemiddeld 179,75 euro per maand uit.<sup>6</sup> Alle vier groepen reserveren tevens een bedrag voor speelgoed en een fiets voor de kinderen. Gemiddeld per groep gaat het om 20,75 euro per maand.

In de hoge variant van de budgetgerelateerde grens van het SCP is eveneens ruimte gemaakt voor dit soort uitgaven, hoewel het extrabedrag tevens bestemd is voor een aantal andere posten, zoals een krant en een huisdier. In de voorbeeldbegrotingen van het Nibud vallen sociale participatie en speelgoed en vervoer voor de kinderen buiten het basispakket, en is er geen specifiek bedrag voor deze posten uitgetrokken. Alleen het geld dat na de kosten van het basispakket nog over is, kan ervoor worden aangewend. Als er andere bijzondere uitgaven zijn, zullen de inkomsten al snel tekortschieten. Het Nibud adviseert gemeenten voor die gevallen een regeling in het leven te roepen (of een bestaande regeling uit te breiden), die in zo'n tekort kan voorzien.

Ook bij enkele andere budgetposten wijken de vier focusgroepen enigszins af van het Nibud. Zo reserveren zij consequent meer geld voor de schoolkosten van de kinderen. Waar het Nibud voor zaken als schoolboeken en een schoolreisje 55 euro per maand rekent, gaan de vier groepen uit van gemiddeld 96,25 euro per maand. Ook bij de posten 'huishoudelijke apparatuur' en 'telefoon' vormen de door de groepen overeengekomen bedragen een veelvoud van die van het Nibud, al zijn de verschillen absoluut gezien kleiner. Bij de huishoudelijke apparatuur gaat het om 15 tegenover 7 euro per maand, en bij de telefoonkosten om 35 euro versus 10 euro.

Ten slotte is er een aantal uitgavenposten waarvoor de focusgroepen juist minder reserveren dan in de voorbeeldbegrotingen. Voor herenkleding komen de focusgroepen gemiddeld 18 euro per maand lager uit dan het Nibud, voor de kleding van een meisje van 3 jaar 15 euro lager,<sup>7</sup> en voor linnengoed 4 euro. Ook bij de inventaris komen de focusgroepen consequent lager uit dan de voorbeeldbegrotingen: 17 euro per maand lager bij het meubilair en de stoffering van de woning, 8 euro voor het meubilair van de kinderen, en 4 euro voor keukengerei. De oorzaak van de verschillen tussen de focusgroepen en het Nibud is niet eensluidend. Soms, zoals bij de herenkleding, gaat het om uiteenlopende ideeën over de benodigde aantallen; in andere gevallen (vooral bij de posten in verband met de woninginrichting) om een verschillende inschatting van de levensduur of om een ander oordeel over de prijs en kwaliteit.

### *Doorwerking in grenzen en budgetten*

De bevindingen kunnen consequenties hebben voor de definiëring van een armoedegrens en de samenstelling van de voorbeeldbegrotingen. De basisfilosofie van de budgetgerelateerde armoedegrens wordt, als gezegd, door dit onderzoek gesteund. De daarin veronderstelde bandbreedte, die tot uitdrukking komt in een lage en een hogere variant van de grens, vinden we ook bij de focusgroepen terug. Een deel van de onderzoeksdeelnemers (een meerderheid in groep C) was en bleef voorstander van een vrij strikte armoededefinitie, volgens welke men pas arm is als men niet aan basale behoeften kan voldoen. Dat sluit aan bij de basisbehoeftevariant van de SCP-armoededefinitie. Gezien de standvastige mening van deze groep, kunnen we ervan uitgaan dat in de ogen van een deel van de bevolking de ruimere niet-veel-maar-toereikendvariant te hoog zal zijn om nog van armoede te kunnen spreken. De andere focusgroepen waren echter voorstander van een armoedebenadering die ruimte biedt voor iets extra's, met name als er kinderen in het huishouden zijn en voor sociale participatie. Bij de invulling van de concrete budgetten bleek overigens ook groep C soms reukeliker dan men op grond van hun strikte definitie zou verwachten. In concreto betekent dit dat het volgende wenselijk is.

- De twee varianten van de budgetgerelateerde grens worden gehandhaafd.
- In de rapportage en de analyse krijgt de niet-veel-maar-toereikendvariant een centralere plaats toegekend dan de basisbehoeftevariant.
- De equivalentieschaal voor gezinnen met kinderen wordt nog eens kritisch bezien op mogelijk gemiste onvermijdelijke uitgaven en op aspecten van relatieve achterstand.
- Bezien wordt of het budget voor sociale participatie in de niet-veel-maar-toereikendvariant op onderdelen moet worden aangepast.

Dit kan dus enkele lichte aanpassingen vergen in het niveau van sommige grensbedragen. Een definitieve beslissing hierover zal worden genomen op grond van een nadere analyse, waarbij ook aspecten van betrouwbaarheid, consistentie en meetbaarheid een rol zullen spelen.

Ook kan overwogen worden sociale participatie nadrukkelijker op te nemen in de voorbeeldbegrotingen van het Nibud. Het bedrag dat daarvoor moet worden gereserveerd, kan echter niet zonder meer worden afgeleid uit de resultaten van dit focusgroepenonderzoek. Daarvoor zijn de verschillen tussen de focusgroepen te groot; per maand trekt groep D zo'n 260 euro uit voor sociale participatie, terwijl de bedragen van de andere drie groepen variëren van 140 tot 160 euro. Een gemiddelde over alle focusgroepen wordt opgetrokken door de extreme score van groep D, maar het lijkt ook niet wenselijk zomaar voorbij te gaan aan de resultaten van deze groep ervaringsdeskundigen (bv. door het gemiddelde alleen te baseren op de bedragen van de groepen A, B en C).

Een complicatie bij deze of andere aanpassingen van de voorbeeldbegroting is dat niet alleen de groepen verschillen in de hoogte van het totaalbudget, maar dat ook de

oorzaak hiervan niet eenduidig is. Zo kan het hogere budget van groep D niet worden teruggevoerd op consistent grotere aantallen, een kortere levensduur van goederen of een hoger bedongen prijsniveau. Dat maakt het lastig te bepalen op welke punten de voorbeeldbegroting zou moeten worden gewijzigd. Wellicht kan een nadere toetsing van de resultaten van dit onderzoek hier uitsluitsel over geven. Te denken valt bijvoorbeeld aan een internetenquête, waarin de punten waarover de focusgroepen van mening verschilden nog eens aan ‘gewone’ respondenten worden voorgelegd.

Een meer principieel punt is dat een uitbreiding van het basispakket, met welk bedrag dan ook, gevolgen heeft voor de rest van de begroting. Als het totaalbudget ongewijzigd blijft, zal het bedrag voor de posten die buiten het basispakket vallen kleiner worden. Mensen met uitgaven die door persoonlijke omstandigheden onvermijdbaar zijn, zoals de kosten van een speciaal dieet, kunnen dan structureel in de min komen. Indien echter de uitbreiding van het basispakket de vorm krijgt van een opslag op het totaalbudget, kan dit de verhouding tot de bijstandsnorm onder druk zetten.

In het algemeen heeft het onderzoek nuttige informatie voor de voorlichtingsfunctie van het Nibud opgeleverd. Er is immers meer inzicht ontstaan in wat volgens de consument minimaal noodzakelijk is. Ook heeft het onderzoek enkele concrete aandachtspunten opgeleverd, die het Nibud kan gebruiken bij de actualisering van de voorbeeldbegrotingen. Zo heeft een aantal focusgroepen een duidelijk langere levensduur voor bepaalde artikelen verondersteld dan het Nibud. Het gaat hier met name om de inventaris. Ook hanteren de groepen soms lagere prijzen dan het Nibud en zeggen zij in een aantal gevallen dat artikelen tweedehands kunnen worden aangeschaft. In het gezin met drie kinderen wordt kleding doorgeschoven van het oudste naar het jongste meisje (het Nibud gaat uit van nieuwe kleding voor alle kinderen). Tot slot zeggen alle groepen dat huishoudens zonder kinderen niet zeven keer per week een warme maaltijd hoeven te gebruiken. Sommige van deze punten, bijvoorbeeld het kopen van tweedehands artikelen of het doorschuiven van kleding, zijn moeilijk door het Nibud te formaliseren in de voorbeeldbegrotingen. Andere punten zullen in de toekomst zeker worden verdisconteerd.

#### *Maatschappelijke betekenis*

Eerder is al opgemerkt dat het hoofddoel van deze studie methodisch van aard was, namelijk het valideren van budgetten en armoedegrenzen aan de sociale consensus die in enkele focusgroepen werd gegenereerd. Dat neemt niet weg dat, gezien de centrale plaats van armoede en de inkomenspositie van de minima in het maatschappelijke debat, de uitkomsten ook een bredere en meer inhoudelijke betekenis kunnen hebben. Daarom is het zinvol ter afsluiting enkele inhoudelijke kanttekeningen te plaatsen.

Een eerste observatie, naar aanleiding van het focusgroepenonderzoek, is dat het thema ‘armoede in Nederland’ leeft. Het kostte nauwelijks moeite de gesprekken

in de focusgroepen op gang te brengen en alle deelnemers hadden een voorstelling van wat het betekent om in Nederland van een laag inkomen te moeten leven. Armoede werd veelal ervaren als een individueel, maar ook een maatschappelijk probleem, waarvan het niet ondenkbaar is dat men er zelf mee te maken krijgt. Deze invoelbaarheid van het armoedeprobleem is vermoedelijk een van de redenen voor de levendige discussies die in de focusgroepen optraden bij het bepalen van de concrete budgetposten.

Hoewel erkend wordt dat armoede in Nederland aan het begin van de eenentwintigste eeuw anders van aard is dan honderd jaar eerder, of dan in arme gebieden in Afrika of India, lijkt dat niet in te houden dat het probleem irrelevant of minder urgent is. Ook lijkt de overheersende mening niet te zijn dat armoede in een welvarende samenleving als Nederland betrekking heeft op relatieve tekorten (minder hebben dan anderen) of zich beperkt tot het niet kunnen realiseren van ‘hoge’ behoeften (zoals erkenning, zelfrespect, persoonlijke ontplooiing). Zulke aspecten kunnen een rol spelen, maar het wezen van moderne armoede is volgens de focusgroepen toch betrekkelijk basaal: arme mensen hebben een budget dat niet toereikend is voor uitgaven die in de samenleving onvermijdelijk of zeer wenselijk zijn. Naast elementaire zaken als voedsel, kleding, huisvesting en energie, behoren hiertoe tegenwoordig ook verzekeringen en communicatiemiddelen. Bovendien moeten kinderen zoveel mogelijk kunnen meedoen, ook als hun ouders weinig geld hebben. In de ruimere opvatting is ook een bepaald minimum aan ontspanning, sociale participatie en gezelligheid vereist.

Het sociaal minimum kan men beschouwen als de maatschappelijke consensus over de minimaal vereiste levensstandaard. Een van de interessante aspecten van dit focusgroepenonderzoek is dat het hiervan een directe meting geeft. Dat gebeurt niet slechts in termen van vereiste totaalbedragen, maar veel gedetailleerder, op basis van de hoeveelheid, de beprijzing en de levensduur van de goederen en voorzieningen die tot de minimale levensstandaard gerekend worden, en dat voor uiteenlopende typen huishoudens.

Wat in het beleid, en soms ook in onderzoek en alledaags taalgebruik, ‘het sociaal minimum’ wordt genoemd, is niet meer dan de gecodificeerde vorm hiervan: de minimumbedragen zoals die zijn opgenomen in de AOW, de bijstandswet, de kinderbijslag en dergelijke. Met het werkelijke sociaal minimum – de zaken waarover mensen volgens de leden van de gemeenschap moeten kunnen beschikken, en de financiële middelen die dat vergt – hebben die officiële normen niet noodzakelijkerwijs veel te maken. Zo beoogt de bijstand officieel de noodzakelijke kosten van bestaan te dekken, maar toen de regeling in de jaren zestig van de vorige eeuw werd ingevoerd (en ook daarna), heeft de wetgever niet gespecificeerd wat dit inhoudt. Ook bij de kinderbijslag is wettelijk niet gepreciseerd wat ervan betaald moet worden;<sup>8</sup> het uitgangspunt van de wetgever was dat deze in beginsel niet kostendekkend diende te zijn, om zo de eigen verantwoordelijkheid van ouders tot uitdrukking

te brengen. Op minimumniveau kan dat vanzelfsprekend tot tekorten leiden, die niet alle huishoudens met kinderen volledig en tijdig zullen weten te compenseren via de bijzondere bijstand of andere voorzieningen. De wisselende indexering van de uitkeringsbedragen heeft de relatie tussen de wettelijke criteria en het sociaal minimum zoals dat door de bevolking wordt gezien, nog losser gemaakt; in de jaren zeventig werden de bedragen sterk verhoogd, terwijl ze in het decennium erna weer werden gekort en bevroren. Bovendien ligt, opmerkelijk genoeg, het wettelijk minimum voor AOW'ers al ruim tien jaar hoger dan dat voor een vergelijkbaar huishouden in de bijstand. In wezen zijn de wettelijke bedragen een beleidsmatige beslissing, die niet alleen uitgaan van wat mensen nodig hebben, maar waarbij ook de economische situatie, de *deservingness* van verschillende groepen, de beschikbare ruimte op de begroting en de veronderstelde effecten op het arbeidsmarktgedrag (vermijden van de armoedeval) een rol spelen.

Het is aan te bevelen de verhouding tussen de wettelijke normbedragen en het begrip sociaal minimum zoals dat onder de bevolking leeft, in het beleid nader te overwegen. Het hier verrichte onderzoek biedt daarvoor stof tot nadenken. Zo lijkt het erop dat op bijstandsniveau de kosten van kinderen problematisch kunnen worden (zeker bij een groter kindertal), dat de impliciete equivalentiefactoren die in de wetgeving besloten liggen niet geheel aansluiten bij de schaalvoordelen die de focusgroepen onderkennen, en dat er, vanuit het gezichtspunt van hun respectieve behoeften, mogelijk iets eigenaardigs kleeft aan de wettelijke bevoordeling van gezonde AOW'ers boven bijstandsontvangers. Dit onderzoek kan hierover geen definitief uitsluitsel bieden, in de zin dat er rechtstreeks normbedragen voor de bijstand en andere wettelijke regelingen aan kunnen worden ontleend. Daarvoor zijn de verschillen tussen de budgetten die de focusgroepen hebben opgesteld te groot, en wellicht is dit ook te zeer een momentopname. Een nadere invulling van het wettelijk sociaal minimum op een concreter niveau lijkt echter, zo'n 45 jaar na de invoering van de bijstandswet en ongeveer 30 jaar nadat het Nibud begon met het opstellen van minimumvoorbeeldbegrotingen, de moeite waard. Het kan een goede manier zijn om armoede in de toekomst tegen te gaan.

## Noten

- 1 Huishoudens die uit meerdere personen bestaan, hebben meer inkomen nodig dan alleenstaanden om niet-arm te zijn. Het samenleven leidt echter ook tot kostenbesparingen: de woning hoeft maar eenmaal verwarmd te worden en er is sprake van een gezamenlijke inventaris. In een meerpersoonshuishoudens is dus sprake van bepaalde schaalvoordelen. Equivalentiefactoren geven weer hoeveel inkomen zo'n huishouden extra nodig heeft om hetzelfde welvaartsniveau als een alleenstaande te bereiken.
- 2 De huurtoeslag is niet bij de inkomsten meegenomen, aangezien die in de totaalbudgetten is verwerkt (in de bedragen voor de budgetpost 'wonen' is de huurtoeslag al afgetrokken).
- 3 Zoals in hoofdstuk 2 is beschreven, is bij die werving geselecteerd op het type huishouden, het geslacht en het inkomen. Daarbij zijn alleen personen benaderd die binnen 60 kilometer van Hilversum wonen en die in het laatste halfjaar niet aan kwalitatief onderzoek hebben deelgenomen. Dat men in principe voor drie sessies beschikbaar diende te zijn, maakte het rekruteren van de groepsleden niet gemakkelijker. Voor iedereen die uiteindelijk aan het onderzoek heeft deelgenomen, is ten minste twee uur tijd geïnvesteerd in de werving.
- 4 Dat het programmeren van de Excel-bestanden veel tijd in beslag nam, had te maken met de complexiteit van de gewenste toepassingsmogelijkheden. Ten eerste diende er een link aangebracht te worden tussen het bestand voor de eerste casus en dat voor de tweede, en tussen het bestand voor de tweede casus en dat voor de derde. Hierdoor werden de artikelen die de deelnemers noodzakelijk vonden voor de eerste casus, automatisch tevens in het bestand voor de tweede casus opgeslagen. Dit had als voordeel dat bij de bespreking van die tweede casus nodeloze herhalingen konden worden vermeden en men zich kon beperken tot wijzigingen en aanvullingen ten opzichte van de eerste casus. Ten tweede dienden formules te worden opgesteld om het maandbudget te berekenen per artikel, per categorie van artikelen en voor het totale goederenpakket. Hierbij moest rekening worden gehouden met zowel het opgegeven aantal als de geschatte levensduur en het aanbevolen prijsniveau. Tevens moest de mogelijkheid zijn ingebouwd om week- of jaarbedragen om te zetten in maandbedragen. Tot slot dienden de Excel-bestanden zodanig te zijn geprogrammeerd dat wijzigingen in het aantal stuks of de levensduur van een bepaald artikel of in het aanbevolen prijsniveau, direct doorwerkten in de berekende maandbudgetten. Op die manier konden de groepsleden direct zien welk effect een door hen aangebrachte verandering had op het benodigde budget.
- 5 Gezien dit resultaat, is er geen grond voor de vrees dat het consulteren van uitsluitend mensen met een laag inkomen leidt tot een kunstmatige beperking van de inhoud van het goederenpakket. Dit vormt dus geen argument om af te zien van homogene samengestelde focusgroepen.
- 6 Bij de berekening van het gemiddelde zijn alleen de bedragen betrokken die genoemd zijn voor de casus 'paar met drie kinderen'. Echter, de onderzoeksdeelnemers hebben voor alle bediscussieerde casussen een bedrag uitgetrokken voor sociale participatie.
- 7 Het verschil valt ten dele te verklaren vanuit het gegeven dat het Nibud er niet van uitgaat dat kleding wordt doorgeschoven van oudere naar jongere kinderen. Of dit de hele verklaring is, is echter de vraag. Tijdens de discussies over de levensstijl van net niet arme eenoudergezinnen en paren met kinderen gaven de focusgroepen immers te kennen dat het doorgeven van kleren in hun ogen slechts tot op zekere hoogte acceptabel was.

- 8 Wel zijn er door het Centraal Planbureau ten behoeve van de toenmalige Commissie bezitsspreiding, in de jaren vijftig normatieve budgetten voor verschillende gezinstypen opgesteld, die onder meer dienden ter objectivering van de normbedragen voor de Algemene kinderbijslagwet (zie Massizzo 1961).

## Literatuur

- Benzécri, J.P. (1973). *Analyse des données*. Paris: Dunod.
- Bradshaw, J. (red.) (1993). *Budget standards for the United Kingdom*. Aldershot: Avebury.
- Bradshaw, J., S. Middleton, A. Davis, N. Oldfield, N. Smith, L. Cusworth en J. Williams (2008). *A minimum income standard for Britain. What people think*. York/Loughborough: Joseph Rowntree Foundation, Loughborough University.
- CBS (2009a). *Ruim 170 duizend onverzekerden tegen ziektekosten*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek (PB09-028).
- CBS (2009b). *StatLine. Consumptief krediet*. Den Haag/Heerlen: Centraal Bureau voor de Statistiek.
- CBS/SCP (2006). *Armoedebericht 2006. Voorburg/Heerlen / Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek / Sociaal en Cultureel Planbureau*.
- CBS/SCP (2008). *Armoedebericht 2008. Heerlen / Den Haag: Centraal Bureau voor de Statistiek / Sociaal en Cultureel Planbureau*.
- Fisher, G.M. (2001). 'Enough for a family to live on?' *Questions from members of the American public and new perspectives from British social scientists*. Paper presented at the 23rd annual research conference of the Association for Public Analysis and Management, Washington, D.C.
- Fisher, G.M. (2007). *An overview of recent work on standard budgets in het United States and other anglophone countries*. Geraadpleegd september 2008 via <http://aspe.hhs.gov/poverty/papers/std-budgets/index.htm>.
- Greenacre, M.J. (1984). *Theory and applications of correspondence analysis*. London: Academic Press.
- Hagenaars, A.J.M., K. de Vos en M.A. Zaidi (1994). *Poverty statistics in the late 1980s. Research based on micro-data*. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities.
- Jehoel-Gijsbers, G. (2009). *Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen, nulmeting*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Kellard, K., L. Adelman, Y. Hartfree en S. Middleton (2001). *The 2001 budget standards for different household types in Jersey*. Loughborough: Centre for Research in Social Policy, Loughborough University (CRSP 433).
- Libregts, I. en F. Moors (2007). *Rond of rood? 2006. Een onderzoek naar de financiële positie van huishoudens met een minimuminkomen in Rotterdam*. Rotterdam: dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Sociaal-wetenschappelijke afdeling.
- MacMahon, B., J. Carey en A. Stokes (2006). *Minimum essential budgets for six households*. Dublin: The Vincentian Partnership for Social Justice.
- Massizzo, A.I.V. (1961). *Proeve van benadering van de redelijke gezinsuitgaven van de werkende ongeschoolde arbeider in de grote stad*. In: *Sociaal Maandblad Arbeid*, jg. 16, nr. 2, p. 85-108.
- Middleton, S., S. Maguire, J. Shropshire en K. Kellard (1998). *Household budgetary requirements in Jersey*. Loughborough: Centre for Research in Social Policy, Loughborough University (CRSP 359).
- Moors, F. en I. Libregts (2006). *De waarde van de norm. Een onderzoek naar de toereikendheid van het sociale minimum*. Rotterdam: dienst Sociale Zaken en Werkgelegenheid, Sociaal-wetenschappelijke afdeling.
- Nibud (2008a). *Prijzengids*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.

- Nibud (2008b). *Budgethandboek 2008-1. Kerncijfers huishoudfinanciën*. Utrecht: Nationaal Instituut voor Budgetvoorlichting.
- Nibud/EénVandaag (2007). *Onderzoek naar armoede*. Geraadpleegd april 2009 via [www.nibud.nl](http://www.nibud.nl).
- SCP/CBS (2007). *Armoedemonitor 2007*. Den Haag / Voorburg: Sociaal en Cultureel Planbureau / Centraal Bureau voor de Statistiek (SCP-publicatie 2007/30).
- Soede, A. (2006). *Naar een nieuwe armoedegrens? Basisbestedingen als maatstaf voor een tekortschietend inkomen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (Werkdocument 126).
- Soede, A. en C. Vrooman (2007). *Noodzakelijke bestedingen als armoedegrens*. In: *Economische Statistische Berichten*, jg. 92, nr. 4510, p. 296-299.
- Soede, A. en C. Vrooman (2008). *Beyond the breadline. A poverty threshold based on a generalized budget approach*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research, SCP.
- Stephens, R. (2000). *The social impact of reform. Poverty in Aotearoa/New Zealand*. In: *Social Policy and Administration*, jg. 34, nr. 1, p. 64-86.
- SVB (2008). *Kwartaalbericht svb, derde kwartaal*. Amsterdam: Sociale Verzekeringsbank.
- Vrooman, J.C. (2009). *Rules of relief. Institutions of social security, and their impact*. The Hague: The Netherlands Institute for Social Research, SCP.
- Waldegrave, C., S. Stuart en R. Stephens (1996). *Participation in poverty research. Drawing on the knowledge of low-income householders to establish an appropriate measure for monitoring social policy impacts*. In: *Social Policy Journal of New Zealand*, jg. 4, vol. 7 (2), p. 191-206.
- Walker, R. (1987). *Consensual approaches to the definition of poverty. Towards an alternative methodology*. In: *Journal of Social Policy*, jg. 16, nr. 2, p. 213-226.
- Winnipeg (Winnipeg Harvest en the Social Planning Council of Winnipeg) (2003). *Acceptable living level 2003*. Geraadpleegd 23 december 2008 via [www.winnipegharvest.org/hunger/definingpoverty](http://www.winnipegharvest.org/hunger/definingpoverty).



# Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau

## Werkprogramma

Het Sociaal en Cultureel Planbureau stelt twee keer per jaar zijn Werkprogramma vast. De tekst van het lopende programma is te vinden op de website van het SCP: [www.scp.nl](http://www.scp.nl).

## SCP-publicaties

Onderstaande lijst bevat een selectie van publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel, of via de website van het SCP. Een complete lijst is te vinden op deze website: [www.scp.nl](http://www.scp.nl).

## Sociale en Culturele Rapporten

Investeren in vermogen. Sociaal en Cultureel Rapport 2006. ISBN 90-377-0285-6  
Betrekkelijke betrokkenheid. Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008. ISBN 978-90-377-0368-9

## SCP-publicaties 2008

- 2008/1 Vrijwillig verzorgd. Over vrijwilligerswerk voor zorgbehoevenden en mantelzorgers buiten de instellingen (2008). Jeroen Devilee. ISBN 978-90-377-0353-5
- 2008/2 Vroeger was het beter. Nieuwjaarsuitgave 2008 (2008). ISBN 978-90-377-0344-3
- 2008/3 Facts and Figures of the Netherlands. Social and Cultural Trends 1995-2006 (2008). Theo Roes (ed.). ISBN 90-377-0211-8
- 2008/4 Nederland deeltijdland. Vrouwen en deeltijdwerk (2008). Wil Portegijs en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0346-7
- 2008/5 Het dagelijks leven van allochtone stedelingen (2008). Andries van den Broek en Saskia Keuzenkamp (red.). ISBN 978-90-377-0336-8
- 2008/6 De openbare bibliotheek tien jaar van nu (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0351-1
- 2008/7 De openbare bibliotheek tien jaar van nu. De hoofdlijnen (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0373-3
- 2008/8 The future of the Dutch public library: ten years on (2008). Frank Huysmans en Carlien Hillebrink. ISBN 978-90-377-0380-1
- 2008/9 De virtuele cultuurbezoeker. Publieke belangstelling voor cultuurwebsites (2008). Jos de Haan en Anna Adolfsen. ISBN 978-90-377-0357-3
- 2008/10 Gestruikeld voor de start. De school verlaten zonder startkwalificatie (2008). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0339-9
- 2008/11 Sociale veiligheid ontsleuteld. Veronderstelde en werkelijke effecten van veiligheidsbeleid (2008). Lonneke van Noije en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0349-8
- 2008/12 Grijswaarden. Monitor ouderenbeleid 2008 (2008). Cretien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-0376-4
- 2008/13 Overwegend onderweg. De leefsituatie en de mobiliteit van Nederlanders (2008). Lucas Harms. ISBN 978-90-377-0377-1
- 2008/14 De sociale pijler. Ambities en praktijken van het grotestedenbeleid (2008). Jeroen Hoenderkamp. ISBN 978-90-377-0378-8
- 2008/15 De school bestuurd. Schoolbesturen over goed bestuur en de maatschappelijke opdracht van de school (2008). Monique Turkenburg. ISBN 978-90-377-0338-2

- 2008/16 *Weinig over de schreef. Een onderzoek naar onwenselijk gedrag in de breedtesport* (2008). Annet Tiessen-Raaphorst, Jo Lucassen, Remko van den Dool, Janine van Kalmthout. ISBN 978-90-377-0360-3
- 2008/17 *Meedoen en gelukkig zijn. Een verkennend onderzoek naar de participatie van mensen met een verstandelijke beperking of chronisch psychiatrische problemen* (2008). M.H. Kwekkeboom en C.M.C. van Weert. ISBN 978-90-377-0369-6
- 2008/18 *Values on a grey scale. Elderly Policy Monitor 2008* (2008). Crétien van Campen (red.). ISBN 978-90-377-392-4
- 2008/19 *Overgebleven dorpsleven. Sociaal kapitaal op het hedendaagse platteland* (2008). Lotte Vermeij (SCP) en Gerald Mollenhorst (UU). ISBN 978-90-377-0367-2
- 2008/20 *Het platteland van alle Nederlanders. Hoe Nederlanders het platteland zien en gebruiken* (2008). Anja Steenbekkers, Carola Simon, Lotte Vermeij, Willem-Jan Spreeuwens. ISBN 978-90-377-0366-5
- 2008/21 *Portretten van Mantelzorgers* (2008). Sjoerd Kooiker en Alice de Boer. ISBN 978-90-377-0347-4
- 2008/22 *De staat van de publieke dienst. Het oordeel van de burger over de kwaliteit van overheidsdiensten* (2008). Evert Pommer, Hetty van Kempen en Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0370-2
- 2008/23 *Maten voor gemeenten 2008* (2008). Bob Kuhry, Jedid-Jah Jonker, Frans Knol, Ab van der Torre, m.m.v. Bureau Zenc. ISBN 978-90-377-0396-2
- 2008/24 *Verdeelde tijd. Waarom vrouwen in deeltijd werken* (2008). Wil Portegijs, Mariëlle Cloïn, Saskia Keuzenkamp, Ans Merens, Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0397-9
- 2008/25 *Rapportage Sport 2008* (2008). Koen Breedveld, Carlijn Kamphuis, Annet Tiessen-Raaphorst. ISBN 978-90-377-0361-0
- 2008/26 *Betrekkelijke betrokkenheid; Studies in sociale cohesie. Sociaal en Cultureel Rapport 2008*. Paul Schnabel, Rob Bijl, Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0368-9

### SCP-publicaties 2009

- 2009/1 *Nooit meer dezelfde. Gevolgen van misdrijven voor slachtoffers* (2009). Willemijn Lamet en Karin Wittebrood. ISBN 978-90-377-0402-0
- 2009/2 *Emancipatiemonitor 2008* (2009). Ans Merens en Brigitte Hermans (red.). ISBN 978-90-377-0406-8
- 2009/3 *Goede burens kun je niet kopen. Over de woonconcentratie en woonpositie van niet-westerse allochtonen in Nederland* (2009). Jeanet Kullberg, Miranda Vervoort en Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0401-3
- 2009/4 *De jeugd een zorg. Ramings- en verdeelmodel jeugdzorg 2009* (2009). John Stevens, Evert Pommer, Hetty van Kempen, Elke Zeijl, Isolde Woittiez, Klarita Sadiraj, Rob Gilling, Saskia Keuzenkamp. ISBN 978-90-377-0355-9
- 2009/5 *Mantelzorg. Een overzicht van de steun van en aan mantelzorgers in 2007* (2009). Alice de Boer, Marjolein Broese van Groenou en Joost Timmermans (red.). ISBN 978-90-377-0408-2
- 2009/6 *At a glance. Summaries of 16 scp research projects in 2008*. ISBN 978-90-377-0413-6
- 2009/7 *Vrijwilligerswerk in meervoud. Civil society en vrijwilligerswerk 5* (2009). Paul Dekker en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0348-1
- 2009/8 *Cultuurbewonderaars en cultuurbeoefenaars. Trends in cultuurparticipatie en media-gebruik* (2009). Andries van den Broek, Jos de Haan en Frank Huysmans. ISBN 978-90-377-0400-6
- 2009/9 *Migrant Education in the Netherlands* (2009). Lex Herweijer. ISBN 978-90-377-0433-4
- 2009/10 *Gelukkig voor de klas?. Leraren voortgezet onderwijs over hun werk*. Ria Vogels. ISBN 978-90-377-0340-5

## SCP-essays

- 1 Voorbeelden en nabebelden (2005). Joep de Hart. ISBN 90-377-0248-1
- 2 De stem des volks (2006). Arjan van Dixhoorn. ISBN 90-377-0265-1
- 3 De tekentafel neemt de wijk (2006). Jeanet Kullberg. ISBN 90-377-0261-9
- 4 Leven zonder drukte (2006). Tjirk van der Ziel met een naschrift van Anja Steenbekkers en Carola Simon. ISBN 90-377-0262-7
- 5 Otto Neurath en de maakbaarheid van de betere samenleving (2007). Ferdinand Mertens. ISBN 978-90-5260-260-8

## Overige publicaties

Ondersteunende voorzieningen (2008). Roelof Schellinghouth. ISBN 978-90-3770354-2

Wel of niet aan het werk (2008). Patricia van Echtelt en Stella Hoff. ISBN 90-377-0364-1

Ontwikkeling van AWBZ-uitgaven 1985-2030 (2008). Evelien Eggink, Evert Pommer en Isolde Woittiez. ISBN 90-377-0365-8

Veranderlijkheid van opvattingen over de EU (2008). Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0382-5

Advies over het macrobudget huishoudelijke WMO-hulp voor 2009 (2008). Evert Pommer, Ab van der Torre. ISBN 90-377-0383-2

Informatievoorziening integratie niet-westerse allochtonen. Inventarisatie van de beschikbare bronnen en voorstellen voor verbetering (2008). Jaco Dagevos en Mérove Gijsberts. ISBN 978-90-377-0388-7

De ongreijpbare nonrespondent (2008). Josine Verhagen. ISBN 978-90-377-0359 7.

Europa's bureu. Europees nabuurschapsbeleid en de publieke opinie over de Europese Unie (2008). Paul Dekker, Albert van der Horst, Suzanne Kok, Lonneke van Noije en Charlotte Wennekers. ISBN 978-90-377-0381-8

Minderheden meer gewicht. Over overgewicht bij Turken, Marokkanen, Surinamers en Antillianen en het belang van integratiefactoren (2008). Jaco Dagevos en Hans Dagevos. ISBN 978-90-377-0394-8

Maatschappelijke organisaties in beeld. Grote ledenorganisaties over actuele ontwikkelingen op het maatschappelijk middenveld (2008). Esther van den Berg en Joep de Hart. ISBN 978-90-377-0391-7

Dubbele nationaliteit en integratie (2008). Jaco Dagevos. ISBN 978-90-377-0398-6

Werk en tevredenheid onder chronisch zieken met een langdurig lichamelijke beperking (2008). Mieke Cardol, Mieke Emmen en Mieke Rijken (Nivel), met medewerking van Cretien van Campen (SCP). ISBN 978-90-377-0409-9

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 1 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0384-9

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 2 (2008). Paul Dekker en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0393-1

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2008. Deel 3 (2008). Paul Dekker, Tom van der Meer en Eefje Steenvoorden. ISBN 978-90-377-0410-5

Wmo Evaluatie. Eerste tussenrapportage. De invoering van de Wmo: gemeentelijk beleid in 2007 (2008). Gijs van Houten, Mathijs Tuynman en Rob Gilsing. ISBN 978-90-377-0390-0

Wmo Evaluatie. Tweede tussenrapportage. Ondersteuning en participatie van mensen met een lichamelijke beperking (2009). Anna Maria Marangos, Mieke Cardol en Mirjam de Klerk. ISBN 978-90-377-0399-3

M/v. SCP-nieuwjaarsuitgave 2009 (2009). ISBN 978-90-377-0411-2

Definitief advies over het Wmo-budget huishoudelijke hulp voor 2009 (2009). Evert Pommer, Ab van der Torre, Evelien Eggink. ISBN 978-90-377-0415-0

TBO/eu en TBO/nl. Een vergelijking van twee methoden van tijdbestedingsonderzoek (2009). Carlijn kamphuis, Remko van den Dool, Andries van den Broek, Ineke Stoop, Patty Adelaar, Jos de Haan. ISBN 978-90-377-0423-5

Kunnen alle kinderen meedoen? Onderzoek naar de maatschappelijke participatie van arme kinderen (2009). Gerda Jehoel-Gijsbers. ISBN 978-90-377-0416-7

Continu Onderzoek Burgerperspectieven. Kwartaalbericht 2009. Deel 1 (2009). Eefje Steenvoorden, Peggy Schijns en Tom van der Meer. ISBN 978-90-377-0417-4

Werken en weldoen. Kiezen voor betaalde en onbetaalde arbeid (2009). Ingrid Ooms, Jedid-Jah Jonker, Ab van der Torre. ISBN 978-90-377-0403-7

Genoeg om van te leven. Focusgroepen in discussie over de minimale kosten van levensonderhoud (2009). Stella Hoff, Arjan Soede, Cok Vrooman, Corinne van Gaalen, Albert Luten, Sanne Lamers. ISBN 978-90-377-407-5